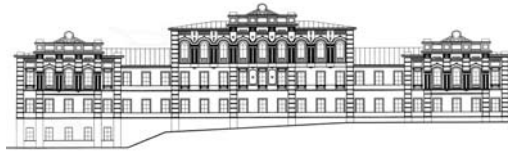

МІНІСТЕРСТВО КУЛЬТУРИ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКА ДЕРЖАВНА АКАДЕМІЯ КУЛЬТУРИ

ФУНДАТОРИ ХАРКІВСЬКОЇ БІБЛІОТЕЧНОЇ НАУКОВО-ОСВІТНЬОЇ ШКОЛИ

(до 90-річчя ХДАК)

Колективна монографія

За науковою редакцією професора А. А. Соляник

Харків – 2019

УДК 01+02] : 001.89 :378.096] (477.54 - 25)“19”

Ф 94

Рекомендовано до друку
Вченою радою Харківської державної академії культури
(протокол № 2 від 27.09.2019 р.)

Авторський колектив:
за наук. ред. д. п. н., проф. А. А. Соляник,

д. і. н., проф. В. М. Шейко,
д. п. н., проф. Н. М. Кушнарєнко,
д. п. н., проф. Ю. М. Столяров,
д. н. із соц. ком., проф. І. О. Давидова,
д. мистецтвозн., проф. І. В. Зборовець,
к. п. н., доц. В. В. Сєдих,
к. п. н., доц. Є. М. Тодорова,
к. п. н., доц. Є. А. Медведєва,
Н. М. Березюк,
О. П. Щербініна
к.п.н., проф. Н. Ф. Колосова

Рецензенти:

Дяченко М. В. — доктор філософських наук, професор, професор кафедри філософії та політології Харківської державної академії культури;

Новальська Т. В. — доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри інформаційних технологій Київського національного університету культури і мистецтв;

Петрова Л. Г. — доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри культурології та інформаційних комунікацій Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв.

Фундатори харківської бібліотечної науково-освітньої школи : колективна монографія
Ф 94 (до 90-річчя ХДАК) / ХДАК ; за наук. ред. проф. А. А. Соляник. — Харків : ХДАК, 2019. — 76 с.

ISBN 978-966-8308-67-3

Колективна монографія є результатом узагальнення та систематизації результатів історіографічних досліджень генези та основних етапів еволюціонування харківської бібліотечної науково-освітньої школи, визначення внеску її фундаторів в розвиток українського книгознавства, бібліотекознавства, бібліографознавства. Охарактеризовано основні періоди розвитку наукової школи, пов'язані з когнітивними та інституціональними трансформаціями випускових кафедр бібліотечного факультету Харківської державної академії культури — фундатора та лідера інформаційно-бібліотечної науки та освіти в Україні.

Видання стане в нагоді науковцям, а також здобувачам усіх ступенів вищої освіти, що опановують спеціальність «Інформаційна, бібліотечна та архівна справа».

УДК 01+02] : 001.89 :378.096] (477.54 - 25)“19”

© Соляник А., Шейко В., Кушнарєнко Н. та ін., 2019
© Харківська державна академія культури, 2019

ISBN 978-966-8308-67-3

ЗМІСТ

В. Шейко, Н. Кушнарєнко, А. Соляник ХАРКІВСЬКА БІБЛІОТЕЧНА НАУКОВО-ОСВІТНЯ ШКОЛА: ЕВОЛЮЦІЯ У ІСТОРИКО-ЧАСОВОМУ ВИМІРІ	4
---	---

Розділ 1. Видатні бібліотекознавці харківської бібліотечної науково-освітньої школи

Н. Кушнарєнко, А. Соляник, Н. Березюк НАДІЯ ЯКІВНА ФРІДЬЄВА	10
Ю. Столяров, А. Соляник ДАВИД МОЙСЕЙОВИЧ ЛЕКАРЕНКО	14
Н. Березюк, А. Соляник ОЛЕКСАНДР АРТЕМОВИЧ МАЙБОРОДА	17
В. Сєдих АНАТОЛІЙ АНАТОЛІЙОВИЧ АШУКІН	22
Н. Кушнарєнко, В. Сєдих ЄВГЕН ПЕТРОВИЧ ТАММ	28
Н.М. Кушнарєнко, А.А. Соляник ВІРА АНДРІЙВНА МІЛЬМАН	35
Н. Кушнарєнко, В. Сєдих ЕЛЬВІРА ТИХОНІВНА КАРАЧИНСЬКА	39

Розділ 2. Видатні книгознавці і бібліографознавці харківської бібліотечної науково-освітньої школи

І. Зборовець ІСААК ЯКОВИЧ КАГАНОВ	43
В. Сєдих, О. Щербініна ВІКТОР ТИМОФІЙОВИЧ ВИТЯЖКОВ	48
Є. Тодорова ІГОР ІВАНОВИЧ КОРНЕЙЧИК	54
Є. Тодорова ДМИТРО ДМИТРОВИЧ ТАРАМАНОВ	60
І. Давидова НАТАЛІЯ ФЕОКТИСТІВНА КОЛОСОВА	64
Н. Ф. Колосова, Є. Медведєва ІРИНА ОЛЕКСАНДРІВНА ВОВЧЕНКО	68
В. Шейко, Н. Кушнарєнко МИКОЛА АНДРІЙОВИЧ НИЗОВИЙ	70
В. Шейко, Н. Кушнарєнко, А. Соляник ПІСЛЯМОВА	73

ХАРКІВСЬКА БІБЛІОТЕЧНА НАУКОВО-ОСВІТНЯ ШКОЛА: ЕВОЛЮЦІЯ В ІСТОРИКО-ЧАСОВОМУ ВИМІРІ

Восени 2019 р. професійна бібліотечна спільнота відзначатиме значну подію — 90-річчя заснування Харківської державної академії культури (ХДАК) — фундатора і лідера вищої бібліотечно-інформаційної освіти, засновника та утримувача кращих науково-освітніх шкіл книгознавчого, бібліотекознавчого та бібліографознавчого профілів в Україні, відомих своїми вагомими здобутками далеко за її межами. Їх наукова спадщина є настільки значною, що у вітчизняному і світовому науковому просторі давно й цілком об'єктивно набула абсолютного авторитету харківська бібліотечна наукова школа.

Усебічний аналіз опублікованих джерел і ресурсів Інтернету свідчить, що існує обмаль публікацій, присвячених як визначенню ідентифікаційних ознак наукових шкіл (НШ) книгознавчого, бібліотекознавчого та бібліографознавчого спрямування в цілому, так особливостей, етапів становлення, розвитку та дослідницьких надбань харківської бібліотечної науково-освітньої школи (ХБНОШ).

У найпоширенішому сенсі «наукова школа» — це неформальне і (або) формальне об'єднання декількох поколінь науковців, основними ознаками якого є наявність:

- ученого-лідера, засновника НШ, фундатора нового наукового напрямку (програми, проекту);
- когорти учнів-послідовників і прибічників, які позитивно сприймають, поділяють і розвивають наукові ідеї лідера;
- сталих наукових традицій, єдності методологічних підходів, стилю науково-дослідницької діяльності, стратегії та тактики організації професійного мислення, ідей, етичних норм, методів, техніки і технології реалізації наукових досліджень;
- вагомого наукового доробку як лідера НШ, так і його учнів, прибічників у вигляді фундаментальних і прикладних наукових досліджень, докторських і кандидатських дисертацій, монографій, підручників, навчальних посібників, фахових наукових статей та інших публікацій.

Існують й інші характеристики НШ, які набули статусу аксіоматичних особливо у сфері природничих і технічних наук, значно менше — у науках гуманітарного спрямування таких, як книгознавство, бібліотекознавство та бібліографознавство, де суб'єкт-суб'єктні та об'єкт-суб'єктні наукові комунікаційні зв'язки є достатньо «розмитими» в часі та просторі, мають свою специфіку.

Зазначимо, що імена найвидатніших представників ХБНОШ можна віднайти у вітчизняних і зарубіжних енциклопедіях та довідниках, серед яких: «Енциклопедія сучасної України», «Українська бібліотечна енциклопедія», «Библиотечная энциклопедия» та ін. Однак до цього часу не існує монографічних праць, в яких би в узагальненому вигляді висвітлювалась «історична панорама» генези харківської бібліотечної наукової школи як системної науково-комунікаційної цілісності.

У даному монографічному дослідженні зроблено спробу охарактеризувати персоналії тих фахівців, хто фундував, забезпечував перспективний розвиток, ініціював, успішно реалізував фундаментальні й прикладні дослідження, захищав стратегічні та тактичні накреслення ХБНОШ, хто вважав себе причетним до цієї НШ. Варто зауважити, що селекція персоніфікованого складу ядра фундаторів ХБНОШ здійснювалася на основі значущості наукового «доробку» лідерів, учнів і прибічників даної наукової школи, їхньої високої наукової продуктивності й результативності, проявом чого є: поширення в часі та просторі наукових ідей, стилю наукових досліджень; кращих традицій індивідуальної та колективної наукової діяльності як лідера НШ, так і його учнів; наявність наукового ступеня (доктор, кандидат наук), ученого звання (професор, доцент), почесного звання (заслужений працівник вищої школи або культури України) в лідера НШ; підготовка лідером докторів і кандидатів наук; публікація наукових монографій, підручників, навчальних посібників, наукових фахових статей як лідера НШ, так і його учнів тощо. Оскільки ХБНОШ належить до розряду науково-освітніх НШ, суттєве значення має також офіційно-кар'єрний статус лідера і послідовників його наукової школи — ректор, проректор, декан, завідувач кафедри тощо. Базуючись на цих принципових засадах, з'ясуємо генетичні підвалини формування ХБНОШ та особливості її успішного поступу до визнання не лише у вітчизняному, а й у світовому галузевому науковому просторі.

У процесі руху до вагомих наукових звершень та беззаперечної авторитетності у вітчизняному і світовому науковому просторі в стратегічно-концептуальному й історико-часовому вимірі ХБНОШ пройшла декілька етапів свого розвитку:

- перший – зародження ХБНОШ (кінець XIX – початок XX ст.);
- другий – становлення ХБНОШ (1930–1970 рр.);
- третій – розвитку ХБНОШ (1970–90-ті рр.);
- четвертий – трансформаційних перетворень ХБНОШ (кінець 1990-х рр. – початок 2000-х рр.);
- п'ятий – інноваційне функціонування ХБНОШ (2010 рр. – понині).

Основи самобутньої ХБНОШ сягають кінця XIX – початку XX ст. (перший етап), базуються на надійному науковому підґрунті. Закономірність зародження НОШ пов'язана, перш за все, з її науково-територіальною локалізацією в Харкові – першій столиці України, що цілком заслужено набула статусу інтелектуальної столиці нашої країни, де в усі часи особливо цінувалися знання, інтелект, освіченість, грамотність, ерудованість, начитаність, креативне мислення. Її виникненню сприяло існування в даному регіоні України потужного науково-освітнянського центру – Харківського університету (1804 р.), його бібліотеки, а також таких славнозвісних бібліотек, як Харківська громадська бібліотека (1830 р.), трансформована згодом у Харківську державну наукову бібліотеку ім. В. Г. Короленка.

Керманічами ХБНОШ можна вважати таких відомих українських учених і громадських діячів, як Х. Д. Алчевська, Д. І. Багалій, Н. Ф. Сумцов та ін. Серед тих, хто фундував ХБНОШ, сприяв організації в Харкові першого в Україні ЗВО з підготовки бібліотечних фахівців вищого гатунку, особливе місце посідають постаті таких відомих українських бібліотекознавців і бібліографознавців, як К. І. Рубинський, Л. Б. Хавкіна, С. О. Сірополко, Н. Я. Фрідьєва, Д. А. Балака, Б. О. Борович, М. А. Годкевич, О. Прозоровська, А. І. Козаченко, В. А. Штейн, М. А. Покровський, О. А. Дидріхсон, Т. М. Фарафонова та багато ін. Деякі з них певний час працювали в харківському виші, докладаючи значних зусиль щодо фундування кращих вітчизняних традицій НОШ книгознавчого, бібліотекознавчого та бібліографознавчого спрямування. Саме завдяки їхньому високому професіоналізму, активній науковій і громадській діяльності, закладено кращі традиції ХБНОШ, що створило надійне підґрунтя для переходу НОШ на якісно новий етап її функціонування.

Другий етап – становлення ХБНОШ, який умовно охоплює 1930–1970-ті рр., пов'язаний з ім'ям Н. Я. Фрідьєвої, яка доклала значних зусиль щодо організації бібліотечного факультету, кафедри бібліотекознавства, яку очолювала з 1928 по 1934 рр., а потім – з 1944 по 1968 рр., відкриття аспірантури з бібліотекознавства, сприяла становленню та примноженню кращих науково-освітнянських традицій даної школи. Заслуговує на особливу увагу дослідження Н. Я. Фрідьєвою теоретичних засад бібліотекознавства. У 1960-ті рр. вона рецензувала доповідь німецького вченого проф. Х. Кунце «Бібліотекознавство як наука і як предмет викладання у вузах» (Берлін, 1962). Пізніше вона отримувала запрошення читати в Берліні лекції з наукових основ бібліотекознавства. Основні теоретичні проблеми бібліотекознавства висвітлені нею в статті «До питання про бібліотекознавство як науку» (1971) та інших публікаціях. У 1970-ті рр. на цією проблемою працювали С. І. Волкова, в 1990-ті рр. – В. О. Ільганаєва. Отже, Н. Я. Фрідьєва є беззаперечним лідером ХБНОШ.

Серед тих, хто студіював наукові дослідження ХБНОШ цього періоду, слід назвати такі імена дослідників-одномумців, як: А. А. Ашукін, Є. М. Борисова, С. О. Велігодська, В. Т. Витяжков, І. О. Вовченко, С. І. Волкова, І. С. Галій, Я. Й. Гандельман, Р. Б. Гуревич, Ф. Х. Гурвич, М. С. Демченко, О. П. Довгопола, Ф. О. Єщенко, І. Я. Каганов, О. І. Коломийченко, Н. Ф. Колосова, Т. П. Комісаренко, І. І. Корнейчик, Л. І. Котенко, Є. М. Красножон, Т. М. Кулешова, Д. А. Кумок, Д. М. Лекаренко, О. А. Майборода, В. Д. Масленнікова, Т. Ф. Марченко, М. О. Пасічник, Т. Т. Петриченко, М. Д. Рябченко, Є. П. Тамм, Д. Д. Тараманов, В. І. Тараненко, Т. О. Скрипник, М. М. Фельдштейн, О. М. Хропач та ін. Саме ці кращі представники ХБНОШ створили своєрідну «наукову ауру» в даному навчальному закладі, зробили перший крок у започаткуванні її формальних і неформальних наукових об'єднань, окреслили коло майбутніх наукових лідерів та молодих перспективних науковців. Наразі спостерігаємо актуалізацію багатьох наукових ідей викладачів минувшини.

У науковому сенсі знаковими подіями зазначеного етапу можна вважати закладення основ відповідної наукової інфраструктури, основними складовими якої є: підготовка науково-педагогічних

кадрів через аспірантуру; формування студентського наукового товариства; створення перших професійних видань; забезпечення передумов підготовки і захисту дисертацій, оприлюднення їх результатів — нариси, конспекти лекцій, навчально-методичні видання, статті й інші публікації; тісний зв'язок тематики наукових досліджень із навчальним процесом тощо.

Важливою подією цієї доби було відкриття в 1931 р. у ВУІКО аспірантури з бібліотекознавства, а в Книжковій палаті УРСР, яка на той час функціонувала в Харкові, — аспірантури з бібліографознавства. Тобто вперше було надано можливість здійснювати підготовку науково-педагогічних кадрів для України на власній базі. Відкриття аспірантури створило інституціональну платформу для наукової діяльності, стало ще одним свідченням «офіційного» визнання наукового потенціалу ХБНОШ, додавало потужного стимулу щодо подальшого розвитку її формальних і неформальних об'єднань.

Значний науковий респект ХБНОШ забезпечили захисти перших кандидатських дисертацій її кращими представниками, що в ті часи було доволі рідкісним явищем у бібліотечній сфері. Серед них: Ф. Х. Гурвич (1935), Д. М. Лекаренко (1938), М. О. Габель (1940), І. Я. Каганов (1944), М. О. Пасічник (1953), Н. Я. Фрідьєва, В. Т. Витяжков (1954), І. І. Корнейчик (1955), М. С. Демченко (1961), С. І. Волкова, Д. Д. Тараманов (1968), Т. О. Скрипник (1969), Є. П. Тамм (1977), О. М. Хропач (1978) та ін. Офіційне видання наукового доробку харківських учених окреслило коло лідерів ХБНОШ, забезпечило суттєвий привід для активізації захистів дисертацій, її спадкоємцями на наступному етапі функціонування цієї наукової школи.

Знаковою подією цього етапу можна вважати започаткування на базі Харківського бібліотечного інституту перших в Україні збірників наукових статей (1940–1962 рр.), які впродовж свого існування мали різні назви: «Труды», «Ученые записки», «Учені записки», «Наукові записки».

Перший випуск цього фундаментального професійного видання в Україні вийшов під назвою «Труды Харьковского библиотечного института» у 1940 р. Його відповідальний редактор — Д. М. Лекаренко — завідувач кафедри бібліотекознавства. Серед авторів такі засновники ХБНОШ: М. М. Фельдштейн, який висвітлював актуальні питання теорії бібліографії; Д. М. Лекаренко, стаття якого присвячена нагальній проблемі вивчення читачів; Ф. Х. Гурвич, у статті якої розглядаються теоретичні засади дитячої літератури. Підкреслимо, що означений випуск є нині раритетним і рідкісним виданням, що впродовж десятиліть був відсутнім не лише у фонді бібліотеки ХДАК, але й Харківської державної наукової бібліотеки ім. В. Г. Короленка. Символічним і водночас важливим для міжнародної наукової комунікації ХБНОШ є той факт, що лише завдяки науковим розвідкам та подвижницькій діяльності провідного російського бібліотекознавця і документолога Ю. М. Столярова це унікальне довоєнне видання у 2011 р. знову поповнило книжкові скарбниці бібліотеки ХДАК.

Після значної перерви в 1956 р. видання відновлено під назвою «Ученые записки» (вип. II). Серед членів редколегії були переважно представники ХБНОШ, а саме: Ф. О. Єщенко (відповідальний редактор), а також А. А. Ашукін, І. Я. Каганов, Д. Д. Тараманов, Н. Я. Фрідьєва. Наступного 1957 р. збірник знову змінює свою назву на український варіант «Учені записки» (вип. III, 1957; вип. IV, 1959–1960; вип. V, 1960). Потім знову відновив назву «Ученые записки» (вип. VI, 1962). Усього вийшло 9 видань збірника (6 випусків). Починаючи з другого видання, він мав тематичні випуски.

Особливе значення в контексті висвітлення етапного поступу ХБНОШ має четвертий випуск «Ученых записок» (1959–1960), присвячений проблемам бібліотекознавства та бібліографії. Збірник містив статті провідних представників ХБНОШ — О. І. Коломийченко, І. Я. Каганова, С. І. Волкової, І. О. Вовченко, Т. О. Скрипник, І. І. Корнейчика, які фундували теоретичні проблеми книгознавства, бібліотекознавства та бібліографознавства.

Унікальність, креативність, авторитетність «ученых записок» були настільки високими, що згодом на їх базі було організовано два всеукраїнські професійні науково-методичні збірники: «Бібліотекознавство і бібліографія» та «Культурно-просветительная работа».

Важливим підсумком етапу становлення ХБНОШ стало заснування на базі Харківського державного інституту культури (ХДІК) першого на вітчизняному науковому просторі, тривалий час єдиного в Україні науково-методичного збірника «Бібліотекознавство і бібліографія», який є своєрідною протечею створення системи професійних наукових журналів і продовжуваних видань в Україні. Його появу палко сприйняла не лише українська, радянська, а й світова наукова громадськість книгознавчого,

бібліотекознавчого та бібліографознавчого спрямування, про що свідчать численні схвальні відгуки вітчизняних і зарубіжних колег.

Перший номер науково-методичного збірника «Бібліотекознавство і бібліографія» вийшов друком у 1964 р. Впродовж майже 30-річного існування (1964–1992 рр.). В ньому опубліковано близько 700 наукових статей з найважливіших теоретико-методологічних, історичних, методичних, організаційних, технологічних проблем розвитку книжкової, бібліотечної та бібліографічної галузей. Його відповідальними редакторами в різні часи були відомі в Україні та за її межами науковці: М. С. Демченко (1964–1970 рр., вип. 1–9), Є. П. Тамм (1971–1991 рр., вип. 10–31), В. К. Удалова (1992 рр., вип. 31). Членами редакційної колегії впродовж були В. С. Бабич, О. Ф. Батушанська, В. Т. Витяжков, І. О. Вовченко, С. І. Волкова, І. Я. Каганов, А. С. Кобзаренко, П. Є. Коломієць, Н. Ф. Колосова, І. І. Корнейчик, А. П. Корнієнко, Н. Ф. Королевич, Л. Л. Макаренко, Ю. Б. Медведєв, В. Д. Навроцька, Л. П. Одинока, М. О. Пасічник, З. А. Печенізька, В. М. Туров, Н. Я. Фрідьєва та ін. Слід відзначити особливу роль Є. П. Тамма — завідувача кафедри бібліотечних фондів і каталогів, в успішному функціонуванні збірника. Як його головний редактор, Є. П. Тамм доклав значних зусиль щодо підтримки як маститих учених-лідерів, так і молодих науковців ХБНОШ. Перші 13 випусків друку редакційно-видавничий відділ Книжкової палати УРСР, а з 14-го випуску — видавництво «Вища школа» (згодом «Основа») при Харківському державному університеті. До початку 1990-х рр. цей збірник був своєрідним науковим «обличчям» не лише ХБНОШ, але й України в цілому. В 1999 р. його трансформовано у фаховий збірник наукових праць під назвою «Вісник Харківської державної академії культури», який друкують на кошти ХДАК.

У цей час започатковано ще одну славетну традицію ХБНОШ — активне впровадження результатів наукових досліджень у навчальний процес, що відповідало специфіці наукової школи як провідного науково-освітнього осередку України в галузі книгознавства, бібліотекознавства та бібліографознавства, центру підготовки фахівців і науково-педагогічних кадрів даного профілю. Наукові здобутки лідерів та кращих представників ХБНОШ — це нариси, конспекти лекцій, інші науково-методичні праці. Серед найважливіших із них, які й понині зберегли свою актуальність та мають найвищий рівень цитованості, можна назвати такі видання: І. Я. Каганов «Українська книга кінця XVI–XVII століть», нариси з історії книги (1959); лекція В. Т. Витяжкова «Завдання і принципи бібліографії» (1961); книга Н. Я. Фрідьєвої «Жизнь для просвещения народа : (О деятельности Х. Д. Алчевской)» (1963); лекція Д. Д. Тараманова «Види бібліографії суспільно-політичної літератури» (1968); лекція Л. І. Котенка «Опис творів друку» у 2-х частинах (1968, 1970) та ін. На особливу увагу заслуговують праці І. І. Корнейчика: конспекти лекцій «Книгознавча бібліографія художньої літератури» (1958); «Бібліографія літератури та письменників на допомогу науковій роботі» (1959); «Розвиток бібліографії на Україні» (1961); «Краєзнавча бібліографія на Україні» (1964); «Краєзнавча бібліографія на Україні» (1917–1940), (1965); «Краєзнавча бібліографія на Україні» (1941–1967), (1968); книга «Українські революційні демократи і бібліографія» (1969) та ін.

Потужний вітчизняний центр книгознавства, бібліотекознавства та бібліографознавства, провідний ВНЗ України з підготовки фахівців та науково-педагогічних кадрів на етапі становлення ХБНОШ успішно реалізував ще одну ініціативу — проведення щорічних науково-методичних конференцій випускників ХДАК, що набули постійного характеру на наступних етапах функціонування даної НШ.

Слід зазначити, що саме в цей час, окрім відчутних наукових здобутків учених-одинаків, започатковано перші колективні (кафедральні) науково-дослідні роботи, набирало потужності студентське наукове товариство, студентські наукові гуртки, що згодом дало очікуваний результат — підготовка когорти молодих талановитих науковців, які поповнили лави ХБНОШ, а пізніше стали її лідерами.

Третій етап, означений етапом розвитку ХБНОШ, (1970–1980-ті рр.), характерний посиленням уваги до наукової діяльності кращих її представників. Це виявилось у: підготовці й успішному захисті кандидатських дисертацій; реалізації спільних кафедральних і міжкафедральних НДР; підготовці та опублікуванні перших в Україні підручників, навчальних посібників, конспектів лекцій; публікації статей, присвячених теоретико-методологічним та організаційно-методичним проблемам книжкової, бібліотечної та бібліографічної діяльності; в системній роботі з обдарованою молоддю та ін.

Цей етап увійде в історію ХБНОШ як період диференціації наукових уподобань її членів, органічною співпрацею в її лавах як маститих учених, так і молодих науковців-спадкоємців, котрі згодом очолять базові напрями наукової діяльності.

Саме на цьому етапі чітко визначилися три основні напрями наукових досліджень ХБНОШ: книгознавчий, бібліотекознавчий та бібліографознавчий, з певним розгалуженням усередині галузей: теорія та історія книги, книговидання, книжкова торгівля; теорія та історія бібліотечної справи, управління бібліотечною діяльністю, робота з читачами; фондознавство та каталогознавство; загальна та галузева бібліографія, організація бібліографічної діяльності в бібліотеці, краєзнавча бібліографія тощо.

Книгознавчий напрям наукової й освітньої діяльності представлений такими іменами, як І. Я. Каганов, Т. О. Скрипник, М. А. Низовий, В. П. Нікітіна, Л. М. Василенко та ін.; бібліотекознавчий — С. І. Волкова, М. Д. Рябченко, З. В. Гімальдінова, Т. П. Комісаренко, Т. П. Самійленко, Є. М. Красножон, Н. С. Русавська, О. М. Хропач, Г. М. Брагіна, О. Б. Стогній, В. О. Ільганаєва та ін.; фондознавчий — Є. П. Тамм, В. А. Мільман, М. П. Васильченко, Н. М. Кушнарченко та ін.; каталогознавчий — Л. І. Котенко, Д. А. Кумок, Т. Ф. Марченко, Е. Т. Карачинська, В. К. Удалова, Г. П. Терентьєва, В. В. Сєдих та ін.; бібліографознавчий — В. Т. Витяжков, Д. Д. Тараманов, І. І. Корнейчик, І. О. Вовченко, Н. Ф. Колосова, Л. Я. Філіпова, В. П. Богданова, Є. М. Тодорова та ін.; дитячих бібліотек — М. О. Пасічник, Т. Т. Петриченко, Л. В. Озарчук, А. О. Малько та ін.; технічних засобів бібліотечної діяльності — В. І. Тараненко, Т. М. Кулешова, Ю. М. Кривуц, Л. Г. Хромченко, М. О. Казарінов, І. М. Фоменко та ін.

У цей період Харківський державний інститут культури (ХДІК) не мав власної аспірантури та докторантури. Отже, представники ХБНОШ змушені були навчатися, захищати дисертації поза ХДІК — у московському чи ленінградському ЗВО означеного профілю. У цей проміжок часу кандидатські дисертації захистили: Є. П. Тамм, І. О. Вовченко, Д. А. Кумок, Н. Ф. Колосова, Г. М. Брагіна, Л. С. Іллічова, О. М. Хропач, В. О. Ільганаєва та ін.

Особливою подією в життєдіяльності ХБНОШ слід вважати своєрідний «прорив» молодих харківських дослідників у науковий простір московської та ленінградської наукових шкіл, де вони вчасно а то й достроково захистили спочатку кандидатські, а згодом і докторські дисертації. В хронологічному порядку захистів дисертацій на здобуття наукового ступеня кандидата наук назвемо імена таких представників ХБНОШ: М. В. Васильченко (1975), М. А. Низовий (1976), Л. В. Озарчук (1978), В. К. Удалова (1978), Н. М. Кушнарченко (1979), Т. П. Самійленко, Л. М. Білан (1983), С. Є. Шматова (1984), В. О. Погорелова, Г. П. Терентьєва (1986), В. А. Мільман, Є. А. Медведєва, В. В. Сєдих (1987) та ін. Саме ці молоді представники ХБНОШ посилити її міжнародний респект, авторитет і визнання.

Важливою постаттю періоду розвитку ХБНОШ, безумовно, є І. І. Корнейчик — талановита, працьовита, інтелігентна людина, блискучий, визнаний учений-лідер НШ бібліотечно-бібліографічного краєзнавства не лише в ХДІК, а й усій Україні, на наслідуванні ідей та наукового стилю якого виросло не одне покоління кращих представників харківської бібліотечної наукової школи. Впродовж багатьох років саме цей учений вирізнявся особливою науковою продуктивністю та найвищим рівнем цитованості його праць. Маючи значний науковий доробок, І. І. Корнейчик на початку 1970-х рр. уперше в Україні почав працювати над докторською дисертацією, присвяченою дослідженню історії української бібліографії, яку, на жаль, не завершив у зв'язку зі смертю в 1974 р. Однак його наукові ідеї, реалізовані в численних публікаціях, надихають нові покоління ХБНОШ на новаційні наукові звернення. Його науковий нарис «Історія української бібліографії. Дожовтневий період» (1971) і нині залишається яскравим, неперевершеним взірцем, своєрідним «оберегом» ХБНОШ.

Серед особливостей даного етапу розвитку ХБНОШ можна відзначити системніше, ніж раніше, проведення колективних (кафедральних і міжкафедральних) наукових досліджень. Це: «Молодь і книга»; «Історія бібліотечної справи в Україні»; «Історія української книги»; «Краєзнавчі фонди бібліотек України»; «Методика викладання дисциплін фондознавчого та каталогознавчого циклу»; «Централізація бібліотек» та ін., результати яких активно впроваджуються в практичну діяльність бібліотечних установ, ЗВО України й інших республік СРСР.

Етап розвитку ХБНОШ відзначений виходом друком в Україні значної кількості оригінальних авторських підручників, навчальних посібників, конспектів лекцій та ін., які сприяли суттєвому збага-

ченню змісту наукового, навчального і виховного процесу. Серед них такі підручники і навчальні посібники: «Класифікація творів друку» (Е. Т. Карачинська, Л. І. Котенко, Д. А. Кумок) (1973); «Бібліотечні каталоги: (Опис творів друку. Алфавітний каталог» (Л. І. Котенко, Т. Ф. Марченко) (1973); «Історія книги» (Т. О. Скрипник) (1973); «Предметний каталог. Система каталогів. Централізована каталогізація» (Е. Т. Карачинська, Л. І. Котенко, Д. А. Кумок, Є. П. Тамм) (1975); «Библиотечное дело на Украине в первые годы Советской власти (1917–1920 гг.)» (З. В. Гімальдінова, Н. Я. Фрідьєва, Ф. О. Єщенко, Т. П. Самійленко, І. В. Дьомкін, Т. О. Скрипник) (1975); «История библиотечного дела на Украине (1917–1932 гг.)» (З. В. Гімальдінова, Н. Я. Фрідьєва, Т. П. Самійленко, І. В. Дьомкін, Т. О. Скрипник) (1975); «Библиотечное дело на Украине в период развертывания социалистической реконструкции народного хозяйства (1926–1929) гг.» (З. В. Гімальдінова, Н. Я. Фрідьєва, Ф. О. Єщенко, Т. О. Скрипник) (1975); «Руководство чтением» (С. І. Волкова, М. Д. Рябченко) (1975); «Фонды и каталоги непечатных и аудиовизуальных материалов в библиотеках» (Я. І. Котенко, Д. А. Кумок, В. А. Мільман, Є. П. Тамм) (1977); «Українська радянська бібліографія» (Н. Ф. Королевич, Д. Д. Тараманов, В. Д. Масленнікова, С. В. Сороковська) (1980); «Организационно-методическое руководство библиотеками в условиях централизации» (Н. С. Білопола, С. І. Волкова, В. Я. Онуфрієва, О. М. Хропач) (1981); «Систематизация произведений печати. Систематический каталог» (В. К. Удалова, Е. Т. Карачинська, Д. А. Кумок, Т. Ф. Марченко, Є. П. Тамм) (1982); «Предметизация произведений печати. Предметный каталог» (Е. Т. Карачинська, В. К. Удалова) (1987); «Организация и методика библиографической работы в библиотеке» (В. П. Богданова, Л. М. Борискіна, Л. М. Василенко та ін.) (1989); «Информационные ресурсы: организация и использование» (Л. Г. Хромченко) (1992) та ін. За відсутності монографічних видань, навчальні видання виконували на той час не лише освітню, але й наукову функцію.

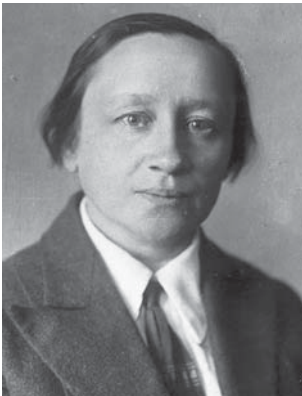
Важливою особливістю даного етапу розвитку ХБНОШ слід також вважати укорінення багатьох традицій, ідей, наукового стилю попередників, прагнення старшого покоління представників школи передати досвід нащадкам — молодим викладачам — започаткування системної наукової роботи зі студентами, ретельного відбору обдарованої молоді для подальшої плідної науково-дослідницької діяльності. Цьому сприяло не лише міжособистісне спілкування викладачів і студентів, характерне для даної НШ, але й відповідна організація цієї діяльності, яка виправдала себе і в наступні десятиліття. Це: наукові гуртки при кафедрах, студентське науково-творче товариство факультету, ЗВО в цілому; проведення внутрішньовузівських конкурсів наукових робіт студентів тощо. Це формує в ХДІК своєрідну «наукову ауру», культ «науковості», що в поєднанні з цілеспрямованим відбором уможливило виявлення талановитих, креативних молодих науковців; залучення кращих із них до наукової і викладацької діяльності; формування нового покоління представників ХБНОШ — її лідерів, учнів лідера, прибічників лідера тощо. Таким чином, завдячуючи самовідданій праці декількох поколінь науковців, було створено передумови до якісних інституційних та когнітивних трансформацій у функціонуванні ХБНОШ.

Розділ 1.

ВИДАТНІ БІБЛІОТЕКОЗНАВЦІ ХАРКІВСЬКОЇ БІБЛІОТЕЧНОЇ НАУКОВО-ОСВІТНЬОЇ ШКОЛИ

Н. Кушнаренко, А. Соляник, Н. Березюк

НАДІЯ ЯКІВНА ФРІДЬЄВА

Надія Яківна Фрідьєва — це не стільки ім'я, скільки символ, який асоціюється з такими поняттями, як інтелігент, учений, наставник, фундатор вищої бібліотечної освіти в Україні. Ця особистість поряд із Л. Б. Хавкіною та К. І. Рубинським належить до когорти славетних корифеїв, котрі набули міжнародного визнання харківської бібліотекознавчої школи.

Н. Я. Фрідьєва народилася 28 листопада 1894 р. в Челябінську (Росія) в сім'ї земського службовця. Рано залишившись сиротою, Надія розпочала трудову діяльність у неповні 16 років — після закінчення із золотою медаллю жіночої гімназії працювала народним учителем в сільській школі Златоустівського повітового земства.

Розумна й талановита, Надія Яківна, прагнучи здобути вищу освіту, в 1913 р. вступила до сільськогосподарського інституту в Петербурзі. Однак через матеріальну скруту, перейшовши на 4-й курс цього ВНЗ, була змушена перервати навчання і в 1917 р. повернутися на Урал, де працювала завідувачем районної бібліотеки Белебеївського повіту Уфимської губернії, виконувала обов'язки співробітника Уфимського губернського земства (1916–1917 рр.).

З 1919 по 1921 рр. Н. Я. Фрідьєва жила в Томську, працюючи завідувачем відділу бібліотечного культвідділу «Томський кооператив», обіймаючи посаду губінспектора з бібліотечної справи, активно розбудовуючи мережу публічних бібліотек і дедалі більше усвідомлюючи нагальність підготовки висококваліфікованих бібліотечних кадрів, розробки наукового підґрунтя бібліотечної діяльності. Вона читала лекції на бібліотечних курсах Уфи, Томська, опублікувала перші праці з проблем поліпшення бібліотечної справи, серед яких особливе місце посідають статті «Техніка народної бібліотеки», «Шляхи позашкільного будівництва», «Трудове начало в новій бібліотеці» та ін. Надія Яківна брала участь в підготовці першого посібника для бібліотек, опублікованого в 1920 р. в Красноярську.

З 1921 по 1982 рр., тобто понад 60 років, до кінця свого життя Н. Я. Фрідьєва жила в Україні: з 1921 по 1928 рр. — у Києві, а з 1928 р. — у Харкові. Живучи в Києві, вона самовіддано працювала на бібліотечній ниві, обіймаючи посади інспектора з бібліотечної справи, методиста Губполітосвіти, завідувача кабінету бібліотекознавства, який сама створила на базі нинішньої Національної парламентської бібліотеки України, брала активну участь у роботі єдиного на той час у Радянському Союзі Науково-дослідного інституту книгознавства (УНІК), створила громадське бібліотечне об'єднання професіоналів та була першим його головою.

Нове культурне середовище Києва, України загалом надихали дослідницю на нові професійні звершення на користь української бібліотечної справи. За часів її участі в діяльності УНІКу було ініційоване й успішно реалізоване високофахове соціологічне дослідження щодо з'ясування читацьких потреб, інтересів, смаків і запитів користувачів. І нині за масштабністю, змістовністю, рівнем розробленості організаційно-методичних засад це соціологічне дослідження в бібліотечно-інформаційному просторі України є одним із найфундаментальніших.

Саме в київський період своєї діяльності Н. Я. Фрідьєва брала участь у багатьох бібліотечних форумах, головними серед яких можна вважати Перший бібліотечний з'їзд РРФСР (1924 р.), Перший всеукраїнський бібліотечний з'їзд (1926 р.) та ін. У 1925 р. у складі групи бібліотекарів Київського бібліотечного об'єднання вона була делегатом Першої конференції наукових бібліотек УРСР, брала активну участь у розробці її рекомендацій.

З 1928 р. життєвий і творчий шлях Н. Я. Фрідьєвої пов'язаний з Харковом. Доленосну роль у її професійному й кар'єрному зростанні відіграли дві освітні установи — Харківська державна академія культури (ХДАК) та Харківський національний університет ім. В. Н. Каразіна (сучасні назви), яким вона сповна присвятила свій багатогранний талант науковця, організатора, педагога, фахівця. Саме Харків — бібліотечна столиця України — надав змоги Надії Яківні успішно реалізувати потужний професійний потенціал, стати авторитетним презентантом вітчизняної бібліотечної науки, практики й освіти на міжнародному рівні.

Зважаючи на значний професійний досвід у розбудові бібліотечної справи, Наркомос УРСР у 1928 р. довірив Н. Я. Фрідьєвій нову відповідальну місію — заснувати в Україні освітню інституцію з підготовки бібліотечних кадрів вищої кваліфікації, яку вона з честю виконала.

Очоливши в 1928 р. бібліотечне відділення факультету політосвіти Харківського інституту народної освіти (ХІНО), Надія Яківна організувала першу в Україні кафедру бібліотекознавства, якою керувала з 1929 по 1934 рр. і виконувала обов'язки професора. Брак досвіду підготовки бібліотечних фахівців в Україні потребував від працівників кафедри та її керівника педагогічної й організаторської майстерності. Досвід роботи на бібліотечних курсах у Томську, Уфі, Києві допоміг Н. Я. Фрідьєвій у написанні якісних навчальних планів підготовки бібліотечних фахівців, програм та методичних розробок. У 1931 г. Надія Яківна очолила й перший в Україні бібліотечний факультет, організований у структурі Всеукраїнського інституту комуністичної освіти (ВУІКО). На факультеті здійснювалася підготовка організаторів бібліотечної справи, а згодом — організаторів-методистів, існували плани щодо підготовки викладачів бібліотечних дисциплін. Спеціальний цикл навчальних дисциплін становить не менше 30 %, що сприяло більш якісній підготовці фахівців. За часів керівництва Н. Я. Фрідьєвою бібліотечним факультетом постійно збільшувався контингент студентів. Так, якщо в 1933–1934 н. р. на факультеті навчалася 222 студенти, то в 1934–1935 н. р. набір на перший курс становив 300 осіб, а в наступному початковому році — 500 осіб.

Н. Я. Фрідьєва започаткувала в Україні й підготовку наукових та науково-педагогічних кадрів. За її ініціативи в 1931 р. при кафедрі бібліотекознавства у ВУІКО відкрито першу в Україні аспірантуру з методики роботи з читачем, літератури для дітей та бібліографії.

Паралельно вона здійснювала активну наукову роботу, педагогічну діяльність, постійно вдосконалюючи зміст і методику викладання загальнопрофесійної навчальної дисципліни «Методи роботи з читачем». Статті Н. Я. Фрідьєвої, що розроблюють різні аспекти цієї ґрунтовної проблеми, надруковані в «Працях УНІКу», професійних періодичних виданнях України та Росії 1926–1927 рр. Зокрема, питання психології сприйняття книги набули висвітлення в її рецензії на праці Н. А. Рубакіна «Психологія читача і книги» (1929), «Вплив читання на вольову діяльність людини» (1930) та ін.

Серед найзначиміших праць Н. Я. Фрідьєвої 1928–1935 рр. — посібник «Изучение читателя (опыт методики)» (1927, 1928 рр.), написаний у співавторстві з її першим чоловіком, відомим бібліотекознавцем Д. А. Баликою, — став настільною книгою не лише для студентів, практичних працівників, а й науковців. Але зміст цієї книги, незважаючи на значну популярність у бібліотечному середовищі в ті часи, став приводом звинувачення її авторів у правоопортуністичних твердженнях, відриві від генеральної лінії комуністичної партії. У критичних виступах, що звучали на засіданнях кафедри, публікувалися на сторінках спеціальної преси, до Н. Я. Фрідьєвої застосували фразеологічні звороти та епітети, які, зазвичай, використовувалася тоді проти ідейних ворогів.

Подальша доля Надії Яківни тісно пов'язана з найдраматичнішою сторінкою історії нашої країни — вона стала однією з перших жертв політичної кампанії боротьби проти «буржуазного націоналізму». Так, на початку 1931 р. колеги по кафедрі необґрунтовано осудили діяльність свого керівника і зажадали від Н. Я. Фрідьєвої визнання своїх помилок. Вона визнала їх лише частково, кваліфікувавши як «меньшовицько-ідеалістичні». Її можна було зрозуміти, адже репресовано другого чоловіка, маленька дитина. Не допомогли ні її попередні заслуги, ні звання ударника-стахановця. В інституті розпочалися «чистки», арешти. Тому Надія Яківна в 1935 р. змушена залишити викладацьку діяльність і перейти на практичну роботу в Центральну наукову бібліотеку відновленого в 1933 р. Харківського університету, де працювала з 1935 по 1941 рр. ученим секретарем. Робота в ЦНБ Харківського університету відіграла значну роль у її становленні як історика бібліотечної справи. Дослідження нею шляхетної

діяльності Д. Багалія, І. Сумцова й інших учених університету, спрямованої на створення громадських, народних, шкільних бібліотек і просвіту народу, сприяли формуванню інтересів Н. Я. Фрідьєвої до історико-бібліотечнознавчої проблематики. У серпні 1943 р. після визволення Харкова від фашиських загарбників Надія Яківна повертається в бібліотеку на посаду заступника директора з наукової роботи, яку займала до 1945 р.

Надзвичайну роль відіграла Н. Я. Фрідьєва у відновленні діяльності наукової бібліотеки Харківського університету в перші післявоєнні роки, а також у відродженні в Харкові вищої бібліотечної освіти. Після звільнення в 1943 р. Харкова від фашистів бібліотечний факультет відновив роботу в складі педагогічного інституту ім. Г. С. Сковороди, здійснюючи підготовку працівників масових бібліотек. Уже з 1944 р. функціонувала кафедра бібліотечнознавства, яку очолила Надія Яківна Фрідьєва. З 1 лютого 1944 р. до 7 вересня 1946 р. вона виконувала й обов'язки декана бібліотечного факультету.

З відновленням діяльності Харківського державного бібліотечного інституту Н. Я. Фрідьєва більше 10 років працювала завідувачем кафедри бібліотечнознавства, об'єднуючи навколо себе висококваліфікованих фахівців: А. А. Ашукіна, р. Б. Гуревич, О. А. Майборода, І. Я. Каганова та ін. Під керівництвом Надії Яківни в умовах браку навчально-методичної літератури кафедра зуміла належним чином організувати роботу і забезпечити навчальний процес.

Слід зауважити, що 13 жовтня 1954 р. в Московському державному бібліотечному інституті відбувся успішний захист дисертації Н. Я. Фрідьєвої на тему «Публичные, общественные бесплатные народные библиотеки г. Харькова до 1917 года». Не маючи закінченої вищої освіти, вона довела високий рівень своєї наукової кваліфікації, і в травні 1956 р. ВАК СРСР прийняв рішення про видачу їй диплома кандидата педагогічних наук. Зважаючи на вагомий внесок Н. Я. Фрідьєвої в розбудову вищої бібліотечної освіти в Україні, вчена рада Харківського державного бібліотечного інституту (ХДБІ) в лютому 1959 р. обрала її на посаду доцента. 9 вересня ВАК СРСР затвердила її у вченому званні доцента кафедри бібліотечнознавства. Пізніше вона обіймала посаду в. о. професора кафедри, яку очолювала.

Науковий доробок Н. Я. Фрідьєвої налічує понад 70 праць, серед яких: фундаментальне дослідження діяльності публічних і народних бібліотек «Публичные общественные бесплатные народные библиотеки г. Харькова до 1917 г.» (1954 р.) і її монографія «Жизнь для просвещения народа: (о деятельности К. Д. Алчевской)» (1963 р.).

На особливу увагу заслуговує дослідження Н. Я. Фрідьєвою наукових основ бібліотечнознавства. У 60-ті рр. вона рецензувала доповідь німецького вченого проф. Х. Кунце «Бібліотечнознавство як наука і предмет викладання у ВНЗ», подану на міжнародну конференцію представників вищих навчальних закладів соціалістичних країн (Берлін, 1962 р.). Вона визначила радянське бібліотечнознавство як науку про принципи побудови роботи радянських бібліотек і бібліотечної справи в СРСР, про організацію і методи їх роботи. На думку Ю. М. Столярова, таке уявлення для того часу було передовим, праці з аналогічними ідеями визнаних метрів загального бібліотечнознавства — О. С. Чубар'яна, Ю. В. Григор'єва, І. М. Фрумїна з'являться на десятиліття пізніше. Тому ім'я Н. Я. Фрідьєвої повинно починати ряд радянських бібліотечнознавців широкого профілю і в жодному разі не повинно бути забутих при викладі історії бібліотечнознавства: дослідниця вперше в історії вітчизняного бібліотечнознавства з усією визначеністю поставила питання про місце бібліотечнознавства в системі наук, намагалася визначити його об'єкт предмет.

Пізніше Надію Яківну запросили читати в Берліні лекції з бібліотечнознавства, що заклало основи міжнародного співробітництва українських і зарубіжних науковців. Основні теоретичні проблеми бібліотечнознавства висвітлені нею в статті «До питання про бібліотечнознавство як науку» (1971 р.). Уже після виходу на пенсію в 1974 р. Н. Я. Фрідьєва разом з З. В. Гімальдіною підготувала розділ навчального посібника «Історія бібліотечної справи в Україні» (1917–1932) та ін.

13 грудня 1966 р. Указом Президії Верховної Ради їй присвоєне почесне звання заслуженого працівника культури УРСР — за заслуги в розвитку культури й успіхи в роботі з культурного обслуговування населення. У 1967 р. Харківський державний інститут культури, бібліотечна громадськість відзначили 50-річний ювілей діяльності Н. Я. Фрідьєвої на бібліотечній ниві. Студенти режисерського відділення інституту створили теплий, сердечний фільм про ювіляра — «50 років у строю», який на фестивалі аматорських фільмів у Москві (1967 р.) відзначений золотою медаллю.

Ідеї та праці Н. Я. Фрідьєвої не втратили актуальності й нині є надійним теоретичним підґрунтям для подальших наукових розвідок у галузі бібліотекознавства. Надія Яківна Фрідьєва — наш оберіг, усі, хто навчався в неї, ознайомлений з її творчою спадщиною, високо цінують її талант дослідника, теоретика, педагога і людини.

Основні праці Н.Я. Фрідьєвої

1. Изучение читателя : опыт методики / Н. Фридьева, Д. Балика ; под ред. М. А. Смушковой ; Главполитпросвет. — Москва ; Ленинград : Долой неграмотность, 1927. — 118 с.
2. Фридьева Н. Подготовка библиотечных кадров на Украине (библиотечное отделение Института поллитпросвета в Харькове) / Н. Фридьева // Красный библиотекарь. — 1930. — № 10. — С. 42–45.
3. Фрідьєва Н. Система підготовки бібліотечних кадрів на Україні в другу п'ятирічку : (в порядку обговорення) / Н. Фрідьєва // Бібліотека у соціаліст. будівництві. — 1933. — № 1. — С. 14–20.
4. Фридьева Н. Я. Бесплатные народные библиотеки в г. Харькове в период первой русской революции / Н. Я. Фридьева // Учен. зап. / М-во культуры УССР, Харьк. гос. библ. ин-т. — Харьков, 1956. — Вып. 2. — С. 141–162.
5. Фридьева Н. Я. Жизнь для просвещения народа : (о деятельности Х. Д. Алчевской) / Н. Я. Фридьева. — Москва : Изд-во Всесоюз. кн. палаты, 1963. — 100 с. — (Деятели книги).
6. Фрідьєва Н. Я. Вивчення читачів і керівництво читанням у масових бібліотеках України : (у пошуках шляхів до розуму і серця кожного читача) / Н. Я. Фрідьєва // Бібліотекознавство та бібліогр. : респ. міжвід. наук.-метод. зб. / М-во культури УРСР. — Харків, 1966. — [Вип.] 3. — С. 5–18.
7. Дмитро Андрійович Балика (1894–1971 рр.) / [Н. Я. Фрідьєва] // Бібліотекознавство та бібліогр. : міжвід. респ. зб. / М-во культури УРСР. — Харків, 1971. — [Вип.] 10. — С. 101–106. — Без підпису.
8. Фрідьєва Н. Я. До питання про бібліотекознавство як науку / Н. Я. Фрідьєва // Бібліотекознавство та бібліогр. : міжвід. респ. зб. / М-во культури УРСР. — Харків, 1971. — Вип. 11. — С. 15–23.
9. История библиотечного дела на Украине (1917–1932 гг.) : учеб. пособие / З. В. Гимальдинова, Н. Я. Фридьева, Ф. А. Ещенко, Т. П. Самойленко, И. В. Демкин, Т. А. Скрипник ; под ред. Т. А. Скрипник ; М-во культуры УССР, Харьк. гос. ин-т культуры. — Харьков, 1975. — 208 с.

Список використаних джерел

1. Архів Харківської державної академії культури, ф. 1, оп. 1, од. зб. — Особова справа Фрідьєвої Надії Яківни. — 1947–1970. — 55 с.
2. Березюк Н. М. Бібліотечна освіта в Україні : (сторінки історії) / Н. Березюк // Бібл. вісн. — 2000. — № 1. — С. 32–35.
3. Волкова С. І. Кафедра бібліотекознавства ХДАК : до 75-річчя підготовки бібліотечних спеціалістів / С. І. Волкова, Т. П. Самійленко // Вісн. Харк. держ. акад. культури : зб. наук. пр. — Харків, 2000. — Вип. 3. — С. 171–180.
4. Волкова С. І. Советский библиотековед Н. Я. Фридьева / С. І. Волкова // Сов. библиотековед. — 1980. — № 2. — С. 121–122.
5. Каганов І. Я. Славний ювілей (до 50-річчя громадської, наукової і педагогічної діяльності Н. Я. Фрідьєвої) / І. Я. Каганов // Бібліотекознавство та бібліографія : Респ. міжвід. наук.-метод. зб. — Х., 1966. — С. 151–159.
6. Кушнарєнко Н. М. Фундатор бібліотечної освіти в Україні / Н. М. Кушнарєнко // Вісн. Харк. держ. акад. культури : зб. наук. пр. — Харків, 2000. — Вип. 2. — С. 110–123.
7. Столяров Ю. Н. Вклад библиотековедов УССР в развитие советского библиотековедения / Ю. Н. Столяров // Бібліотекознавство і бібліографія. — Вип. 20. — С. 90–95.
8. Столяров Ю. Н. К юбилею выдающегося отечественного библиотековеда / Ю. Н. Столяров // Фрідьєва Надія Яківна : (до 120 річчя від дня народження) : біобібліогр. покажч. — Харків, 2015. — С. 20–25.
9. Фокеев В. А. Фридьева Надежда Яковлевна / В. А. Фокеев // Библ. энциклопедия. — М., 2007. — С. 1103.
10. Фрідьєва Надія Яківна : (до 120 річчя від дня народження) : біобібліогр. покажч. — Харків : ХДАК, 2015. — 72 с.
11. Харківська державна академія культури : до 80-річчя з дня заснування : моногр. / В. М. Шейко, М. М. Каністратенко, Н. М. Кушнарєнко [та ін.]. — Харків : ХДАК, 2009. — С. 61–64.
12. Четверті читання до 140 річчя від дня народження Надії Яківни Фрідьєвої / Харк. держ. акад. культури ; [уклад. Т. П. Самійленко]. — Харків : [Б.в.], 1998. — 4 с.
13. Шейко В. М. Харківська бібліотечна наукова школа : історико-генетичний вимір / В. М. Шейко, Н. М. Кушнарєнко, А. А. Соляник // Вісн. Харк. держ. акад. культури : зб. наук. пр. — Харків, 2011. — Вип. 34. — С. 56–73.

14. Шейко В. М. Харківська вища школа бібліотечно-інформаційної та книгознавчої освіти в контексті історії та сьогодення / В. М. Шейко, Н. М. Кушнарченко // Вісн. Кн. палати. — 2004. — № 7. — С. 29–33.
15. Шемаєва Г. В. Наукова діяльність кафедри бібліотекознавства Харківської державної академії культури : історичний аспект / Г. В. Шемаєва // Вісн. Харк. держ. акад. культури : зб. наук. пр. — Харків, 2011. — Вип. 34. — С. 32–55.

Ю. Столяров, А. Соляник

ДАВИД МОЙСЕЙОВИЧ ЛЕКАРЕНКО

Планова підготовка наукових кадрів у СРСР під час навчання в аспірантурі розпочалася в 1925 р., коли Народний комісаріат освіти затвердив «Положення про порядок підготовки науковців при вищих навчальних закладах і науково-дослідних установах». Водночас була врахована можливість підготовки бібліотекознавців і бібліографознавців (останній термін на той час, правда, ще не був встановлений). Перші аспірантури відкрито в Інституті бібліотекознавства Публічної бібліотеки Союзу РСР ім. В. І. Леніна (так іменувалася в цей час нинішня Російська державна бібліотека) і у Всенародній бібліотеці України. У Москві вступити до аспірантури побажали співробітники Інституту бібліотекознавства Ю. В. Григор'єв і М. А. Буров. Ні той, ні інший Головною Наркомосу затверджені не були, оскільки наявна в них освіта (обидва закінчили Вищі бібліотечні курси при Інституті бібліотекознавства) не була визнана вищою. Згодом Ю. В. Григор'єв став єдиним у країні професором бібліотекознавства і кандидатом педагогічних наук, а М. А. Буров — найвизначнішим бібліографом Середньої Азії. З Усенародної бібліотеки України аспірантуру в 1927 р. передали Харківському інституту народної освіти. Вона проіснувала до 1941 р. — вже в складі Харківського державного бібліотечного інституту.

Захистів дисертацій, попри те, що аспірантів налічувалися десятки, тривалий час не було. Перші розгляди кандидатських дисертацій відбулися лише в 1938 р., першим аспірантом, який успішно захистився, став випускник аспірантури Московського бібліотечного інституту (МБІ) Давид Мойсейович Лекаренко. І оскільки він став першим радянським офіційно визнаним ученим у галузі бібліотекознавства, його особистість заслуговує на підвищену увагу. Особливо це важливо у зв'язку з недостатнім висвітленням у вітчизняній історіографії його особистості і внеску в становлення української бібліотекознавчої школи.

Захистів дисертацій, попри те, що аспірантів налічувалися десятки, тривалий час не було. Перші розгляди кандидатських дисертацій відбулися лише в 1938 р., першим аспірантом, який успішно захистився, став випускник аспірантури Московського бібліотечного інституту (МБІ) Давид Мойсейович Лекаренко. І оскільки він став першим радянським офіційно визнаним ученим у галузі бібліотекознавства, його особистість заслуговує на підвищену увагу. Особливо це важливо у зв'язку з недостатнім висвітленням у вітчизняній історіографії його особистості і внеску в становлення української бібліотекознавчої школи.

Давид Мойсейович Лекаренко народився 15 листопада 1901 р. в Полтаві в незаміжній родині кравця і домогосподарки. Заробляти на життя йому довелося ще в дитячому віці, навчаючись ремеслу помічника продавця в магазині готового одягу, а потім працюючи на тютюновій фабриці. Батько його помер у 1918 р. У 1920 р. профспілка тютюників висунула Давида Лекаренка на продовольчу роботу, продармійцем він був до 1922 р., потім його призвали в Червону армію для проходження військової служби й направили в Ленінград (нині Санкт-Петербург). Після демобілізації (1924 г.) Військовий відділ Ленради вирішив, що Лекаренко має продовжити навчання в Ленінградському комуністичному політико-просвітницькому інституті ім. Н. К. Крупської — попереднику Ленінградського державного бібліотечного інституту. Закінчивши цей інститут в 1928 р., він до 1929 р. був інструктором з клубної і бібліотечної роботи в Луганську, а з 1929 р. по 1933 р. — в Ростові-на-Дону. У грудні 1933 р. Д. М. Лекаренко вступив до аспірантури Інституту бібліотекознавства при Державній бібліотеці СРСР ім. В. І. Леніна, але через кілька днів після зарахування, на самому початку 1934 р. ця аспірантура була передана Московському бібліотечному інституту, отже, закінчив він аспірантуру вже Московського бібліотечного інституту (1936 р.).

Першою науковою публікацією Д. М. Лекаренка була стаття «Читацький попит робочої молоді». Вона опублікована в 1935 р. в шостому номері журналу «Червоний бібліотекар» у співавторстві з відомим бібліотекознавцем В. О. Невським [1], який користувався серед бібліотечних працівників 1920–1930-х рр., мабуть, найбільшою популярністю завдяки своїм сміливим, незалежним виступам стосовно

багатьох найактуальніших професійних питань. Співавторство з ним в очах практиків робило честь будь-якому фахівцю, хоча одночасно, з точки зору адміністраторів, загрожувало небезпекою уславитися вільнодумцем. Таке співавторство в тридцяті роки було актом громадянської мужності.

Другою статтею Д. М. Лекаренка була глава з його дисертації, присвячена аналізу внеску Х. Д. Алчевської у вивчення читачів дореволюційної Росії. Ця стаття опублікована вже після захисту Д. М. Лекаренком своєї дисертації в першому випуску «Трудов Московського государственного библиотечного института», що вийшов у світ в 1938 р. [2]. У відомостях про автора статті зазначено, що він має вчений ступінь кандидата педагогічних наук.

Щодо теми дисертації Д. М. Лекаренка слід зауважити, що вона називалася «Дослідження читацьких інтересів в дореволюційній Росії» і, за умов того часу, цілком могла обернутися для дисертанта найбільшими ідеологічними неприємностями: предметом дослідження були погляди дійсно найвидніших фахівців того часу — М. О. Рубакіна, Х. Д. Алчевської, С. А. Анського, — але вельми і вельми далеких від ідей більшовиків та марксистсько-ленінського вчення загалом. М. О. Рубакіна (1862–1946), який тоді проживав в Швейцарії, оголошено в радянській бібліотекознавчій літературі головним ідеологом буржуазного бібліотекознавства, його піддали форменному цькуванню за гуманістичні переконання. Просвітитель і педагог Х. Д. Алчевська (1841–1920) була дружиною відомого харківського підприємця, банкіра і мецената О. К. Алчевського (1835–1901), на честь якого названо місто Алчевськ в Луганській області. Єврейський письменник, поет, драматург, публіцист, етнограф, революціонер, громадський і політичний діяч С. А. Анський (1863–1920) був одним з ідеологів сіонізму, делегатом Всеросійських Установчих зборів, автором ідеї, висунутої вже після Жовтневої революції, створити єврейську партію немарксистського напрямку. Зрозуміло, яка оскаженіла політична кампанія, згідно з цими обставинами, могла бути при бажанні розгорнута. Д. М. Лекаренку пощастило зовсім дивним чином; він безперешкодно публікував свої статті, писав і захищав дисертацію. Можливо, це пов'язалося з некомпетентністю молодих радянських наукових висуванців і розсудливістю бібліотекознавців старої формації. До того ж на початковому етапі практично ніхто не уявляв, які вимоги слід висувати до дисертації: може дисертація як абсолютно новий феномен саме такою і повинна бути? Почнеш її критикувати — і потрапиш до класу ворогів радянської науки? Краще вже промовчати. Якщо судити про якість дисертації Д. М. Лекаренка з сучасних позицій, автору можна дорікнути в описовості і слабкій для свого часу актуальності. Водночас до оцінок, поданих Д. М. Лекаренком, складно що-небудь додати або скорегувати їх по суті. Тому можна вважати, що його дисертація зберігає наукове та історичне значення і сьогодні, її публікація пішла б бібліотекознавству на користь.

Харківський етап біографії Д. М. Лекаренка починається з вересня 1936 р.: після закінчення аспірантури він продовжує розпочату в Москві роботу над кандидатською дисертацією, поєднуючи цю діяльність з посадою завідувача кафедри бібліотекознавства і за сумісництвом — декана факультету бібліотекознавства Харківського державного бібліотечного інституту (ХДБІ). Ці підрозділи він очолював аж до евакуації інституту в жовтні 1941 р.

Захист — перший у СРСР в галузі бібліотекознавства — відбувся 11 квітня 1938 р. на засіданні ради педагогічного факультету Московського державного педагогічного інституту. За результатом захисту дисертанту присуджено, як зазначено в офіційній довідці, науковий ступінь кандидата педагогічних наук з бібліотекознавства. У 1940 р. Д. М. Лекаренко вступив до Всесоюзної комуністичної партії (більшовиків). Саме з присудження йому наукового ступеня почалося офіційне визнання бібліотекознавства як наукової спеціальності і бібліотечної науки загалом. Д. М. Лекаренко виявився першим в СРСР кандидатом наук за спеціальністю «Бібліотекознавство», розпочавши відлік українських бібліотекознавців з науковими ступенями.

Після повернення Д. М. Лекаренка з аспірантури в Харківський державний бібліотечний інститут (ХГБІ) помітно активізується науково-дослідницька робота: розпочинається проведення щорічних наукових конференцій, на яких викладачі доповідають про результати наукових досліджень, у 1940 р. виходить друком перший том «Трудов Харьковского государственного библиотечного института», що містить п'ять фундаментальних наукових статей і три рецензії. Важливо підкреслити, що відповідальним редактором цього першого в історії інституту наукового періодичного видання був саме Д. М. Лекаренко. У цьому томі опубліковано третю його статтю, також підготовлену за мате-

ріалами захищеної дисертації, яка висвітлює методи вивчення читачів народниками [3]. Примітно, що Д. М. Лекаренко двічі фігурував у складі авторів перших номерів фахових збірок наукових праць — Московського і Харківського державних бібліотечних інститутів.

Після виходу друком першого тому «Трудов ХГБИ» починається підготовка до видання другого тому, запланованого до друку на 1941 р., але напад на СРСР нацистів перешкодив здійсненню багатьох планів, мрій і сподівань.

Серйозним досягненням колективу інституту стало проведення в ХДБІ в січні 1941 р. наукової конференції, у межах якої було заслухано 10 доповідей і повідомлень, зокрема й доповідь Д. М. Лекаренка «Предмет науки бібліотекознавства». Даний факт свідчить про ускладнення і розвиток дослідницької проблематики вченого, його вихід на розроблення загальнотеоретичних проблем бібліотекознавства як науки: у спробі визначити його предмет. У цьому питанні Д. М. Лекаренко на десятиліття випередив Ф. І. Каратигіна, Ю. В. Григор'єва, О. С. Чубар'яна та інших видатних радянських бібліотекознавців.

Важним напрямом діяльності Д. М. Лекаренка були зміцнення і розвиток зв'язків різних бібліотекознавчих наукових шкіл: у травні 1941 р. очолювана ним кафедра бібліотекознавства ХДБІ провела науково-методичну сесію, на яку запрошено представників Державної бібліотеки СРСР ім. В. І. Леніна (Москва), Державної Публічної бібліотеки імені М. Є. Салтикова-Щедріна (Ленінград), бібліотеки Академії наук УРСР (Київ), всіх обласних бібліотек України, профільних вищих навчальних закладів Москви і Ленінграда. Для того часу це була визначна наукова подія всесоюзного масштабу.

Друга світова війна відгукнулася на Харкові і його мешканцях вже через місяць після її початку: перше бомбардування ворожої авіації відбулось ввечері 27 липня 1941 р. Місто було захоплене гітлерівськими військовими 24 жовтня. Д. М. Лекаренко вдалося його покинути 22 вересня, і якщо б він забарився, його чекала неминуча смерть як єврея і до того ж комуніста. Бібліотечний інститут евакуювався в Кзил-Орду Казахської РСР, де функціонував як самостійний факультет Харківського державного університету, що рятувався там же (інститут був реєвакуюваний у 1947 р.). Вдало розпочата кар'єра Д. М. Лекаренка як бібліотекознавця різко перервалася і більш не поновлювалася.

Д. М. Лекаренко опинився в Красноярську, де йому довелося шукати застосування своїм знанням, оскільки бібліотекознавча підготовка там не була затребуваною. 12 листопада 1941 р. він просив прийняти його, кандидата наук (найбільша рідкість для того часу!) лише старшим лаборантом соціально-економічного кабінету Красноярського педагогічного інституту. До 1943 р. він обіймає тут посаду викладача основ марксизму-ленінізму. У лютому 1943 р. його переводять завідувати лекторської групою Красноярського крайкому ВКП(б). На цій посаді він перебував до липня 1948 р., продовжуючи за сумісництвом (з 1945 р.) здійснювати викладацьку діяльність в інституті на посаді доцента. У 1948 р. він — завідувача кафедри основ марксизму-ленінізму Красноярського педагогічного інституту. Цю посаду він обіймав до 1954 р., характеризуючись керівництвом інституту як змістовний і цікавий лектор, що добре володіє методикою викладання. Він організовував і проводив теоретичні конференції, читав публічні лекції, брав участь у наукових сесіях, вів літературно-публіцистичну роботу, читав лекції з історико-партійної тематики в громадському університеті марксизму-ленінізму. Публікації післявоєнних років відповідають його новій кваліфікації. Звільнений він був у зв'язку з виходом на пенсію 25 вересня 1963 р., але тимчасово працював і в 1964 р. Д. М. Лекаренко був одружений, мав двох дітей.

На цьому достовірно встановлені відомості про Д. М. Лекаренка обриваються.

Отже, правомірно констатувати, що фактом свого захисту Д. М. Лекаренко подолав психологічний бар'єр молодих дослідників перед захистом результатів своїх наукових пошуків. Це був перший захист після 13-річного існування в СРСР аспірантури з бібліотекознавства як наукової спеціальності. Після Д. М. Лекаренка захисти тривали регулярно, лише в МДБІ в 1938 і 1939 рр. захистилося по дві дисертації і за 1940 р. — відразу 6. Крім того, від дисертанта була потрібна неабияка громадянська сміливість у виборі ним для дослідження теми, що піддавалася в той час науковому остракізму з ідеологічних міркувань. Імена головних персонажів, чії праці в його дисертації прозвучали як гідні наукового аналізу, М. О. Рубакін, Х. Д. Алчевська, С. А. Анський — виглядали як кричуще порушення сформованого на той час наукового менталітету. Якщо їх і можна було згадувати публічно, то лише із зневажливими і занадто політизованими епітетами. Тим часом статті Д. М. Лекаренка, які були публікаціями двох з трьох глав його дисертації, до теперішнього часу перебувають у полі зору бібліотекознавців і викликають загалом позитивну оцінку. Немало дослідників і досі посилаються на нього.

Крім того, Д. М. Лекаренко виявився пов'язаний з усіма трьома бібліотечними інститутами, які функціонували в СРСР у 1930-ті рр., а також з Державною бібліотекою СРСР ім. В. І. Леніна, оскільки в 1933 р. аспірантура була в Інституті бібліотекознавства при цій Бібліотеці.

На всіх життєвих етапах, у різних інститутах, на різних посадах Д. М. Лекаренко виявив себе як цілком гідний для свого часу дослідник, талановитий лектор і організатор. У всіх установах, де він навчався і працював, є підстави для професійної гордості.

Праці Д. М. Лекаренка

1. Лекаренко Д. М. Читательский спрос рабочей молодёжи / Д. М. Лекаренко // Красный библиотекарь. — 1935. — № 6. — С. 20–25 (в соавторстве с В. А. Невским).
2. Лекаренко Д. М. Из истории изучения читателей дореволюционной России. Х. Д. Алчевская / Д. М. Лекаренко // Тр. / Мос. гос. библиот. ин-т. — Москва, 1938. — Вып. 1. — С. 100–120.
3. Лекаренко Д. М. Изучение читателей народниками: «народ и книга» Анского (С. П. Раппорта) / Д. М. Лекаренко // Тр. / Харьк. гос. библиот. ин-т. — Харьков, 1940. — Вып. 1. — С. 35–52.

Н. Березюк, А. Соляник

ОЛЕКСАНДР АРТЕМОВИЧ МАЙБОРОДА

Олександр Майборода — один з найкращих представників покоління фундаторів бібліотечної освіти, яке пододало тягар війни, повоєнних часів, залишилося незламним духом, наполегливо спрямованим до розбудови усіх напрямів вітчизняної культури.

Народився Олександр Артемович Майборода 8 серпня 1903 р. на Сумщині в бідній селянській сім'ї. Після закінчення загальноосвітньої (1920), художньо-керамічної шкіл (1923) був призначений завідувачем Краснопільської районної бібліотеки, яка згодом стала однією із кращих в окрузі. У 1926 р. молодого бібліотекаря відряджають на Перший Всеукраїнський з'їзд бібліотечних працівників, у тому ж році Окружком КП України направив його на факультет політичної освіти, створений у вересні 1925 р. при Харківському інституті народної освіти (ХІНО). У структурі факультету передбачалася книжково-бібліотечна секція, яка вперше в Україні розпочала підготовку кваліфікованих бібліотечних працівників. Улітку 1927 р. на базі книжково-бібліотечної секції було відкрито бібліотечне відділення, яке О. Майборода закінчив у 1930 р., набувши кваліфікацію «організатор-методист бібліотечної роботи і викладач бібліотечних дисциплін». Цього ж року здібний випускник вступає в аспірантуру Українського науково-дослідного інституту педагогіки, яку закінчує у 1933 р. Тема його наукового дослідження в той час була пов'язана з методикою викладання навчальної дисципліни «Організація книжкових фондів бібліотек». Саме цей курс молодий викладач з 1932 р. читав студентам бібліотечного відділення своєї альма-матер.

За цей час ХІНО піддався декільком реорганізаціям: 10 вересня 1929 р. на базі факультету політичної освіти ХІНО було відкрито самостійний вищий навчальний заклад — Харківський інститут політичної освіти (ХІПО). У 1931 р. ХІПО реорганізовано у Всеукраїнський інститут комуністичної освіти (ВУІКО), в структурі якого створено бібліотечний факультет з випусковою кафедрою бібліотекознавства під керівництвом відомого бібліотекознавця Н.Я. Фрідьєвої. Зважаючи на нагальну потребу України в наукових кадрах бібліотечного профілю, восени 1931 р. у ВУІКО при кафедрі бібліотекознавства відкрито аспірантуру.

Про фахову активність і надзвичайні організаторські здібності випускника ХІНО свідчить той факт, що вже в 1931 р. О. Майборода взяв участь у Всесоюзній нараді з бібліотечної роботи (Москва). У цьому ж році він надіслав на ім'я Заступника народного комісара освіти Н.К. Крупської рукопис обсягом 112 сторінок з теми «Культурно-масова робота в приміських потягах», вважаючи важливим розвиток цього напрямку освітньої роботи з населенням. Після закінчення аспірантури молодий науковець самовіддано занурюється у навчально-виховну, дослідницьку, організаційно-методичну роботу,

наполегливо працюючи на посадах асистента, згодом викладача кафедри бібліотекознавства. У період з 1930 по 1935 рр. він неодноразово організував в Москві зустрічі кращих випускників бібліотечного факультету ВУІКО з Надією Костянтинівною Крупською та сестрою В. І. Леніна — Марією Ільїнічною Ульяновою. За спогадами О. Майбороди, під час цих зустрічей у неформальній обстановці обговорювалися проблеми підготовки бібліотечних кадрів, напрями покращення бібліотечного обслуговування, молоді фахівці мали унікальну можливість читати рукописи праць В. І. Леніна про організацію бібліотечної справи.

З 1935 р. О. Майборода успішно долає щаблі кар'єрного зростання: старший викладач, доцент, завідувач кафедри, декан. У тому ж році ВУІКО був реорганізований в Український бібліотечний інститут (УБІ), який у 1939 р. перейменовано в Харківський державний бібліотечний інститут (ХДБІ). З 1938 по 1941 рр. О. Майборода — заступник директора з науково-навчальної роботи цього інституту. Вимоги часу потребували не лише змін у назві вищого навчального закладу, але й суттєвих ускладнень змісту й організації підготовки бібліотечних фахівців. Це був один із драматичніших періодів в історії українського бібліотекознавства — період репресивних переслідувань і викриття «буржуазного націоналізму». Можна лише уявити, яких зусиль докладали керівники інституту, щоб за таких умов зберегти його колектив, забезпечити високий рівень якісної підготовки кваліфікованих кадрів для бібліотек.

Ще студентом, а згодом аспірантом О. А. Майборода друкував свої перші статті в журналах «Політосвітник», «Красный библиотекарь», «Бібліотека у соцбудівництві», у виданнях ВУІКО, брав активну участь у численних нарадах та конференціях з питань бібліотекознавства, що відбувалися в Москві, Ленінграді, Києві та Харкові. Згодом ускладнюється тематика його наукових досліджень. За висновком авторитетних вчених — завідувача кафедрою бібліотекознавства Н. Я. Фрідьєвої, професора А. І. Зільберштейна та доцента М. М. Фельдштейна ще до початку Великої Вітчизняної війни О. А. Майборода написав наукове дослідження на тему «Вивчення читачів масової бібліотеки», рівноцінне кандидатській дисертації. Але захистити цю працю йому не судилося. Ініціативний та енергійний адміністратор — він багато часу присвячував управлінській діяльності, зокрема громадській роботі в бібліотечній комісії Наркомосу, підготовці документів, пов'язаних з

реформою бібліотечної мережі, визначенням напрямів та резервів удосконалення бібліотечної освіти в Україні. У травні 1938 р. О. Майбороду як досвідченого організатора бібліотечної освіти делегують до участі в роботі Першої наради працівників вищої школи СРСР.

Нагальна потреба в кадрах бібліотечних працівників зумовлює збільшення обсягів прийому абітурієнтів, введення підготовки фахівців без відриву від виробництва. З 1 вересня 1934 р. наказом Наркома освіти УСРР від 24.01.1934 р. у Києві створюється філія ВУІКО, відкривається вечірній бібліотечний факультет без відриву від виробництва з трирічним терміном навчання. Уже на 1934/1935 рр. план набору ВУІКО складав 500 осіб (з них 100 — на вечірній факультет), упроваджується курсова система перепідготовки завідувачів районними бібліотеками, викладачів бібліотечних дисциплін технікумів. Серед перших випускників ВУІКО були відомі з часом бібліотекознавці, керівники різних рівнів бібліотечної галузі — Є. Дерман, О. Грибненко, Г. Презинметер, М. Фельдштейн, О. Майборода, П. Уманська та ін.

У 1935 р. О. А. Майборода зустрів свою долю. Випускниця ВУІКО Олександра Олександрівна Родіна стала його першою і єдиною любов'ю, з якою він прожив понад 60 щасливих років. Одержавши призначення на роботу в Книжкову палату України, вона понад 30 років присвятила справі розвитку державної бібліографії, стала провідним фахівцем-бібліографом, завідувачем відділу, автором фундаментальних бібліографічних показників.

Про обсяги підготовки бібліотечних фахівців першим в Україні бібліотечним вищим навчальним закладом свідчать службові документи декана О. А. Майбороди, що збереглися в сімейному архіві. Згідно зі «Списком випускників бібліотечного факультету з 1928 по 1935 рік з призначенням їх на виробничі посади на місцях розподілу», випускників перших шести випусків призначили на керівні посади в Наркомосі, Книжковій палаті України, в провідних бібліотеках України та Росії, редакціях

газет, обласних бібліотечних колекторах, деякі працювали викладачами ВУІКО і бібліотечних технікумів, інших закладах народної освіти. За цей період підготовлено 176 бібліотечних фахівців вищої кваліфікації.

О. А. Майборода продовжує вести статистику випускників бібліотечного профілю і після реорганізації ВУІКО в Український бібліотечний інститут (1935) та Харківський державний бібліотечний інститут (1939). Згідно його статистичних даних, що відбивають періоди 1936–1941 та 1944–1955 рр., — за роки самостійного існування першого в Україні бібліотечного вищого навчального закладу ним разом з вечірнім факультетом, філіями в Києві й Одесі підготовлено 3540 фахівців вищої кваліфікації. Ці статистичні матеріали — надзвичайно цікаві для істориків та бібліотекознавців — дозволяють стверджувати, що протягом перших 30 років фундатор бібліотечної освіти України успішно розвивався: на трьох його факультетах — бібліотекознавства; дитячих та юнацьких бібліотек; бібліографії, 8 кафедрах (зокрема військової підготовки і фізкультури) працювали висококваліфіковані викладачі, функціонувала аспірантура з питань бібліотекознавства. У 1940 р. опубліковано перший випуск «Трудов...» інституту, підготовлено до друку другий випуск, з травня 1941 р. здійснювалася активна підготовка до проведення авторитетної науково-методичної конференції за участю фахівців провідних бібліотек.

Про досягнення інституту, його плани на майбутнє йдеться в статті заступника директора ХДБІ О. А. Майбороди, опублікованій в останньому передвоєнному номері журналу «Красный библиотекарь» [7]. Але війна перекреслила плани, мрії, долі.

Несприятливе для Червоної Армії розгортання військових дій у перші дні війни і загроза окупації міста зумовили прийняття урядом Постанови від 27 червня 1941 р. про евакуацію людей, промислових підприємств, установ і навчальних закладів до східних областей країни. Розпочав роботу відділ з евакуації населення при Харківському облвиконкомі народних депутатів трудящих. Місцем для евакуації Харківського університету Радою з евакуації при РНК СРСР було визначено місто Кзил-Орда Казахської РСР. Туди, згідно з наказом народного комісара освіти УРСР від 17 вересня 1941 р., мав евакуюватися разом з університетом Харківський державний бібліотечний інститут, функціонування якого передбачалося на правах окремого факультету. Але за відсутністю викладачів спеціальних дисциплін і будь-якої матеріальної бази це рішення не було виконано, інститут припинив свою діяльність [12, с. 23].

У вересні 1941 р. О. А. Майборода, котрий за станом здоров'я не підлягав призову, виїхав із сім'єю (з дітьми: два і чотири роки) та групою викладачів і студентів Харківського університету до Кзил-Орди. З харків'янами була евакуйована група викладачів і студентів Київського державного університету. Відповідно до наказу Наркомату освіти УРСР від 4 серпня 1941 р. передбачалося, що ці два ВНЗ будуть тимчасово об'єднані на базі Харківського університету [19, с. 104–107]. 19 лютого 1942 р. створений Об'єднаний Український державний університет (ОУДУ). Ректором призначено О. М. Руська (Київський університет), проректором з навчальної роботи О. В. Сазонова, з наукової роботи — Й. Н. Кравця (Харківський університет). Навчальну і науково-дослідницьку роботу здійснювали 6 факультетів, 23 кафедри, 80 викладачів. Кількість студентів складала 331 особу, переважно дівчата [24, с. 85]. Директором бібліотеки ОУДУ було призначено О. А. Майбороду, якому доручено створити базу навчально-методичної літератури для забезпечення навчального процесу. Він узгоджував використання прибулими фондів бібліотеки Кзил-Ординського педагогічного інституту, в одному з корпусів якого розмістився університет. З одержанням бюджетних коштів керівництво університету відрядило О. А. Майбороду для придбання необхідної навчальної літератури. У листі до дружини 31.03.1942 р. з Ташкента він повідомив, що відібрав літературу в магазинах міста на 5 тис. крб. Окрім цього директор бібліотеки відвідував ВНЗ Чимкента, Алма-Ати, Семипалатинська, Бійська, які виділяли зі своїх фондів дублетну літературу, організував її транспортування. Водночас за дорученням ректорату він здійснював копітку роботи з набору абітурієнтів для вступу до ОУДУ, контактуючи з органами народної освіти, директорами шкіл. Восени 1942 р. університет поповнили 203 студенти. Збільшився фонд бібліотеки ОУДУ. За клопотанням О. А. Майбороди до неї надходить навчальна література з різних вищих навчальних закладів — Казахського, Середньоазіатського (Ташкентського), Саратовського університетів, Самаркандського педагогічного інституту. О. А. Майборода поставлене перед ним завдання виконав, створивши в ОУДУ необхідну для забезпечення навчального процесу по-

тужну бібліотеку. Невеликої продовольчої пайки, одноразового харчування у їдальні було замало для родини, хворих дітей. Далеко від фронту Майборода відчував, що зміг би набагато більше зробити для своєї країни.

На початку 1942 р. на ім'я ректора ОУДУ надійшла телеграма Наркомпросу з пропозицією направити О. А. Майбороду до м. Уфа з метою очолити евакуйовану Книжкову палату України. Але його не покидає думка про можливість направлення в діючу армію, де він буде кориснішим у складні для Вітчизни часи. Доля надала йому таку можливість. Невдовзі він вступив до Вищого військово-політичного інституту (Москва), який за програмою військового часу закінчив уже в березні 1943 р. у званні капітана. О. А. Майбороду долучили до резерву Головного політичного управління з подальшим використанням на партійно-політичній роботі. Із червня 1943 р. О. А. Майборода — заступник командира батальйону. Із радістю він сприйняв повідомлення про звільнення рідного міста і прохає дружину повернутися до Харкова разом з університетом. Керівництво університету, який готувався до реевакуації, не залишило родину О. А. Майбороди. У листі до дружини він писав: «Ми на передовій, розширюємо плацдарм на правому березі Дніпра. Живу в бліндажі». Зі своїми бойовими товаришами брав участь у форсуванні Дніпра, де його було контужено. А далі — просування з діючою армією вперед — на Захід: Румунія, Польща, Чехословаччина, Німеччина, де і святкував Перемогу. 18 травня 1945 р. Наказом військам Першого Українського фронту за підписом Маршала Конєва був нагороджений орденом «Красная звезда».

Завершував військову службу О. А. Майборода вже у Відні. Тільки 21 січня 1946 р. вийшов наказ про його демобілізацію. Але до повернення було ще далеко. У великих військових об'єднаннях звільнених країн створювали військово-політичні курси. О. А. Майборода залишився для розробки їх методичної бази, підготовки групи лекторів, з метою організації курсів виїздив в Угорщину, Чехословаччину, Німеччину. Майже три місяці у Відні були найскладнішими. В одному з листів до дружини він писав: «У Відні весна. На північ до нас летять журавлі. Набрид Відень, зарубіжні відрядження. Немає рідніших за свій край, свою родину, дорогих серцю людей». Він турбувався про відновлення свого інституту, подальшу педагогічну роботу.

16 березня 1946 р. О. А. Майборода повернувся до Харкова, нескореного, вже втретє звільненого від загарбників. У місті тривало відновлення зруйнованого фашистськими загарбниками народного господарства, зокрема й навчальних закладів. Уже 1 листопада 1943 р. розпочалось навчання в першому на звільненій території України Харківському університеті. У жовтні 1943 р. поновив свою діяльність бібліотечний факультет, відкритий при Харківському педагогічному університеті ім. Г. С. Сковороди. Факультет, навіть у неймовірно складних умовах, надав можливості продовжити навчання тим, хто повернувся з війни, перервавши навчання з різних причин. «У холодних, промерзлих аудиторіях, за відсутності меблів студенти писали конспекти, притулившись на підвіконнях. А ті, кому не пощастило зайняти ці місця, писали, поклавши конспекти на спину товаришів. Але ми були щасливими. Молоді, веселі, ми, як губка, всмоктували знання», — згадувала зарахована на 3 курс бібліотечного факультету учасниця війни, згодом проректор ХДБІ Л. О. Жаворонкова [25, с. 13]. У червні 1945 р. в Харкові вже були відновлені 12 районних і 83 відомчі бібліотеки [17, с. 14]. У Харківському педагогічному інституті ім. Г. С. Сковороди за воєнні й перші повоєнні роки здобули вищу бібліотечну освіту 146 фахівців, (у 1944 — 20; 1945 — 41; 1946 — 35; 1947 — 50). Після повернення до міста О. А. Майборода завідував сектором систематизації науково-бібліографічного відділу Харківської державної наукової бібліотеки ім. В. Г. Короленка. З 1 травня 1946 р. по 1 вересня 1947 р. він займав посаду декана бібліотечного факультету Харківського педагогічного інституту імені Г. С. Сковороди.

У важких умовах перших повоєнних років, організовуючи навчальний процес, О. А. Майборода докладав неабияких зусиль для відновлення Державного бібліотечного інституту (добір професорсько-викладацького персоналу, складання навчальних планів, кошторису, формування матеріально-технічної бази). Постановою Ради Міністрів УРСР від 26 травня 1947 р. діяльність ХДБІ була поновлена [18, с. 68–69]. О. А. Майбороду з викладачами фахових дисциплін перевели з Харківського педагогічного інституту ім. Г. С. Сковороди до Бібліотечного інституту. З 10 липня 1947 р. наказом по Комітету в справах культурно-освітніх установ при Раді Міністрів УРСР О. А. Майбороду призначено заступником директора з навчально-наукової роботи Харківського бібліотечного інституту. І знову складна адміністративна, організаційно-методична робота з організації діяльності інституту в нових умовах.

З 1951 по 1953 рр. О. А. Майборода — декан улюбленого бібліотечного факультету. Як людина відповідальна і кваліфікована він приділяв значну увагу організації ефективної діяльності новостворених кафедр, ретельно підбирав їх кадровий склад, працював на всіх важливих ділянках громадської роботи. Так, у 1949–1950 навч. році в структурі інституту виникла нова кафедра — «Організації бібліотечних фондів і каталогів» з 8 штатними викладачами. З першого дня існування кафедри її завідувачем призначається О. А. Майборода, який формує потужне ядро блискучих викладачів-каталогознавців та фрондознавців: Д. А. Кумок, А. А. Ашукін, Л. І. Котенко, Є. П. Тамм та ін. Але у 1953 р. за станом здоров'я Олександр Артемович змушений залишити усі керівні посади й працює в інституті лише старшим викладачем. 2 березня 1963 р. рішенням ученої ради ХДБІ його обрано на посаду виконувача обов'язки доцента.

21 вересня 1963 р. Харківський державний бібліотечний інститут на відкритому засіданні вченої ради врочисто відзначив 60-річчя з дня народження і 30-ліття педагогічної діяльності О. А. Майбороди. 22 лютого 1967 р. Указом президії Верховної Ради СРСР він був нагороджений орденом «Трудового Червоного прапора». У 1968 р. за станом здоров'я відомий український бібліотекознавець завершив свою педагогічну діяльність. 24 серпня 1985 р. Олександр Артемович помер.

Він пройшов великий шлях — від сільського бібліотекаря до організатора і керівника вищої бібліотечної освіти, діяльність якого протягом 40 років була пов'язана з першим в Україні бібліотечним вищим навчальним закладом. Визнанням ратного і трудового подвигу О. А. Майбороди було нагородження Орденами «Красной звезды» (1945), «Отечественной войны» II ступеня (1942), «Трудового Красного знамени» (1967), численними медалями. Він пройшов славетний шлях невтомного трудівника на освітянській ниві, патріота бібліотечної справи, закоханого в справу життя, люблячого чоловіка і батька, людини мужньої і стриманої.

Праці О. А. Майбороди

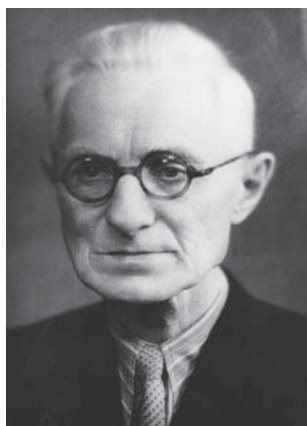
1. Майборода О. Про кабінет бібліотечної роботи / О. Майборода // Політосвітник. — 1929. — № 2. — С. 2.
2. Майборода О. Перебіг бібліотечного походу по Харківщині / О. Майборода // Політосвітник. — 1930. — № 1/3. — С. 4.
3. Майборода А. 18 выпускников-библиотекарей [Харьковского института политпросветработы] / А. Майборода // Красный библиотекарь. — 1930. — № 7–8. — С. 100–101.
4. Майборода О. Програма короткотермінових курсів по підготовці бібліотечного активу на підприємстві / О. Майборода // Бібліотека у соціалістичному будівництві. — 1933. — № 5. — С. 35–45.
5. Майборода О. Підсумки першого періоду на бібліотечному факультеті / О. Майборода // За масову комсоміву. — 1934. — № 30/139. — С. 6.
6. Майборода О. Скласти зачет на «відмінно» / О. Майборода // За більшовицькі бібліотечні кадри. — 1935. — № 7 (185). — С. 4–5.
7. Майборода А. Харьковский государственный библиотечный институт / А. А. Майборода // Красный библиотекарь. — 1941. — № 6. — С. 34–37.
8. Майборода А. Благодарная специальность: [Библиотекарь] / А. Майборода // Красное знамя. — 1950. — № 40 (2118). — С. 3.
9. Майборода А. Харьковский библиотечный институт / А. А. Майборода // Библиотекарь. — 1956. — № 4. — С. 32–34.
10. Kharkov Library Institute // Libran Science abstracty. — 1956. — № 4.
11. Майборода О. Тепла зустріч: [Про зустріч випускників ВУІКО з Н. К. Крупською] / О. Майборода // Веч. Харків. — 1969. — 24 лют. (№ 47). — С. 2.
12. Євсєєв О. І. Підготовка культосвітніх працівників в Харківському бібліотечному інституті / О. І. Євсєєв, А. П. Виноградов, О. А. Майборода // Учен. зап. Харк. держ. бібл. ін-т. — 1957. — Вип. 3. — С. 3–51.
13. Книга про книги 1917–1963 : (Бібліографія бібліографії). Техніка. Промисловість. Транспорт. Комунальне господарство : бібліогр. покажч. / Кн. палата Укр. РСР ; [уклад. З. І. Злобіна, А. І. Козлова, О. А. Майборода та ін.]. — Х., 1964. — 246 с.
14. Майборода О. Бібліотечні інститути / О. Майборода // УРЕ. — 1959. — Т. 1. — С. 553–554.
15. Видання творів В. І. Леніна на Україні (1894–1970) : бібліогр. покажч. / уклад. П. М. Шморгун, А. І. Ручка, О. А. Майборода та ін. ; відп. ред. П. М. Шморгун. — Харків : Кн. палата України, 1971. — 710 с.

Список використаних джерел

1. Комский С. Подготовка и переподготовка библиотечных кадров на Украине / С. Комский // Красный библиотекарь. — 1936. — № 7–8. — С. 15–19.
2. Трудящиеся Харьковской области в годы Великой Отечественной войны. — Харьков : Кн. изд-во, 1960. — С. 141.
3. Харьковский государственный институт культуры 1929–1979 / под ред. А. Л. Оприщенко. — Харьков : Высш. шк., Изд-во при Харьк. ун-те, 1979. — 72 с.
4. Киевский университет : док. и материалы. — Київ : Вища шк., 1984. — 189 с.
5. Самійленко Т. П. Бібліотечний факультет ХДІК. Хроніка / Т. П. Самійленко // Бібліотекознавство і бібліографія. — 1989. — Вип. 29. — С. 126–127.
6. Друковані праці викладачів та співробітників Харківської державної академії культури (1947–1998). Ч. 1. Бібліогр. покажч. / Харк. держ. акад. культури ; [уклад. С. В. Євсєєнко, О. М. Онуфрієва, Т. С. Раскіна та ін. ; за ред. І. А. Вовченко, В. К. Удалової, І. М. Фоменка ; відп. за вип. Л. П. Семененко]. — Харків : ХДАК, 2000. — С. 107 : [про О. А. Майбороду].
7. Кушнарєнко Н. М. Фундатор бібліотечної освіти в Україні / Н. М. Кушнарєнко // Вісн. Харк. держ. акад. культури : зб. наук. пр. — Харків, 2004. — Вип. 2. — С. 110–123.
8. Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна за 200 років / [В. С. Бакіров, В. М. Духопельников, Б. П. Зайцев та ін.]. — Харків : Фоліо, 2004. — 750 с.
9. Журавський Ю. Й. Харківський університет у роки Великої Вітчизняної війни : монографія / Ю. Й. Журавський, Б. П. Зайцев, Б. К. Мигаль. — 2-ге вид., випр. і доп. — Харків : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2010. — 200 с.
10. Грипась В. Бинти та йод замість книжок. Історія фронтової медсестри : [Про проректора Харк. держ. акад. культури, бібліографа Л. О. Жаворонкову] / В. Грипась, Н. Березюк // Слобод. край. — 2011. — 22 жовт. — С. 13.

В. Сєдих

АНАТОЛІЙ АНАТОЛІЙОВИЧ АШУКІН

Ім'я Ашукіна Анатолія Анатолійовича майже не згадується серед представників харківської наукової бібліотечної школи, хоча він був фігурою помітною, достатньо згадати, що він 10 років був завідувачем першої в Україні кафедри організації бібліотечних фондів і каталогів Харківського державного бібліотечного інституту (ХДБІ, нині ХДАК), одночасно успішним викладачем навчальної дисципліни «Організація бібліотечних фондів і каталогів», досвідченим методистом, науковцем (в бібліографічному покажчику праць викладачів ХДАК відображено 18 публікацій), три десятки років працював в харківських бібліотеках, зокрема й на керівних посадах. Чому він не публікувався у фахових періодичних виданнях? Це питання поки залишається відкритим, хоча, знаючи його спадщину, можна стверджувати, що йому було про що там написати. Коллегам шкода, що готуючи матеріал про харківських каталогознавців та фондознавців, його ім'я там лише згадується.

Настав час відновити справедливість, об'єктивно поцінувати людину, фахівця, науковця, педагога, славетного земляка.

Анатолій Анатолійович Ашукін народився 5 липня 1892 р. в Москві. Зовсім маленьким він з батьками переїхав з Москви до Харкова і все його подальше життя було пов'язано з нашим містом. Цікаво, що його батько був заможною і освіченою людиною, успішним підприємцем, який за благочинну діяльність дістав звання почесного громадянина м. Харкова. Місцем своєї діяльності він обрав околицю міста — с. Основу. Анатолій Анатолійович у спогадах, які він записував у 1967 р. занотував, що його дитинство пройшло в мальовничій місцині — Основі у повному достатку, що природи там було багато і вона по-доброму на нього впливала. Але під час навчання в гімназії його батько збанкрутів. Отже, Анатолій, як старший син, шукає заробітків, утримує сім'ю.

Він навчався в 4-й гімназії на Москалівці (вул. Мар'їнська). Її відвідували близько 500 учнів, які належали до різних станів: купці, міщани, козаки, селяни, цехові з Москалівки, Заїківки, Основи. Як

відомо, класична гімназія давала ґрунтовну гуманітарну освіту, давала можливість продовжувати навчання в університеті. Анатолій навчався успішно, але відмінником не був. Хтозна, якою б була його успішність, якби не вимушене репетиторство!

З 1912 по 1917 рр. Анатолій Анатолійович навчався на історико-філологічному факультеті Харківського імператорського університету. Цей період життя він вважав найкращим, оскільки відчував себе гідною і самостійною людиною, до того ж відповідальною за хворих батьків, меншого брата. У спогадах він зазначає: «студентські роки — найкращі, самостійний заробіток, повага в сім'ї, улюблений факультет, радісне сприйняття життя...».

Навчальний процес студентів-істориків був інтенсивним. Тижневе навантаження на факультеті становило 39 годин. Навчалися, фактично, у дві зміни — з 9.00 до 19.00. Анатолію Анатолійовичу пощастило слухати лекції видатних педагогів-науковців Д. І. Багалія, М. Ф. Сумцова, І. В. Нетушила, В. П. Бузескула та ін. В цей період університетську бібліотеку очолював К. І. Рубинський, який згуртував навколо себе колектив висококласних професіоналів. З початком Першої світової війни матеріальний стан університету погіршився, зменшилося фінансування на утримання книгозбірні. Але професори і студенти, як і раніше до незгод навчали, навчалися, користувалися бібліотечним фондом майже на рівних умовах. Річ у тім, що на початку ХХ ст. майже всі обмеження щодо обслуговування студентів були скасовані. Анатолій Анатолійович любив і із задоволенням працював у книгозбірні. Однак з кінця 1917 р. заняття припинилися, бібліотека перестала працювати. На щастя для Анатолія Анатолійовича влітку 1917 р. він одержав університетський диплом, одружився.

Новий етап життя А. Ашукіна супроводжується соціальними катаклізмами: дві революції (1917), громадянська війна, національно-визвольні змагання в Україні (1917–1921 рр.). Звісно, що умови життя різко погіршуються. У молодій родині — двійко дітей.

Він не був учасником війн, революцій, оскільки був звільнений за станом здоров'я від військової служби.

У нових, надзвичайно важких умовах життя потрібно було віднайти якихось засобів для існування, утримувати дружину, доньку, сина. Випускник гуманітарного факультету університету мав певні шанси знайти роботу в освітній чи позаосвітній діяльності. Отже з 1922 р. він стає бібліотекарем. Такий шлях у бібліотечну справу можна вважати типовим для бібліотечної інтелігенції 1920-х рр.: Ю. О. Меженко, Б. О. Борович, Е. І. Шамурін, Н. Я. Фрідьєва, С. І. Маслов, В. А. Ігнатієнко, Я. І. Штещенко та ін.

Анатолій Анатолійович до 1953 р. змінив усього 3 місця роботи: 5-а міська бібліотека (Основа), бібліотека клубу міліції, бібліотека Будинку вчителя (РОБОС). Звісно, що зарплатня бібліотекаря не дозволяла утримувати сім'ю, отже він ще багато часу працював за сумісництвом. Він був зацікавленим свідком формування харківської бібліотечної культури ХХ ст. до початку 1960-х років. Зростає мережа бібліотек, особливо колишніх публічних і народних, а нині — масових, змінюється статус Харківської громадської бібліотеки на наукову державну (нині ХДНБ), виникають нові бібліотеки вищих навчальних закладів, технікумів, підприємств, закладається фундамент бібліотечної освіти (ХДБІ); руйнується, але й поступово відроджується бібліотечне життя, мережа харківських бібліотек зростає майже до 900 одиниць, бібліотечний інститут готує висококваліфікованих фахівців для всієї України.

Працюючи в бібліотеках А. А. Ашукін швидко опановує бібліотечно-бібліографічні технології, зокрема в 5-й міській бібліотеці (на Основі) він працює на посаді класифікатора. Це одна з найскладніших бібліотечних спеціалізацій, оскільки організатор систематичного каталогу, галузевої розстановки на полицях крім фахових знань мав бути по-справжньому освіченою людиною, яка вільно орієнтується в системі знань, здатна швидко збагнути головну думку книги й визначити її за допомогою класифікаційного індексу. Одночасно він успішно обслуговує читачів, задовольняючи їх інформаційні потреби. Керує читанням тими, хто потребує допомоги, не може навіть сформулювати власний запит. Нині важко уявити черги в бібліотеках, а тоді це було типове явище. Пригадаємо, що у 1920–1933 рр. серед читачів масових бібліотек було багато таких, хто ледве володів технікою читання (тільки-но закінчив курси з лікнепу) або мали низький рівень освіти.

Більшість з читачів потребували особливої уваги, їх поведінка іноді дратувала бібліотекарів, але вони завжди залишалися чемними та тактовними, ведучи бесіди про прочитане, розповідаючи про книги, актуальні статті, обліковуючи книговидачу одночасно підтримуючи належний порядок на книжкових полицях.

Так минав робочий день бібліотекаря. У час вільний від обслуговування читачів А. А. Ашукін готував масові (просвітницькі) заходи (тематичні вечори, конференції тощо), брав участь у політичних кампаніях, рухах, різноманітних переписах, стажуваннях, у весно-осінній період перебував на сільськогосподарських роботах, які обов'язково супроводжувалися шефською допомогою місцевим школам і бібліотекам. Інтенсивність бібліотечної роботи збільшилася, коли він почав працювати в профспілкових бібліотеках: будинку міліції та робітників освіти.

У цей час Анатолій Анатолійович був вже відомим серед місцевих бібліотекарів, заслужено користувався їх пошаною. Річ у тім, що професія бібліотекаря є відкритою, публічною. Співробітники різних бібліотек знайомляться, спілкуються між собою на різних семінарах, з'їздах, конференціях, де доповідають про свої здобутки, досвід, обговорюють серйозні аналітичні матеріали, підготовлені ними. А. А. Ашукін постійно брав участь у подібних заходах, як один з найосвіченіших. На той час бібліотекарів з університетської освітою, солідним стажем роботи було небагато. Його професійні, ділові риси доповнювалися чудовими людськими якостями: доброзичливість, інтелігентність, шляхетність. До того ж А. А. Ашукін почав публікуватися у фахових журналах зі статтями про нагальні проблеми масових (профспілкових) книгозбірень. Одна з його найперших публікацій «У боротьбі за збереження книжки» [6] була присвячена соціальним факторам їх побутування, вона була написана на прикладі бібліотеки РОБОС, де працював на той час А. А. Ашукін. Ця бібліотека була помітною серед інших профспілкових книгозбірень. У 1933 р. її фонд налічував 48 тис. прим., вона обслуговувала 5000 читачів разом з пересувними бібліотеками, головним чином викладачів інститутів, технікумів, вчителів шкіл, учнів, студентів тощо даної місцевості. Але крім документного забезпечення навчального процесу, виконання завдань з комуністичного виховання читачів, книгозбірня брала участь у ліквідації неписьменності, шефствувала над Золочівським районом Харківщини у сфері бібліотечного обслуговування. Для виконання поставлених завдань наявних у неї ресурсів не зовсім вистачало. Тому, зазначає у статті Ашукін, будь-яка затримка книг, несвочасне їх повернення, недбайливе ставлення до книги болюче, негативно відбивалося на роботі бібліотеки. Суть проблеми полягала у тому, що значна частина книг або не поверталася до книгозбірні, або була з ушкодженнями. Отже в статті йдеться про конкретні заходи щодо зберігання фонду, зокрема виховні, організаційні, навіть, процесуальні: формування особливого ставлення до бібліотечної книги, впровадження нових правил користування бібліотекою, виявлення читачів-порушників і шкідників, оприлюднення відомостей про них, притягнення особливо недисциплінованих до суду тощо. Стаття доповнювалася офіційними документами.

Безумовно, що своє істинне покликання він знайшов в бібліотечній справі. Після його смерті не одне покоління харківських бібліотекарів згадували професійні якості А. А. Ашукіна з великою повагою.

У зрілому віці досвідчений бібліотекар був запрошений викладати в ХДБІ. Він не вагаючись погодився, оскільки відчував, що цей вид діяльності йому до снаги. Він повно і глибоко знав предмет викладання, мав університетську освіту, педагогічний хист. На той час тут викладали неординарні особистості: Д. М. Лекаренко, О. А. Майборода, Н. Я. Фрідьева, р. Б. Гуревич та ін. Тоді всі вони ще були відносно молодими, але вже відомими в Україні та поза її межами науковцями. Достатньо зазначити, що Д. М. Лекаренко першим в СРСР захистив дисертацію, подану на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук з бібліотечної спеціальності. Студентський контингент був різноманітним, а головне, змішаним. Навчалися бібліотечній справі багато хлопців, які пізніше ввійшли до складу харківського студентського батальйону, що майже повністю загинув в боях за Київ (1941).

А. А. Ашукін почав викладати в бібліотечному інституті організацію бібліотечних фондів і каталогів на умовах сумісництва, ще залишаючись завідувачем бібліотеки РОБОС. Це продовжувалося з 1939 по 1941 рр., а після того, як місто було окуповано за об'єктивних обставин він залишається в Харкові, доглядає за бібліотекою, знаходить різні способи утримання родини. Життя в окупації було по жорсткому особливим. Воно потребувало життєвих надзусиль, стійкості, вигадливості, терплячості, мужності... Умови щодо існування були зовсім обмеженими, особливо в період з кінця 1941 до початку 1942 року, коли тисячі мешканців вмирали від голоду і холоду... Після звільнення міста навіть сам факт перебування в окупації органами влади засуджувався, багато людей безневинно навіть відбували покарання. А. А. Ашукін як завідувач бібліотекою був змушений ще багато років після війни виплачувати державі за збитки, заподіяні його бібліотеці окупантами. Мова йшла про відшкодування за знищені німцями фонди.

В 1944 р. А. А. Ашукін стає викладачем кафедри бібліотекознавства при Харківському державному педагогічному інституті. А з 1947 р., коли відновив свою діяльність ХДБІ, він обіймає там посаду старшого викладача (ще за сумісництвом до 1953 р.). А. А. Ашукін все життя вів особисті записи. В тій частині, що збереглася є такий: «Найкращий, найсвітліший період життя — робота в бібліотечному інституті; я сумую, коли не знаходжусь в інституті».

Це був єдиний в Україні вищий бібліотечний навчальний заклад. Тут навчалося 1300 студентів з різних куточків країни, майже половина на заочному відділенні. Аудиторій не вистачало, заняття припинялись тільки в нічні години. Нова робота полонила Анатолія Анатолійовича: заняття, підготовка до них, наради, семінари, засідання кафедри, яку очолювала Н. Я. Фрідьєва, відрядження до Києва, Москви, керівництво науковою роботою студентів тощо. Він органічно поєднував викладання курсу «Бібліотечні фонди та каталоги» з практикою бібліотечної справи, неодноразово виступав з доповідями та лекціями про бібліотечну каталогізацію на нарадах і семінарах в УРСР та Харківщини, оскільки переважна більшість масових бібліотек потерпала від відсутності або неякісних бібліотечних каталогів. Анатолій Анатолійович, як ніхто інший, усвідомлював, що без цих пошукових систем в бібліотеках не може бути якісного обслуговування читачів.

Як висококваліфікованого фахівця, авторитетного науковця, досвідченого педагога, громадсько активну людину в 1953 р. А. А. Ашукіна призначають завідувачем новоствореної кафедри бібліотечних фондів і каталогів. Цікаво знати, що в структурі ХДАК кафедру було створено в 1949/50 навч. році. До складу кафедри ввійшли неординарні особистості, з якими у нього склалися ділові, товариські, доброзичливі стосунки. Річ у тім, що він завжди залишався світлою і теплою людиною. В. А. Мільман, автор найпершої публікації про А. А. Ашукіна відверто написала: «Є люди, що наче теплі промені сприяють зростанню всього нового в житті. Саме такою людиною був А. А. Ашукін» [13, с. 158].

Зокрема, членами кафедри були Є. П. Тамм, Л. І. Котенко, Д. А. Кумок, О. А. Майборода. Є. П. Тамм (1918–1991) навіть серед цих імен посідає особливе місце, як один з найвидатніших бібліотекознавців України II пол. XX ст. [11, 15, 16]. Саме йому в 1963 р. передасть завідування кафедрою А. А. Ашукін. Їхня довготривала співпраця, спільні людські цінності, людяне, інтелігентне ставлення до оточуючих, колективне розв'язання професійних проблем сприяли дружнім стосункам між ними та їхніми сім'ями. Вдова Євгена Петровича, Наталія Тимофіївна Яновська-Тамм дотепер з приємністю згадує про минуле, коли два метри (фр.) годинами, у вільний від роботи час, проговорювали у домівках виробничі проблеми.

Так, Анатолій Анатолійович та Євген Петрович переймалися вдосконаленням навчальних планів факультету, до тонкощів розуміли особливості їх складання, отже їх неодноразово запрошували до Києва для їх обговорення та затвердження. Там вони брали участь в семінарах, виробничих нарадах. Зокрема Ашукін в записках згадує про семінар викладачів культосвітніх технікумів, де прочитав дві доповіді. Одну — про методику викладання навчальних курсів з бібліотекознавства, іншу — про використання наочності у викладанні. Пізніше, під час керівництва кафедрою Є. П. Тамма ці питання щорічно активізувалися в аспектах обговорення і впровадження в начальний процес. Так в 1970–1980-х рр. на кафедрі бібліотечних фондів і каталогів була створена ручна база даних навчальних діапозитивів з курсів, які читались на кафедрі.

Одним з напрямів в діяльності педагога вищої школи є методичне забезпечення навчальних курсів. Навіть нині, коли переважна більшість таких курсів забезпечено підручниками і навчальними посібниками, значення методичних вказівок для студентів неможливо перебільшити, оскільки вони навчають самостійній роботі з різними джерелами, дозволяють поглибити, доповнити матеріал, здобутий в аудиторії. Як відомо, особливе значення мають методичні посібники у процесі навчання студентів-заочників¹. До того ж у 1950–1960 рр. централізовано виданих державою підручників і навчальних посібників взагалі не вистачало. А власних навчальних видань в українських вишах ще не було.

А. А. Ашукін як завідувач кафедри одним з перших підготував й опублікував низку методичних вказівок для заочників, якими, до речі, користувалися усі студенти [8, 9, 10]. Вони відображали важливу частину курсу «Бібліотечні фонди і каталоги». Слід зазначити, що нині цей курс розділений на три самостійних «Аналітико-синтетична обробка документів» (АСОД), «Бібліотечні ІПС», «Бібліотечні

¹ Доцільність такої форми фахової освіти у сучасних умовах вивчається.

фонди». Курс «АСОД» формується з початку 1990-х років, як інтегрований. На наш погляд, це є цікавий симбіоз бібліотекознавчих і бібліографознавчих курсів, який ставить за мету навчити складання бібліографічних записів документів незалежно від їх подальшого використання. Навчальний курс «Бібліотечні ІПС» – також інтегрований, але повністю зорієнтований на бібліотечну практику. Так, в ньому вивчають організацію і ведення бібліотечних каталогів, бібліографічних картотек і БД. Курс «Бібліотечні фонди», звісно нині осучаснений, але принципових змін не зазнав. Отже, методичні посібники А. А. Ашукіна частково відображали тематику курсів «АСОД», «Бібліотечні ІПС». Так, двома виданнями вийшов з друку методичний посібник «Описание произведений печати. Алфавитный каталог» (1959, 1964) [8]. Він відображає один із фундаментальних розділів названого курсу, присвячений такому виду наукової обробки документів як складання бібліографічних описів. Нічого більш важливішого за бібліографічний опис в бібліографічному записі немає. Отже, цей розділ був і є особливим, що було очевидним для Ашукіна. Наступний випуск, який також витримав два видання, був присвячений систематизації документів та організації систематичного каталогу [10]. За своєю значущістю, ступенем абстрагування, складністю щодо засвоєння інформації, місткістю ці технологічні процеси не мають собі рівних в сфері бібліотечної каталогізації. Останній третій випуск висвітлював не менш складні процеси предметизації та організації предметного каталогу [9]. Цікаво знати, що в ті часи лише в ХДАК (тоді ХДБІ) студентам викладали теорію і практику предметизації документів, оскільки в СРСР цей вид наукової обробки документів вважався безперспективним і обмежувався, головним чином, медичними бібліотеками. Тільки в останній чверті ХХ ст. його почали розвивати у зв'язку з поширенням комп'ютеризації ІПС. Отож, А. А. Ашукін виявився далекоглядним педагогом і науковцем. Взагалі, за своїм змістом, стильовими особливостями, методичними прийомами, що їх використовував автор, його навчальні видання відповідають усім вимогам сучасного закладу вищої освіти. Вони являють собою послідовність взаємопов'язаних тем. Кожна тема відображається, зокрема так: загальна характеристика, методичні вказівки по вивченню теми, практичні завдання, рекомендована література, насамкінець, слухні рекомендації щодо складання конспектів. Безсумнівно, деякі напрацювання Анатолія Анатолійовича можна успішно використовувати сьогодні, особливо щодо тем, присвячених складанню бібліографічних описів, систематизації документів, в чому яскраво виявляє себе університетський принцип спадковості. Як відомо, наступні методичні матеріали завжди створювалися на основі попередніх. З другого боку, оскільки соціальні фактори є мінливими, деякі вказівки, пропозиції А. А. Ашукіна нині вважаються застарілими. Переважно йдеться про певні методичні прийоми наукової обробки документів, які б забезпечували виконання принципу комуністичної партійності, про особливу ідеологічну функцію бібліотечних каталогів, його «ідейно-політичне спрямування».

А. А. Ашукін у цей період опублікував тексти лекцій для студентів-заочників, присвячених проблемам формування бібліотечних фондів «Принципи комплектування фондів радянських бібліотек», «Бібліотечні фонди СРСР». Студенти ставились до нього дуже по-доброму, з великою повагою. В характеристиці зазначено, що він майстерно читав лекції, дохідливо, зрозуміло проводив практичні і лабораторні заняття. Колишні студенти згадують, що Анатолій Анатолійович ставився до них доброзичливо, був завжди чемним, коректним, витриманим, справжнім інтелігентом. Складалося таке враження, що незадовільна оцінка, яку він мусив поставити, його засмучувала навіть більше, ніж невдачу студента. Збереглися фотографії, з яких ці ствердження є очевидними.

Залишається не зовсім зрозумілим факт незначної кількості наукових праць у фахівця і педагога такого рівня. У післявоєнний період не знайдено жодної публікації у фахових періодичних виданнях. Безперечно, що максимальний потенціал, зусилля було витрачено на навчально-методичне забезпечення, на адміністративну роботу, заняття із студентами, суспільну діяльність. Від написання кандидатської дисертації він відмовився. Однак як викладач вишу, завідувач кафедри А. А. Ашукін звісно, був включений в науково-дослідницьку роботу, залишив кількісно невелику, але цікаву наукову спадщину. Шкода, що тези наукових доповідей він не розгорнув у наукові статті.

Аналіз його наукових публікацій, безумовно, засвідчує, що його наукові інтереси зосереджені на фундаментальних проблемах бібліотечної справи: бібліотечній каталогізації та формуванні бібліотечних фондів. Від їх якості залежить успішність бібліотечної роботи. Це усвідомлюють всі професіонали-практики і науковці-бібліотекознавці. Один із найвідоміших бібліотечних фахівців Російської імперії, відомий філософ М. Федоров заявляв, що бібліотека – це бібліотечний фонд, відображений в

каталогах. Такої ж думки дотримувався не менш відомий український каталогознавець Б. Борович: «Каталоги — це святилище бібліотеки». Принагідно, цитатний ряд може бути продовжений не менш гучними іменами.

Для А. А. Ашукіна, який почав свій шлях в бібліотечне життя з каталогізації фондів 5-ї міської бібліотеки, відповідав за комплектування документами в двох профспілкових книгозбірнях, це була беззаперечна істина. Недарма одна з його перших статей присвячена збереженню бібліотечних фондів, а дві фондіві лекції для заочників — загальним проблемам фондознавства взагалі.

В середині ХХ ст. провідні наукові бібліотеки світу стикнулися з гострою проблемою недостатньої площі для фондозбереження. За рахунок будівництва нових приміщень розв'язати її було неможливо. Економії площ фондосховищ могло сприяти мікрофільмування. Фахівцями було підраховано, що воно приводить до скорочення розмірів сховищ до 95%, до того ж має багато інших переваг, зокрема сприяє доступності і збереженню рідкісних видань тощо. А. А. Ашукін ще наприкінці 1940-х рр. спрогнозував поширення мікрокниги в бібліотеках СРСР. На той час ця проблема залишалась ще малопомітною. Проаналізувавши всі вигоди від мікрофільмування, мікрокниг, можливість створення портативних читальних апаратів (не виправдалось), він передбачав широке використання мікрovidань в бібліотеках, вважав їх ще одним надійним інструментом формування культури народу [5].

Як завідувач кафедри він неодноразово робив доповіді на наукових щорічних конференціях Бібліотечного інституту. Частина з них зачитувались на пленарних засіданнях. У лютому 1959 р. науковці ХДБІ прослухали його доповідь «До питання радянської бібліотечної класифікації» [4]. Тут йшлося про проект, який нині фахівці іменують системою ББК, за якою, зокрема, побудовані систематичні каталоги, картотеки майже 90% бібліотек на пострадянському просторі. Ця доповідь являє собою ґрунтовний матеріал, синтез філософії, історії, бібліотекознавства, що містить висвітлення дискусії про послідовність основного ряду ББК, про місце і обсяг відділу «Марксизм-ленінізм». Тези доповіді не дають можливості розглянути аргументацію автора, але дозволяють ознайомитися з його позицією, яка нам, з висоти сучасності, видається, правильною. Зокрема, А. А. Ашукін вважав, що основний ряд має очолювати цикл наук про природу, що відповідає діалектико-матеріалістичній класифікації наук, а не науки про суспільство. Щодо відображення відділу «Марксизм-ленінізм» в основних діленнях, то позиція Ашукіна була не зовсім незрозумілою: чи цей відділ залишається на чолі основного ряду, чи він очолює цикл соціальних наук? Нагадаємо, що всі радянські видання таблиць ББК відкривалися відділом «Марксизм-ленінізм».

Ознайомлення з науковою спадщиною А. А. Ашукіна дозволяє дійти висновку, що він особисто віддавав пріоритет систематизації документів та організації систематичних каталогів. За їх допомогою задовольняються галузеві інформаційні запити читачів і просто користувачів бібліотек. Такі запити домінують серед інших. Зокрема, їх організації сприяє спеціальна методика систематизації документів. В 1950-ті рр. теоретична розробка спеціальної методики ще була недостатня. А. А. Ашукін зробив цінний внесок у визначення її змісту, структури. Нині викладачі успішно нею користуються.

Так, він чітко окреслив основні питання, які мають розкривати сутність спеціальної методики: поняття про ту чи іншу галузь знання; місце і структура певного відділу у таблицях класифікації; зв'язки і розмежування між відділами; особливі правила і методи систематизації документів з тієї чи іншої галузі знань. Сьогодні саме так викладають цей розділ в навчальному курсі «АСОД». За декілька десятиліть ця схема не змінилася за винятком деяких нюансів, що обумовлені особливостями модернових бібліотечних класифікацій (ББК і УДК). Вона зафіксована у всіх підручниках, навчальних і методичних посібниках, за якими навчаються наші студенти.

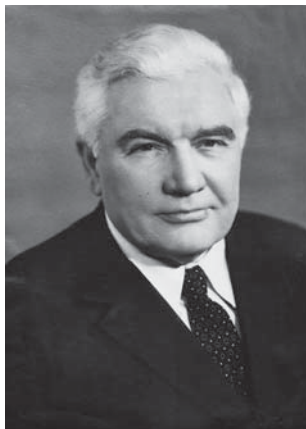
Під керівництвом А. А. Ашукіна усамостійнився і був сформований дієздатний колектив кафедри фондів і каталогів: Є. П. Тамм, Д. А. Кумок, Л. І. Котенко та ін. Поступово у 1960-ті роки, коли кафедру очолював Є. П. Тамм, тут сформувалися дві наукових бібліотечних школи: каталогознавства і фондознавства. Вони зробили значний внесок у розвиток харківської бібліотекознавчої школи на зламі століть. Нині стає зрозумілим, чому відбувся такий зліт. Становленням кафедри зобов'язана А. А. Ашукіну. Його сумлінна праця, звісно, була відзначена почесними грамотами та подяками, зокрема й Міністерства культури УРСР. Але знадобилося декілька десятиліть, щоб по-справжньому оцінити непересічну особистість українського педагога і бібліотекознавця. Сподіваємося, що розпочате дослідження буде продовжено.

Основні праці А. А. Ашукіна та список використаних джерел

1. Архів Харківської державної академії культури, ф. 1, опис. 1-Л, од. зб. № 7971. — Особова справа Ашукіна Анатолія Анатолійовича. — 1961–64.
2. Ашукін А. А. Про програму з курсу бібліотечних фондів та каталогів / А. А. Ашукін // VIII звітно-наукова конференція. Підсумки наукової роботи за 1963 р. (12-14 лютого 1964 р.) : програма і тези доповідей / ХДБІ. — Харків, 1964. — С. 50–52.
3. Ашукін А. А. Деякі питання вивчення спеціальної методики класифікації творів друку / А. А. Ашукін // Конф., присвячена підсумкам наукової роботи за 1959 рік (4-6 лютого 1960 р.) / ХДБІ. — Харків, 1960. — С. 37–38.
4. Ашукін А. А. До питання ряданської бібліотечної класифікації: [тези доповіді] / А. А. Ашукін // Наукова конф., присвячена XXI з'їздові КПРС / ХДБІ. — Харків, 1959. — С. 11–12.
5. Ашукін А. А. Микрокнига в бібліотеках СРСР / А. А. Ашукін // Тезиси докладов на теоретической конф. Харьковского государственного библиотечного института / ХГБИ. — Харків, 1948. — С. 18–19.
6. Ашукін [А.] У боротьбі за збереження книжки / [А.] Ашукін // Б-ка у соціалістичному будівництві. — 1935. — № 1. — С. 24–29.
7. Бібліотека будинку робітників освіти [Харків] // Б-ка у соціалістичному будівництві. — 1934. — № 1. — С. 32–33.
8. Бібліотечні каталоги. Вип. 1. Алфавитний каталог : метод. вказівки для студентів заочного від. з курсу «Бібліотечні фонди і каталоги» / ХДБІ ; склав А. А. Ашукін. — Харків, 1959. — 31 с.
9. Библиотечные каталоги. Вып. 3. Предметный каталог : метод. указания для студентов заочного отд. по курсу «Библиотечные фонды и каталоги» / ХГБИ ; сост. А. А. Ашукин. — Харьков, 1962. — 20 с.
10. Бібліотечні каталоги. Вип. 2. Класифікація творів друку. Систематичний каталог : метод. вказівки для студентів-заочників з курсу «Бібліотечні фонди і каталоги» / ХДБІ ; склав А. А. Ашукін. — Харків, 1961. — 55 с.
11. Васильченко М. П. Головні етапи розвитку Харківської наукової школи бібліотечного фондознавства / М. П. Васильченко, Н. М. Кушнарєнко, А. А. Соляник // Вісн. Харк. держ. акад. культури : зб. наук. пр. — Харків, 2011. — Вип. 34. — С. 98–107.
12. Весь Харьков по 1925 г. : справочная книга. — Харьков : Коммунист, 1925. — 497 с.
13. Мільман В. А. Анатолій Анатолійович Ашукін / В. А. Мільман // Бібліотекознавства та бібліоігр. — Харків, 1972. — Вип. 12. — С. 138–139.
14. Особистий архів родини А. А. Ашукіна.
15. Сєдих В. В. Внесок викладачів ХДАК у розвиток бібліотечного каталогознавства / В. В. Сєдих // Вісн. Харк. держ. акад. культури : зб. наук. пр. — Харків, 2011. — Вип. 34. — С. 107–120.
16. Харківська державна академія культури : до 80-річчя з дня заснування : монографія / ХДАК ; В. М. Шейко [та ін.]. — Харків : ХДАК, 2009. — 195 с.

Н. Кушнарєнко, В. Сєдих

ЄВГЕН ПЕТРОВИЧ ТАММ

Євген Петрович Тамм — найавторитетніша постать в історії української бібліотечної науки й освіти, один із фундаторів і лідерів харківської бібліотекознавчої освітньо-наукової школи, організатор і керівник першої в Україні кафедри бібліотечних фондів і каталогів Харківського державного інституту культури (нині Харківська державна академія культури (ХДАК), заслужений працівник культури УРСР, відповідальний редактор єдиного на той час республіканського міжвідомчого науково-методичного збірника «Бібліотекознавство і бібліографія», доцент, кандидат історичних наук, фундатор вітчизняного бібліотечного фондознавства, блискучий лектор, обдарований педагог, вихователь багатьох поколінь бібліотечних фахівців і науково-педагогічних кадрів, інтелігент, непересічна особистість, генератор ідей, людина щедрої душі і великого таланту.

Є. П. Тамм народився 7 листопада 1918 р. 35 років його професійної діяльності пов'язані з ХДАК, де він беззмінно працював аж до виходу на пенсію в 1990 році, віддаючи всі сили і знання багатогранній науковій, педагогічній та організаційній діяльності.

Одним із базових критеріїв оцінки результативності наукової діяльності вченого є загальна кількість публікацій. Згідно з підрахунками, науковий спадок Є. П. Тамма становлять 62 праці, що для 60–80-х рр. минулого століття є достатньо високим показником публікаційної активності, оскільки бібліотекознавчі видання на той час були рідкісним явищем, що ускладнювало оприлюднення результатів наукової діяльності на шпальтах професійних видань.

Переконливим свідченням високого творчого потенціалу вченого, виняткової наукової продуктивності, здатності генерувати нові ідеї, концепції є аналіз видової і семантичної структури його праць.

Студіювання видової структури мікропоту творів Є. П. Тамма засвідчують 50 опублікованих, 5 неопублікованих і 7 редакторських праць. Вражає жанрове різноманіття праць ученого: наукові статті, підручники, навчальні посібники, конспекти лекцій, інші навчальні матеріали для студентів: програми навчальних дисциплін, контрольні, курсові роботи, плани семінарських, практичних, лабораторних занять тощо. У науковому доробку Є. П. Тамма 9 ґрунтовних підручників і навчальних посібників, що становить 14,5% від усієї кількості, 5 конспектів лекцій для студентів-заочників (8,1%), 9 програм і навчально-методичних матеріалів (14,5%), 38 наукових статей і тез доповідей (61,3%). Переважання в публікаційному масиві статей свідчить, що Тамм-учений прагнув оперативного оприлюднення й апробації результатів власних наукових досліджень. Як викладач, він палко бажав утілити свої знання та креативні ідеї в освітній процес, якнайшвидше донести їх до студентської аудиторії. У науковому доробку Євгена Петровича домінують авторські публікації — 55 назв (88,7%), які є результатом власного багатого наукового досвіду, знань, роздумів, інтелектуальної діяльності, головною ознакою чого є творча спрямованість праць. Як дослідник він є одним із найпродуктивніших учених, його наукове визнання відбувається паралельно з активізацією творчої діяльності.

Авторські і редакторські праці засвідчують широкий професійний діапазон Є. П. Тамма. Окремі публікації, які він редагував, сприймаються як природне продовження його основних наукових інтересів: підручники «Організація бібліотечних фондів і каталогів: методика викладання» (1965 р.); «Бібліотечні фонди і каталоги» (1971 р.); навчальні посібники «Предметний каталог. Система каталогів. Централізована каталогізація» (1975 р.), «Фонды и каталоги непечатных и аудиовизуальных материалов в библиотеках» (1977 р.), «Систематизация произведений печати: систематический каталог» (1982 р.) та ін. як результат творчого пошуку, багаторічного викладацького спілкування зі студентами. Доцільно підкреслити, що в цих виданнях Євген Петрович водночас є й автором, і редактором, про що свідчать «таммівський» стиль викладу, ґрунтовне редакційне корегування текстів колеґ, зміна формулювань деяких розділів, змістова завершеність публікацій, системне висвітлення матеріалу, повна відповідність жанровим вимогам навчального видання. Означені підручники і навчальні посібники не втратили освітнього значення як фундаментальні, базові видання, що закладають основи для майбутніх навчальних розробок. Завдяки публікаціям, діалог ученого з професійним освітянським і науковим співтовариством триває й понині.

Важливе значення для оцінювання наукової спадщини Є. П. Тамма має семантична структура його публікацій. Звісно, аналітичні підрахунки є досить умовними — одна й та сама праця може належати одночасно до двох або й більше змістово-тематичних напрямів. Бібліометричний аналіз праць Є. П. Тамма свідчить про доволі широкий тематичний діапазон наукових інтересів ученого, серед яких:

- бібліотечне фондознавство (43%);
- бібліотечне каталогознавство (24%);
- культурне будівництво (15%);
- організація бібліотечної справи (10%);
- підготовка кадрів для бібліотек (7%).

Ця стабільна проблематика постійно актуалізується завдяки наполегливій праці вченого щодо продукування нового наукового знання.

Учений, високого рівня викладач, Є. П. Тамм сприяв становленню бібліотечного фондознавства і бібліотечного каталогознавства в Україні як наукових та навчальних дисциплін, вирішував найважливіші і найдискусійніші теоретико-методологічні проблеми бібліотечного фондознавства і каталогознавства: принципи, методи, структура комплектування, наукові засади відбору видань для поповнен-

ня бібліотечного фонду, особливості формування фондів бібліотек аудіовізуальними документами тощо. Науковець значно поглибив уявлення про принципи координації і профілювання, сутність та технології комплектування бібліотечного фонду, диференціацію принципу профілювання відповідно до складу фонду бібліотек різних типів і видів. Так, під час поповнення документами сільськогосподарської тематики цей принцип трансформується в принцип зональності, при комплектуванні художньою літературою — у добір за національною ознакою. Ще в 1958 р. учений запропонував власну класифікацію методів комплектування фонду, основою якої є поділ видань на ті, що вийшли друком останнім часом, і ті, які опубліковані в попередні роки. На цих засадах він уперше у вітчизняному бібліотечному фондознавстві виокремив два види комплектування: поточне та докомплектування. Наукові ідеї Є. П. Тамма, які схвально сприйняла професійна спільнота, реалізовано в освітньо-науковому процесі ЗВО бібліотечного спрямування. Про різноаспектне бачення проблематики бібліотечного фондознавства свідчить остання публікація Євгена Петровича (1987 р.): поняттєвий апарат бібліотечного фондознавства, принципи комплектування та принципи формування бібліотечного фонду, повнота фонду, бібліотечне ядро, види комплектування, методи вивчення бібліотечного фонду, планування, координація комплектування бібліотечного фонду, система книгопостачання бібліотек. За фундаментальні знання, креативність і масштабність мислення науковця поважають колеги. Завдяки ґрунтовності і водночас інноваційності міркувань, науковій креативності, досконалому володінню методологією системного аналізу суперечливих і складних проблем бібліотечного фондознавства Євген Петрович завжди перебував в епіцентрі тогочасних теоретико-методологічних дискусій: сутність, структура, співвідношення понять «комплектування бібліотечного фонду» та «формування бібліотечного фонду», «докомплектування» і «ретроспективне» комплектування, «аудіовізуальні» і «недруковані» матеріали тощо. Його переконання й ідеї активізували професійне мислення, розбудовували істинне наукове знання.

Цілком слушною є точка зору Євгена Петровича, відповідно до якої між формуванням бібліотечного фондів та його каталогізацією існує органічний зв'язок. Фонди і каталоги — «фундамент», на якому тримається бібліотека. Це переконання науковець успішно реалізував не лише в змісті власних статей, підручників і навчальних посібників, а й у назві кафедри бібліотечних фондів і каталогів, яку очолював, у диференціації викладачів кафедри за двома напрямками: бібліотечне фондознавство і бібліотечне каталогознавство. Іншим блоком каталогознавчих проблем, якими він переймався, можна вважати систему каталогів бібліотек різних типів і видів. Саме в їхньому взаємодоповненні і взаємозв'язку вчений убачав ефективність інформаційно-пошукових систем. Нарешті, Євген Петрович сприяв формуванню нової наукової дисципліни «Аналітико-синтетична обробка документів». Означені теоретичні настанови вченого успішно реалізовано в ХДАК.

Неможливо оминати увагою ще два аспекти наукової діяльності Є. П. Тамма. За його ініціативи вперше введено комплексні кафедральні НДР, у студіюванні яких активну участь брали не лише викладачі, а й студенти — члени наукового гуртка кафедри. Серед тем: Система каталогів і картотек бібліотек різних типів і видів; Краєзнавчі фонди бібліотек України; Методика викладання навчальних дисциплін фондознавчого і каталогознавчого циклів; Бібліотечні інформаційно-пошукові системи тощо. Генератор наукових ідей, котрий умів передбачити майбутнє розвитку бібліотечної галузі, справжній дослідник-наставник, Є. П. Тамм надихав своїх учнів на творчі звершення, багатьом із них допоміг визначитися щодо тематики дисертаційних досліджень.

На нашу думку, внесок Є. П. Тамма в історіографію бібліотечної справи досліджено недостатньо, хоча майже половина його публікацій, кандидатська дисертація, підготовлена докторська, присвячені історіографії культурного будівництва в Україні в 1920–1970-х рр. Є. П. Тамм одним з перших почав фундаментально розробляти бібліотекознавчу історіографію.

Історіографічні праці Євген Петрович почав писати ще в 1960-ті рр., готуючись до захисту дисертації, коли очолював кафедру й справедливо вважався авторитетною особою в бібліотечній сфері. Водночас Є. П. Тамма цілком заслужено визнали в українській історіографії. Так, його кандидатська дисертація «Культурне будівництво на Україні в радянській історіографії (1920-ті — початок 1930-х років)» на той час була визнана однією з кращих серед подібних праць. Після її захисту Євгена Петровича запросили викладати історіографію та історичну бібліографію на новоутвореній кафедрі іс-

торіографії, джерелознавства й методики історії Харківського державного університету. Зі створенням такої кафедри, де працювали провідні історіографи України В. І. Астахов і І. Л. Шерман, започатковано підготовку кадрів вищої кваліфікації за новою на той час спеціальністю 07.579 — історіографія й джерелознавство. Науковець був одним із перших викладачів-сумісників, котрий брав участь в обговоренні дисертаційних досліджень, підготовлених на кафедрі. Харківська історична школа визнала значні досягнення Є. П. Тамма в науково-дослідницькій діяльності, обравши його членом спецради Харківського державного університету з історичної спеціальності терміном на 1976–1981 рр.

Серед історіографічних праць особливе значення мають його публікації з історіографії та історії бібліотечної справи в Україні. Нині історія бібліотечної справи активно досліджується, потребує ґрунтовної історіографічної бази, певного узагальнення, про що справедливо зазначав С. Л. Зворський. Євген Петрович присвятив бібліотечній історіографії шість статей, які охоплюють минуле бібліотек з 1920-х рр. до початку 1980-х рр., проаналізував майже весь документопотік того часу, синтезувавши знання про стан і розвиток бібліотек майже за 60 років радянської влади. З ретельністю та скрупульозністю, притаманною високим професіоналам, уточнював дати, указував на помилкові факти, доповнював матеріали новими відомостями, які виявляв під час власних досліджень, нарікав на іноді необґрунтовані висновки. На його оцінку не впливали статус того чи іншого науковця, навіть до-свід і вік. Прикладом безкомпромісної об'єктивності є аналіз відомого у свій час навчального посібника «История библиотек на Украине», авторами якого були харківські вчені, його колеги-викладачі. Оцінивши цю працю як позитивну, корисну і, головне, узагальнюючу, Євген Петрович прискіпливо відзначив численні недоліки: недостатньо глибоке висвітлення тих чи інших питань, невідповідність назв окремих параграфів їх змісту, необґрунтованість деяких висновків, положень, фактографічні неточності тощо.

Історіографічні огляди Є. П. Тамма засвідчили, що за роки радянської влади сформувалася система знань про сучасну бібліотечну історію, набуто значний потенціал. Утім узагальнюючих праць фактично не було. У цій системі немає матеріалів з історії бібліотек до 1917 р., недостатньо праць про діяльність бібліотек у роки Другої світової війни, катастрофічно обмежена кількість персоналій тощо.

Є. П. Тамм — блискучий лектор — вважав викладання одним з найважливіших напрямів багатогранної діяльності. Педагог намагався і студентам, і колегам прищепити любов до обраної професії бібліотечного фахівця. Читаючи курс «Бібліотечні фонди», Євген Петрович залучав студентів до наукової роботи, доводячи, що фонд є основним фундаментом, на якому ґрунтується вся діяльність бібліотеки.

Постійно вдосконалюючи зміст та методику викладання навчальних дисциплін, науковець досяг філігранної майстерності в читанні лекцій, проведенні семінарських і практичних занять, які з великою зацікавленістю відвідували не лише студенти, а й викладачі інших кафедр. Конспекти його лекцій багато років використовували випускники в роботі з бібліотечними фондами. Задовго до впровадження у вищій школі проблемного та активних методів навчання Євген Петрович уже на той час використовував їх, дискутуючи зі студентами щодо найсуттєвіших проблем формування бібліотечних фондів. Логічне мислення, неабиякі ораторські здібності, знання теорії та практики, уміння чітко і просто викласти складні речі забезпечували постійний успіх лектора.

У 60–70-і рр. минулого століття зміст та організація освітнього процесу були централізованими. Навчальні плани надсилалися з Москви і були єдиними для всіх бібліотечних факультетів СРСР. Євгенові Петровичу як найкваліфікованішому викладачеві, організаторові було доручено розробляти варіативну частину типового навчального плану. За умов жорсткої централізації науковець умів узгодити навчальні плани з національними особливостями України, потребами практики, реалізуючи компетентнісний підхід. Йому належить понад 20 розробок навчального плану підготовки бібліотечних фахівців.

Євген Петрович помічав інноваційне як у змісті навчальних дисциплін, так і в методиці викладання. Саме тому вже з початком видання вітчизняних таблиць ББК у 1960 р. уведено спецкурс з ББК, який читав сам Є. П. Тамм. Для студентів відділення технічних бібліотек викладався спецкурс з УДК, а відразу після публікації нових стандартів зі складання бібліографічних описів внесено зміни до курсу «Бібліотечні каталоги», проведено додаткові заняття зі студентами старших курсів. В останній чверті

XX ст. викладачі опанували й почали викладати вперше в Україні курси «Бібліотечні інформаційно-пошукові системи», «Аналітико-синтетична обробка документів», «Бібліотечне краєзнавство» та ін. Є. П. Тамм обстоював думку про необхідність підготовки бібліотекарів-бібліографів широкого профілю з галузевою спеціалізацією й успішно втілював її в навчальних планах; розумів значення науково-методичного рівня викладання, значних зусиль докладав до впровадження активних, інтерактивних та інноваційних методів викладання, зокрема проблемних лекцій, програмованого (машинного) контролю знань, використання технічних засобів. Так, за його ініціативи на кафедрі було створено більше понад тисячний фонд слайдів, які демонструвалися під час викладання майже всіх дисциплін.

Євген Петрович змінив на посаді завідувача кафедри Анатолія Анатолійовича Ашукіна, котрий нею керував з 1953 по 1963 рр. До недавнього часу про А. А. Ашукіна знали небагато. Але нині є можливість об'єктивно оцінити взаємовпливи цих осіб, відомих фахівців. Уважаємо, що А. А. Ашукін значно посприяв становленню кафедри, Євген Петрович зумів творчо скористатися його здобутками й значно їх примножити. Дійсно, за часів А. Ашукіна сформувалося ядро кафедри в складі Д. А. Кумок, Л. І. Котенка, Є. П. Тамма, Т. Ф. Марченко. Створено систему програмно-методичного забезпечення основних курсів; адаптовано навчальні плани бібліотечного факультету, а також систему контролю за навчальним процесом, розроблено програми і підходи до навчальної і виробничої практики, які, модернізуючись, проіснували більше 30 років. Кафедра у звітній документації тих часів визнана однією з найкращих, однак мала й серйозний недолік — відсутність викладачів з науковими ступенями і вченими званнями.

Успішна діяльність тогочасної кафедри — результат зусиль усього колективу, але особливою є роль його очільника, котрий формував стратегію, тактику, створював сприятливу психологічну атмосферу. А. А. Ашукін, будучи людиною інтелігентною, доброзичливою, залишався справжнім керівником. Між Є. П. Таммом і А. А. Ашукіним склалися особливі стосунки — довірливо-ділові й дружні. Обидва мали фундаментальну історичну освіту. Перший (Анатолій Анатолійович) закінчив історичний факультет Харківського університету в 1917 р., другий — у 1941 р., обидва мали солідний досвід бібліотечної роботи, відчували гіркий смак життя в роки Другої світової війни. Анатолій Анатолійович в особистих замітках називає Євгена Петровича своїм другом. Метри спілкувалися навіть сім'ями, де іноді проговорювали виробничі проблеми. Особливо плідною була співпраця над навчальними планами. Вони намагалися оптимізувати навчальні плани підготовки бібліотекарів-бібліографів за типами бібліотек, визначитися з їх змістом, обсягом, термінами навчання. Набутий досвід Є. П. Тамм використав у 1970-і рр., коли став співрозробником нового навчального плану бібліотечного факультету на ґрунті галузевих комплексів літератури. Євген Петрович докладно висвітлював його сутність у фундаментальній статті «Корективи до плану» [13].

З новою силою проявився неабиякий талант Євгена Петровича як науковця, педагога й організатора, коли його призначили завідувачем кафедри бібліотечних фондів і каталогів ХДІК (1963 р.). Він створив працездатний, висококваліфікований, згуртований колектив односторонців з бібліотечних працівників і кращих випускників вишу, відданих обраній справі. Серед них: Л. І. Котенко, Т. Ф. Марченко, Д. А. Кумок, Е. Т. Карачинська, В. А. Мільман, М. П. Васильченко, В. К. Удалова, Н. М. Кушнарєнко, В. В. Сєдих, А. А. Соляник та ін. Кафедра стрімко набувала авторитету потужного освітянського, наукового й методичного осередку, здобутки і досвід якого вивчали та запозичували багато закладів вищої освіти бібліотечного профілю республік Радянського Союзу. Є. П. Тамм очолював кафедру 20 років, сформувалася вітчизняна наукова школа бібліотечного фондознавства і каталогознавства, яка цілком слушно може носити його славетне ім'я. Керманіч кафедри мав унікальну здатність виявляти серед широкого загалу випускників найздібніших до наукової й освітньої діяльності фахівців, залучати їх до викладацької діяльності. Саме з його ініціативи в середині 70-х рр. минулого століття вперше здійснено своєрідний «прорив» викладачів кафедри в науковий простір СРСР. З його «благословення» більшість її співробітників закінчили аспірантуру, а згодом і докторантуру Московського або Ленінградського інститутів культури, успішно захистили кандидатські (Д. А. Кумок, М. П. Васильченко, В. К. Удалова, Н. М. Кушнарєнко, Г. П. Терентьєва, В. В. Сєдих, В. О. Погорєлова, А. А. Соляник) і докторську дисертацію (Н. М. Кушнарєнко), що було на той час рідкісним явищем в Україні. На початку 90-х рр. кафедра мала найвищий науковий ценз (90%) серед аналогічних підрозділів не лише України, а й інших

ЗВО культури СНД. Слід зауважити: кафедра була і є нині лідером не лише в Україні з підготовки та видання підручників і навчальних посібників для закладів вищої освіти бібліотечного профілю.

Як завідувач кафедри бібліотечних фондів і каталогів Євген Петрович значну увагу приділяв підвищенню професійної кваліфікації та педагогічної майстерності викладачів. Підвищення кваліфікації відбувалося системно, до нього долучали всіх співробітників кафедри, незалежно від стажу, наукового ступеня чи вченого звання. Одним із дієвих засобів підвищення теоретичного і методичного рівнів викладання Євген Петрович уважав відкриті заняття, взаємовідвідування лекцій, семінарів, практичних занять, іспитів і заліків. Досвідчені педагоги проводили показові відкриті заняття, своєрідні майстер-класи, демонстрували активні методи викладання для молодих викладачів. Педагоги-початківці вдосконалювали майстерність на відкритих семінарських і практичних заняттях.

Організовані Є. П. Таммом відкриті заняття викладачів з подальшим ретельним обговоренням їх змісту та методики викладання на засіданні кафедри завжди були значною подією в житті кафедри, перетворювалися на своєрідні «круглі столи», «школу педагогічної майстерності», де кожен міг висловити власну думку, презентувати нову ідею, інноваційні методи викладання тощо. Це виховувало в педагогів не лише сумлінне, а й творче ставлення до викладання навчальної дисципліни. Блискучий лектор-методист Є. П. Тамм опрацював певні критерії оцінювання рівня кожного виду занять. Серед основних: професійні компетентності викладача, необхідні знання змісту дисципліни, їх глибина, наукова точність формулювань, послідовність і логічність викладення матеріалу, доступність для сприйняття студентами; високий науковий і методичний рівні проведення занять; проблемність, діалогічність викладу, використання активних методів навчання, ТСО освіти, які згодом трансформувалися в інтерактивні, а потім в інноваційні методи і технології освіти (мозковий штурм, дискусія, кейс-технології, ділові і рольові ігри, тренінги, майстер-класи, квести, вебінари тощо); культура викладача, його педагогічний такт, стиль викладу, культура мовлення, зовнішній вигляд, манера поведінки, контакт з аудиторією. Означені критерії використано під час оцінювання навчальних занять, які проводили педагоги означеного ЗВО на факультеті підвищення кваліфікації викладачів бібліотечних училищ і технікумів усього Радянського Союзу, що тривалий час функціонував у ХДІК.

Євген Петрович докладав значних зусиль у розвитку в Україні професійних періодичних і продовжуваних видань з книгознавства, бібліотекознавства і бібліографознавства. Цю ідею успішно реалізував у 1964 р., коли на базі ХДІК почав функціонувати міжвідомчий республіканський науково-методичний збірник «Бібліотекознавство і бібліографія». Учений з 1960-х рр. — член редколегії, працював відповідальним редактором понад двадцять років — з 1970 по кінця 1980-х рр. (вип. 10–29). Саме тут з новою силою розкрилися його менеджерський талант, особлива наукова інтуїція, уміння працювати з людьми, продукувати нові ідеї й успішно їх реалізовувати на шпальтах збірника.

Завдяки його професійному авторитету й наполегливості, а також підтримці колег-членів редколегії, успішно реалізовано визначений ним стратегічний план реорганізації збірника, суттєвого підвищення теоретичного, методичного й інформаційного рівнів видання, престижу не лише в Україні, а й у світі, про що свідчать численні відгуки вітчизняних і зарубіжних фахівців. За його ініціативи збільшено періодичність видання до двох збірників на рік; удосконалено структуру, уведено розділ «Бібліотекознавці та бібліографи України», бібліотечну біографістику; «Хроніка», де надавалася інформація про визначні події в бібліотечній справі республіки; публікація «Бібліографічного покажчика праць викладачів та співробітників Харківського державного інституту культури (1947–1970)», що вперше акумулював наукові здобутки не лише кожної особистості, а й інституту загалом, уможливив бібліометричний аналіз публікаційної активності науковців. Особливо важливим стало підвищення теоретичного і методичного рівнів поданих у випусках матеріалів. На їх сторінках почали друкувати статті, спільної проблематики: культурне будівництво, бібліотечні фонди, каталоги, бібліографія тощо. Уперше опубліковано статті теоретико-методологічного змісту В. Т. Витяжкова «Бібліографія в системі суміжних галузей» (вип. 10, 11), Н. Я. Фрідьєвої «До питання про бібліотекознавство як науку» (вип. 11) та ін. Як істинний учений Є. П. Тамм «ризикнув» оприлюднювати результати перших кандидатських і докторських дисертацій галузевої тематики, стимулював наукові дискусії, у яких, як відомо, народжується істина.

Редакторський хист Євгена Петровича особливо виявився в роботі з окремими авторами і статтями. Він глибоко «занурювався» в редагування, осмислення й подальше коментування текстів публі-

кацій, що сприяло кристалізації кожної статті, поліпшенню її змісту і структури. Його ідеї, уточнення, аспекти розгляду, поради були наскільки ємними, що багато дописувачів справедливо вважали його своїм співавтором. Оскільки більшість авторів, особливо бібліотекарів-практиків, надсилали до редакції недостатньо структуровані матеріали, за його ініціативи розроблено і розіслано в усі наукові й обласні бібліотеки України «Пам'ятку з правилами оформлення рукописів». Це починання успішно реалізовано в збірнику-наступнику «Бібліотекознавства і бібліографії» — «Віснику Харківської державної академії культури», у змісті та структурі якого втілено й інші ідеї Євгена Петровича.

Працьовитий і наполегливий Є. П. Тамм обстоював збірник «Бібліотекознавство і бібліографія» в різні скрутні періоди його функціонування. Усвідомлюючи значення видання для бібліотек, Євген Петрович обійшов чимало інстанцій і кабінетів, доводячи необхідність збереження збірника, навіть звертався з листом до Міністерства культури УРСР. У результаті збірник не лише зберігся, а й набував авторитету, розширювалася географія його використання. Коли поставало питання щодо доцільності його видання російською мовою, Євген Петрович доводив, що єдине українське фахове видання має публікуватися українською мовою. Редакторські настанови Є. П. Тамма стали в нагоді продовжувачам цієї діяльності.

Євген Петрович — непересічна креативна особистість, котра вирізнялася серед інших своїми чіткими людськими гранями, позитивною енергетикою, цілеспрямованістю, порядністю та активністю. Науковець багато зробив для розвитку й удосконалення всіх напрямів роботи та згуртування колективу кафедри. Його активна новаторська позиція, відданість справі, ініціативність стали запорукою впровадження в освітній процес інновацій. Він — Керівник з великої літери, Учитель-наставник з високорозвиненим інтелектом, з властивою йому інтелігентністю, фахівець високого гатунку в бібліотечній науці й освіті, лідер, справедливий, мудрий, знаючий і вимогливий керівник. Людина нестримної енергії, світлого розуму, Є. П. Тамм наполегливо обстоював свої позиції, навіть у нелегкі часи мав сміливість протестувати проти того, що вважав шкідливим для розвитку бібліотечної науки, освіти і практики. Його настанови і поради допомогли в житті кожному з членів очолюваної ним багато років кафедри бібліотечних фондів і каталогів. Його учні продовжують нині започатковані ним славетні наукові і педагогічні традиції.

Основні праці Є. П. Тамма

1. Методи комплектування бібліотечних фондів : лекція для студентів заоч. від-ня по курсу «Бібліотекознавство» / Є. П. Тамм ; ред. А. А. Ашукін ; Харків. держ. бібл. ін-т. — Харків, 1958. — 39 с.
2. Сокальський О. С. Організація бібліотечних фондів і каталогів : методика викладання / О. С. Сокальський ; наук. ред. Є. П. Тамм. — Харків : Кн. палата УРСР, 1965. — 98 с.
3. Бібліотечні фонди і каталоги : посібник / О. С. Сокальський, Є. П. Тамм, В. М. Туров. — Харків : Кн. палата, 1966. — 327 с.
4. Тамм Є. П. Бібліотечна справа в Українській РСР в історичній літературі 20-х — початку 30-х рр. / Є. П. Тамм // Бібліотекознавство та бібліографія : міжвід. респ. зб. ст. — Харків, 1970. — Вип. 9. — С. 129–138.
5. Бібліотечні фонди і каталоги : підручник для культ.-освіт. училищ / О. С. Сокальський, Є. П. Тамм, В. М. Туров. — Київ : Вища шк., 1971. — 363 с.
6. Тамм Є. П. Принципи комплектування фондів радянських бібліотек : лекція для студентів-заочників / Є. П. Тамм ; Харків. держ. ін-т культури. — 2-е вид. — Харків, 1971. — 22 с.
7. Тамм Є. П. Бібліотечна справа в Українській РСР в історичній літературі початку 30-х — середини 50-х років / Є. П. Тамм // Бібліотекознавство та бібліографія : міжвід. респ. зб. — Харків, 1972. — Вип. 12. — С. 129–137.
8. Тамм Є. П. Бібліотечна справа на Україні в історичній літературі (1956–1966 рр.) / Є. П. Тамм // Бібліотекознавство та бібліографія : міжвід. респ. зб. — Харків, 1972. — Вип. 13. — С. 110–120.
9. Класифікація творів друку : учб. посіб. / Е. Т. Карачинська, Л. І. Котенко, Д. А. Кумок, Т. Ф. Марченко, Є. П. Тамм ; Харків. держ. ін-т культури. — Харків, 1973. — 158 с.
10. Предметний каталог. Система каталогів. Централізована каталогізація : учб. посіб. / [авт.: Карачинська, Е. Т., Котенко Л. І., Кумок Д. А., Марченко Т. Ф., Мильман В. А., Тамм Є. П. ; за заг. ред. Є. П. Тамма] ; Харків. держ. ін-т культури. — Харків, 1975. — 138 с.
11. Фонды и каталоги непечатных и аудиовизуальных материалов в библиотеках : учеб. пособие / [авт.: Котенко Л. И., Кумок Д. А., Мильман В. А., Тамм Е. П. ; под общ. ред. Е. П. Тамма] ; Харьк. гос. ин-т культуры. — Харьков, 1977. — 88 с.

12. Систематизация произведений печати. Систематический каталог : учеб. пособие / Харьк. гос. ин-т культуры ; сост.: В. К. Удалова, Э. Т. Карачинская, Д. А. Кумок, Т. Ф. Марченко ; под общ. ред. Е. П. Тамма. – Харьков, 1982. – 97 с.
13. Тамм Е. П. Корективи до плану: (про підготовку бібліотечних кадрів вищої кваліфікації) / Е. П. Тамм // Культура і життя. – 1979. – 6 верес. – С. 3.
14. Тамм Е. П. Бібліотечна справа на Україні в історичній літературі (1967–1979 рр.) / Е. П. Тамм // Бібліотекознавство і бібліографія : респ. міжвід. наук.-метод. зб. / Харків. держ. ін-т культури. – Харків, 1982. – Вип. 22. – С. 117–125.
15. Тамм Е. П. Принципи комплектування бібліотечних фондів сільськогосподарською літературою / Е. П. Тамм // Бібліотекознавство і бібліографія : респ. міжвід. наук.-метод. зб. / Харків. держ. ін-т культури. – Харків, 1988. – Вип. 28. – С. 93–98.

Н. Кушнарєнко, А. Соляник

ВІРА АНДРІЇВНА МІЛЬМАН

У яскравому сузір'ї представників харківської бібліотекознавчої школи, які самовідданою працею здобували їй статус флагмана вищої бібліотечно-інформаційної освіти і науки в Україні, є ім'я Віри Андріївни Мільман — одного з фундаторів вітчизняного бібліотечного фондознавства, кандидата педагогічних наук, доцента, блискучого лектора, талановитого методиста й організатора вищої освіти, вихователя нової генерації науковців, викладачів і бібліотечних працівників, людини невтомної енергії та високої відповідальності за справу підготовки бібліотечних кадрів, якій присвячено все її творче життя.

Віра Андріївна народилася 27 квітня 1940 р. в Харкові в сім'ї військовослужбовця. У 1959 р. вона вступила на перший курс Харківського державного бібліотечного інституту (нині — Харківська державна академія культури (ХДАК)), відтоді вся її доля нерозривно пов'язана з цим знаним у країні навчальним закладом. Після закінчення інституту обдарованій випускниці запропонували посаду викладача кафедри бібліотечних фондів і каталогів (нині кафедра книгознавства та фондознавства ХДАК), у складі якої Віра Андріївна незмінно працювала майже сорок років, послідовно проходячи всі щаблі кар'єрного зростання: викладач (1965), старший викладач (1972), доцент (1989).

У становленні В. А. Мільман як висококваліфікованого педагога і талановитого науковця велика заслуга належить видатному українському бібліотекознавцеві, засновникові харківської наукової школи бібліотечного фондознавства, організаторові й керівникові першої в Україні кафедри бібліотечних фондів і каталогів Євгену Петровичу Тамму, який, маючи особливий хист до добору творчих особистостей, створив працездатний колектив викладачів-одномумців, усією душею відданих обраній справі, завжди повних інноваційних задумів і наукового натхнення. Авторитетний і вимогливий лідер, він постійно піклувався про зростання наукового цензу кафедри, гармонійне поєднання викладачами педагогічної та наукової діяльності.

У 1973 р. Віра Андріївна успішно склала вступні іспити до аспірантури Московського державного інституту культури і під керівництвом видатного російського бібліотекознавця, професора К. І. Абрамова почала наполегливо працювати над кандидатською дисертацією з історії розвитку бібліотекознавства, його інституціоналізації як самостійної науки. Розроблення однієї з складних наукових проблем бібліотекознавства визначило тематику перших фахових публікацій В. А. Мільман, присвячених дослідженню внеску в становлення бібліотекознавства як науки видатних вітчизняних науковців — А. А. Ашукіна, В. О. Левицького, К. І. Рубинського, Л. Б. Хавкіної та ін. Найціннішими для збагачення історії бібліотекознавства були праці В. А. Мільман щодо всебічного аналізу стану бібліотечної теорії наприкінці ХІХ — початку ХХ ст., реконструкції розвитку наукової думки стосовно розроблення функцій бібліотек і принципів комплектування їх фондів. Особливе значення мали сформульовані дослідницею наукові висновки про визначення вагомій ролі українських бібліотекознавців у інституціоналізацію галузевої науки.

Грунтовні наукові розвідки В. А. Мільман сприяли збагаченню змісту, методики і технології викладання студентам бібліотечного факультету Харківського державного інституту культури навчальних дисциплін фондознавчого циклу: «Бібліотечні фонди», «Організація фондів недрукованих і аудіовізуальних матеріалів», «Формування фондів технічної літератури», «Формування фондів природничої літератури» та ін. Вона є автором більше сімдесяти друкованих праць, з них близько сорока — це оригінальні навчально-методичні видання, які демонструють кардинальне оновлення змісту та структури навчальних дисциплін, блискучу логіку, високий рівень подання матеріалу, інноваційні методики викладання. Невпинно вдосконалюючи зміст і технології викладання навчальних курсів, Віра Андріївна досягла філігранної майстерності в читанні проблемних лекцій, проведенні семінарських і практичних занять. За свідченнями багатьох випускників, конспекти її лекцій були настільки якісними, що впродовж багатьох років ефективно використовувалися ними як найкращі інструктивно-методичні орієнтири в роботі з бібліотечними фондами. Характерною особливістю лекцій В. А. Мільман було вміння органічно поєднати в процесі викладання теорію й реальний бібліотечний досвід, зосередити увагу студентів на найважливіших проблемних питаннях, зацікавити самостійним осмисленням та прагненням визначення інноваційних рішень, а на семінарі — розгорнути продуктивну дискусію з глибоким аналізом різних точок зору. Практичні заняття з навчальних дисциплін фондознавчого циклу Віра Андріївна намагалася проводити на базі кращих бібліотек Харкова, прагнула індивідуалізувати завдання кожного студента й обговорити з ним одержані результати в контексті порівняння теорії питання та реального стану справ у бібліотечній сфері. Високопрофесійний викладач, вона завжди націлювала майбутніх фахівців на обґрунтування власної точки зору на ефективне вирішення існуючих проблем й усунення недоліків.

Досконале знання Вірою Андріївною особливостей формування фондів бібліотек різних типів і видів дозволило їй стати співавтором оригінального на той час навчального посібника «Фонды и каталоги непечатных и аудиовизуальных материалов» (1977), до якого вона у співавторстві з Є. П. Таммом підготувала розділи, присвячені характеристиці складу та структури фондів недрукованих і аудіовізуальних матеріалів, технологічним особливостям їх комплектування та організації. Цінним було те, що в цьому навчальному виданні вперше у вітчизняній фаховій літературі докладно обґрунтована необхідність уведення до наукового обігу єдиного узагальнюючого поняття для визначення грамплатівок, магнітофонних стрічок, діафільмів, діапозитивів, кінофільмів — «недруковані матеріали». Це стало першим кроком на шляху до визнання бібліотекознавцями та введення до широкого наукового обігу таких неологізмів як документ, машинопрочитуваний документ, електронний документ. Невипадково на початку 1990-х рр. Віра Андріївна однією з перших сприйняла й підтримала ідею створення на факультеті кафедри документознавства, запровадження в навчальний процес нових дисциплін — «Документознавство», «Документно-інформаційні ресурси», «Бібліотечне фондознавство», була співавтором багатьох програм і навчально-методичних матеріалів з цих курсів. Урешті-решт, за підтримки Є. П. Тамма та В. А. Мільман нове покоління викладачів кафедри документознавства ХДАК стало засновником наукових і навчальних дисциплін документально-комунікаційного циклу, серед яких: «Документознавство», «Документологія», «Документні потоки і масиви», «Документні ресурси», «Бібліотечне фондознавство» та ін. Саме викладачами кафедри написані унікальні монографії, підручники та навчальні посібники з цих наукових і навчальних дисциплін.

Важливим внеском В. А. Мільман у розвиток бібліотечного фондознавства стало її співавторство з колегами кафедри бібліотечних фондів і каталогів — доцентами М. П. Васильченком та Н. М. Кушнарєнко — у написанні навчального посібника «Бібліотечні фонди» (1993) — першому й єдиному в той час у країні навчальному виданні, яке вийшло друком з грифом Міністерства освіти України для бібліотечних відділень училищ культури. Для цього видання Віра Андріївна підготувала розділи, присвячені сутності й принципам комплектування бібліотечних фондів, методам вивчення бібліотечного фонду, системі постачання бібліотек документами, організації бібліотечного фонду як технологічному процесові, специфіці обліку бібліотечного фонду. Посібник написано так ґрунтовно, що й нині він широко використовується для підготовки молодших спеціалістів з бібліотечної справи у профільних вищих навчальних закладах України I–III рівнів акредитації.

Як голова предметної комісії кафедри з напряму «Бібліотечне фондознавство» Віра Андріївна ретельно стежила за постійним удосконаленням змісту та науково-методичного забезпечення навчаль-

них дисциплін фондознавчого циклу. Так, у 1992 р. вона ініціювала введення до програми базового курсу «Бібліотечні фонди» нової теми «Бібліотечний фонд України: розвиток та сучасний стан», яка була майже не розроблена, не висвітлена в жодному підручнику або навчальному посібнику. На той час матеріал з цієї теми був розпорошений по численних, різноманітних виданнях бібліотекознавчої проблематики, статтях та тезах доповідей. У зв'язку з нагальною необхідністю створення теоретико-методичного забезпечення означеної теми в 1995 р. В. А. Мільман видала друком лекцію «Бібліотечний фонд України: розвиток та сучасний стан», в якій уперше узагальнено й охарактеризовано основні етапи еволюції фондів бібліотек України, починаючи з часів Ярослава Мудрого й до кінця ХХ ст., розкрито сучасний стан системи фондів бібліотек різних типів та видів, запропоновано їх класифікацію і типологію. Історична частина цього навчального видання понині є актуальною, користується підвищеним попитом студентів і викладачів факультету бібліотекознавства та інформатики ХДАК.

Професійне захоплення історичними розвідками, глибоке зання Вірою Андріївною методології та історії вітчизняного бібліотекознавства і бібліотечної освіти дозволили їй згодом у співавторстві з Н. М. Кушнарєнко та Т. П. Самійленко взяти участь у написанні ґрунтового монографічного видання «Харківська школа підготовки бібліотечних фахівців: історія та сучасність» (ХДАК, 2000), в якому висвітлено суттєвий внесок провідних харківських бібліотекознавців у становлення бібліотечної справи й освіти в Україні в 1920–1930-ті рр., відновлення бібліотечної галузі після Великої Вітчизняної війни, збагачення змісту бібліотечної теорії й практики на сучасному етапі розвитку. Ця праця створила теоретичне підґрунтя для подальших досліджень щодо створення персоніфікованої історії факультету бібліотекознавства та інформатики ХДАК — фундатора вищої бібліотечно-інформаційної освіти України, яку продовжують нині вивчати молоді науковці. Цьому сприяє ще один оригінальний історичний огляд В. А. Мільман, написаний у співавторстві з Н. М. Березюк і присвячений відтворенню вагомих здобутків Харківської академії культури в підготовці бібліотечних кадрів без відриву від виробництва.

Один із найважливіших етапів професійної діяльності Віри Андріївни, на якому з найбільшою силою виявилися непересічні організаторські та методичні здібності ювіляра, висока працездатність та професіоналізм, неформальний підхід до справи та відданість їй — це робота на посаді декана заочного відділення бібліотечного факультету ХДАК, яку вона обіймала понад десять років — з 1986 по 1997 рр. Після призначення на цю відповідальну посаду Віра Андріївна здійснила ґрунтовний і всебічний аналіз навчальних планів та науково-методичної документації заочного відділення, досконало вивчила всі особливості навчально-виховного процесу, велику увагу приділила контролю за успішністю студентів заочного відділення, методиці та технології викладання загальнонаукових, професійно орієнтованих та спеціальних дисциплін. Завдяки великому досвіду педагогічної діяльності, таланту викладача-методиста В. А. Мільман уперше в Україні розробила і впровадила в ХДІК навчальний план ступеневої підготовки бібліотечних фахівців (училище — вуз). Починаючи з 1987–1988 навч. року, завдяки впровадженню цього навчального плану, випускники бібліотечних відділень училищ культури навчалися у ХДАК за скороченим терміном, здобуваючи вищу кваліфікацію бібліотекаря-бібліографа за 3–4 роки.

Багато сил і професійної майстерності доклала Віра Андріївна в упровадження інноваційних технологій навчання для слухачів факультету підвищення кваліфікації, створення комплексу навчально-методичного забезпечення навчального процесу для цього важливого структурного підрозділу вищого навчального закладу. У співавторстві з Н. М. Кушнарєнко вона практично вперше у вітчизняній бібліотечній освіті розробила вкрай потрібні в той час методичні рекомендації для викладачів бібліотечних відділень культурно-освітніх училищ, присвячені методиці застосування активних методів викладання дисциплін фондознавчого циклу.

Установивши тісні зв'язки з провідними бібліотеками Харкова, Віра Андріївна ініціювала створення на їхній базі методичних рад із числа провідних фахівців для надання допомоги працівникам, які навчалися на заочному відділенні ВНЗ. Як декан заочного відділення В. А. Мільман часто виступала на засіданнях таких рад з аналізом показників успішності студентів-заочників, цінними порадами щодо організації їх самостійної навчальної роботи в міжсесійний період. У результаті на заочному відділенні бібліотечного факультету суттєво підвищилась абсолютна та якісна успішність студентів, зменшився відтік контингенту.

Випускники ХДАК завжди з великою вдячністю згадують Віру Андріївну Мільман. Про її вимогливість свідчить те, що ті з них, хто успішно склав їй іспит або написав під її керівництвом курсову роботу, починали вважати себе фахівцями. Вона завжди прагнула не лише передати студентові певну суму знань, але й навчити його вчитися, самостійно мислити, аналізувати, обґрунтовувати власні висновки. Під її керівництвом було підготовлено й захищено багато оригінальних дипломних робіт, результати яких завжди знаходили впровадження в практиці роботи бібліотек різних регіонів України. Деякі з тих, хто розпочинали свій шлях в науку під керівництвом Віри Андріївни, захистили не лише кандидатські, але й докторські дисертації.

Як відомий фахівець у галузі вітчизняного бібліотекознавства та бібліотечно-інформаційної освіти, організатор та учасник численних наукових та громадських форумів, Віра Андріївна користувалася заслуженим авторитетом бібліотечної громадськості. У червні 1992 р. вона була делегована від ХДАК на I Всеукраїнський конгрес бібліотекарів, у роботі якого брали участь 306 делегатів — представників бібліотечних установ з усіх регіонів України, а також з Росії, Білорусі, Казахстану, Литви, Латвії, Молдови, США, Австрії, Польщі, Чехословаччини. На секційних засіданнях та в кулуарах цього авторитетного зібрання професіоналів В. А. Мільман працювала над удосконаленням проекту концепції розвитку бібліотечної справи в Україні, проекту закону України «Про бібліотечну діяльність», обґрунтовувала шляхи вирішення проблеми реформування системи підготовки й перепідготовки бібліотечних кадрів.

Багаторічна плідна праця В. А. Мільман, її успіхи в організації та здійсненні науково-педагогічної діяльності відзначені багатьма подяками і почесними грамотами. Вона зростила не одне покоління талановитих бібліотечних фахівців, які нині успішно працюють у всіх регіонах України і завжди з глибокою вдячністю згадують високу професійну майстерність Віри Андріївни, ту любов і гідність до бібліотечної професії, яку вона закладала зі студентських років.

Основні праці В. А. Мільман

1. Бібліотечні фонди : навч. посіб. з дисципліни «Організація бібліотечних фондів і каталогів» для підготов. молодших спеціалістів вищ. навч. закладів / Васильченко М. П., Кушнарєнко Н. М., Мільман В. А. — Харків : Основа, 1993. — 152 с.
2. Мільман В. А. Бібліотечний фонд України: розвиток та сучасний стан : лекція з курсу «Бібліотечні фонди» для студ. спец. «Бібліотекознавство та бібліогр.» / В. А. Мільман ; Харк. держ. ін-т культури. — Харків, 1995. — 27 с.
3. Фонды и каталоги непечатных и аудиовизуальных материалов в библиотеках : учеб. пособие / Л. И. Котенко, Д. А. Кумок, В. А. Мильман, Е. П. Тамм ; Харьк. гос. ин-т культуры. — Харків, 1977. — 88 с.
4. Каталоги та картотеки на перфокартах // Предметний каталог. Система каталогів. Централізована каталогізація : навч. посіб. / Е. Т. Карачинська, Л. І. Котенко, Д. А. Кумок та ін. ; за заг. ред. Е. П. Тамма ; Харк. держ. ін-т культури. — Харків, 1975. — Розд. 6. — С. 79–89.
5. Харківська школа підготовки бібліотечних фахівців: історія та сучасність / Н. М. Кушнарєнко, В. А. Мільман, Т. П. Самійленко ; Харк. держ. акад. культури. — Харків : ХДАК, 2000. — 166 с.
6. Мільман В. А. Історія в житті та науковій діяльності Є. П. Тамма / В. А. Мільман // Український бібліотекознавець Євген Петрович Тамм (1918–1991) : біобібліогр. нарис / Харк. держ. акад. культури ; ред. В. В. Сєдих. — Харків, 1998. — С. 13–22.
7. Мільман В. А. Анатолій Анатолійович Ашукін (1892–1964) / В. А. Мільман // Бібліотекознавство та бібліогр. : міжвід. респ. зб. — Харків, 1972. — Вип. 12. — С. 138–139.
8. Мільман В. А. Внесок К. І. Рубинського у вітчизняне бібліотекознавство / В. А. Мільман // Другі читання пам'яті Костянтина Івановича Рубинського / Харк. держ. ун-т ; Центр. наук. б-ка. — Харків, 1999. — С. 6–15.
9. Мільман В. А. Володимир Олександрович Левицький / В. А. Мільман // Бібліотекознавство та бібліогр. : респ. міжвід. темат. наук. зб. — Харків, 1974. — Вип. 14. — С. 140–144.
10. Мільман В. А. До виходу ДСТУ «Комплектування, бібліографічний опис, аналіз документів» / Мільман В. А., Удалова В. К // Бібл. вісн. — 1996. — № 4. — С. 12–14.
11. Мільман В. А. З історії становлення соціальних функцій радянських бібліотек (1917–1925 рр.) / В. А. Мільман // Бібліотекознавство і бібліогр. : респ. міжвід. наук.-метод. зб. / Харк. держ. ін-т культури. — Харків, 1981. — Вип. 21. — С. 111–116.
12. Мільман В. А. Наукові дослідження в галузі зберігання фондів в українському та зарубіжному бібліотекознавстві / Мільман В. А., Васильченко М. П., Федічкіна Л. І. // Фонди наукової бібліотеки:

стан та перспективи розвитку : матеріали респ. міжвід. наук. конф., Харків, листоп. 1992 р. / Харк. держ. наук. б-ка ім. В. Г. Короленка. — Харків, 1993. — С. 28–32.

13. Мільман В. А. Питання організації бібліотечних фондів у «Мінімумі бібліотечної техніки в масових бібліотеках» / В. А. Мільман // Бібліотекознавство та бібліогр. : міжвід. респ. зб. — Харків, 1971. — Вип. 11. — С. 85–89.
14. Мільман В. А. Стан бібліотечної теорії в Росії наприкінці XIX — на початку XX ст. / В. А. Мільман // Бібліотекознавство і бібліогр. : респ. міжвід. наук.-метод. зб. / Харк. держ. ін-т культури. — Харків, 1984. — Вип. 24. — С. 26–31.
15. Мильман В. А. Общетеоретическая проблематика в отечественном библиотековедении начала XX века / В. А. Мильман // Сов. библиотековедение. — 1989. — № 6. — С. 9–17.
16. Мильман В. А. [Совершенствование подготовки кадров библиотечных работников без отрыва от производства в свете задач перестройки высшей школы : науч.-метод. конф. в ХГИК, янв. 1988 г.] : информ. сообщ. / В. А. Мильман, Н. М. Березюк // Науч. и техн. б-ки СССР. — 1988. — № 6. — С. 27–28.

Н. Кушнарєнко, В. Сєдих

ЕЛЬВИРА ТИХОНІВНА КАРАЧИНСЬКА

Однією з найяскравіших представників харківської наукової та освітнянської бібліотечної школи є Ельвіра Тихонівна Карачинська — відомий вчений-бібліотекознавець, провідний фахівець в галузі каталогознавства і каталогізації, талановитий педагог, доцент, чудова й щира людина.

Понад 30 років (з 1966 по 1997 рр.) вона плідно працювала в Харківській державній академії культури, щедро передаючи свої знання та досвід багатьом поколінням студентів і викладачів. Її учні нині працюють у більшості бібліотек України, у різних куточках світу, завжди з великою повагою і вдячністю згадують свого авторитетного педагога-наставника, щиро шанованого всією бібліотечною громадськістю.

Ельвіра Тихонівна Карачинська народилася 13 червня 1939 року в м. Ізюмі Харківської області у сім'ї робітника. Від батька їй передалися творча вдача, неймовірна працьовитість, відданість улюбленій справі, від матері — щедрість душі, демократизм, любов до життя. Ці й інші риси ювілярки сприяли її цілком заслуженому авторитету серед студентів і колег.

Після закінчення в 1962 році Харківського бібліотечного інституту Ельвіра Тихонівна, отримавши диплом бібліотекаря-бібліографа вищої кваліфікації, чотири роки працювала в бібліотеці Харківського сільськогосподарського інституту, де творчо і натхненно вела й редагувала каталоги, вдосконалювала їх зміст і структуру, формувала їхню систему. Вже на початку трудової діяльності виявився її особливий талант до аналітико-синтетичного перероблення інформації, систематизації, предметизації, взагалі до каталогізації документів різних типів і видів. Відчуття нового, прагнення вдосконалення технології та методики наукового опрацювання джерел інформації, звісно, досвід каталогізації — все це стало в нагоді під час викладання навчальних дисциплін каталогознавчого циклу.

На викладацьку діяльність Ельвіру Тихонівну запросив у 1966 році Є. Тамм — тодішній завідувач кафедри бібліотечних фондів і каталогів Харківського державного інституту культури, провідний український учений у галузі бібліотечного фондознавства. Він, як ніхто, умів добирати творчих особистостей. На цей час кафедра бібліотечних фондів і каталогів без перебільшення була головним науковим й освітянським центром в Україні з проблем каталогознавства, каталогізації та наукового опрацювання документів, де плідно працювали такі визнані в цій царині фахівці, як Л. Котенко, Д. Кумок, Т. Марченко, згодом В. Удалова, котрі доклали значних зусиль щодо формування та розвитку наукових і навчальних дисциплін каталогознавчого циклу. Ерудована, досвідчена, комунікабельна, щедра на нові ідеї Е. Карачинська органічно ввійшла до творчого середовища кафедри, швидко ставши одним із її лідерів.

Ельвіра Тихонівна — загальноновизнаний класик теорії та методики наукового опрацювання документів і каталогізації, автор понад 50 наукових і навчально-методичних праць, співавтор п'яти підручників

і навчальних посібників: «Класифікація творів друку» (1973), «Предметний каталог. Система каталогів. Централізована каталогізація» (1975), «Систематизація произведений печати. Систематический каталог» (1982), «Предметизация произведений печати. Предметный каталог» (1992), «Аналитико-синтетична обробка документів» (1996), які й понині активно використовуються в навчальному процесі та практичній діяльності бібліотек України. Слід зазначити, що всі названі видання були непересічними, оригінальними за змістом, такими, що відповідали тодішнім актуальним методикам викладання у закладах вищої освіти. Вони ніяк не повторювали існуючі нечисленні російськомовні підручники. У них розглядалися актуальні, значущі для бібліотечної практики проблеми, які не набули адекватного висвітлення в централізованих виданнях або такі, що відбивали українську національну специфіку у сфері каталогізації документів. Так, систематизація документів у них викладалася на прикладі ще нової на той час системи ББК, складання бібліографічного опису — на основі перших стандартів, а розділи чи навіть окремі видання, присвячені предметизації й предметним каталогам, як це не парадоксально, у семидесяті роки минулого століття взагалі сприймалися екзотично на тлі тривалого нехтування предметною каталогізацією. Не дивно, що навчальні посібники харківських викладачів високо оцінили фахівці, зокрема в професійній пресі. Так, схвальну рецензію на посібник «Предметизация произведений печати...» написав відомий російський бібліотекознавець Е. Сукіасян.

Важливо, що в названих навчальних виданнях Ельвірі Тихонівні доручалося написання найскладніших розділів: загальна і спеціальна методика систематизації і предметизації літератури з різних галузей знань, різних видів документів; теорія та організація систематичних і предметних каталогів; формування системи каталогів і картотек; теоретичні й історичні аспекти індексування документів; централізована каталогізація, тобто, майже весь спектр бібліотечної каталогізації. Звісно, найяскравішими серед підготовлених науковцями кафедри посібників можна назвати такі: «Предметизация произведений печати...», «Бібліотечні каталоги» та «Аналитико-синтетична обробка документів». Так, навчальний посібник «Бібліотечні каталоги» — це перше для училищ культури опубліковане масовим накладом видання, цілком присвячене лише каталогам. У цьому посібнику доцентом Е. Карачинською написані такі розділи: «Бібліотечно-бібліографічна класифікація», «Систематичний каталог, його організація», «Система каталогів і картотек» (майже 50% від загального обсягу видання). З позицій сьогодення маємо констатувати, що названі розділи, а також ті, що написані досвідченим каталогознавцем В. Удаловою, й дотепер не втратили інформаційної цінності, за винятком деяких питань, щодо яких змінилися стандарти чи документні класифікації.

Підручник «Аналитико-синтетична обробка документів» — це якісно нове навчальне видання, що вдало відбиває реалізацію інтеграційних зв'язків між окремими бібліотекознавчими та бібліографознавчими навчальними дисциплінами. Для нього Ельвіра Тихонівна підготувала розділи, присвячені предметизації, систематизації видань, складанню бібліографічного опису окремих видів документів. Тут доцент Е. Карачинська зуміла успішно поєднати теоретичні та практичні завдання індексування документів; історію та сьогодення цих процесів; зарубіжний і вітчизняний досвід їхньої реалізації. Особливо слід виділити виклад автором надскладних питань з теорії предметизації та систематизації документів й багато інших. У Ельвіри Тихонівні був особливий дар тлумачення складного в доступній формі, для якого завжди необхідно мати не лише певні здібності, а й ґрунтовні знання з предмету. Апробація підручника, його широке використання, і як наслідок, загальне визнання створили умови для видання у київському видавництві «Знання» популярного нині в Україні нового підручника «Наукова обробка документів» (Н. Кушнарєнко, В. Удалова), який витримав уже чотири перевидання.

Окремо слід згадати дві статті Е. Карачинської, написані у співавторстві з талановитим викладачем-дослідником доцентом Л. Котенком, який упродовж тривалого часу вивчав історію бібліографічного опису в Україні. Вони відтворюють розвиток правил бібліографічного опису в буремні двадцяти-тридцять років минулого століття, коли українські фахівці йшли самостійним шляхом у цій сфері інформаційної діяльності й досягли в ній значних успіхів.

На жаль, Ельвіра Тихонівна перейшла на інше місце роботи, так і не реалізувавши цінну ідею особливого бачення бібліотечних каталогів як інформаційно-пошукової системи (ІПС). Отже, саме вона однією з перших розробила програму курсу «Інформаційно-пошукові системи», створивши теоретичне підґрунтя для написання якісно нового підручника з бібліотечних каталогів як ІПС.

Слід зауважити, що Ельвірі Тихонівні доручалося викладати основні курси каталогознавчого циклу: «Бібліотечні каталоги», «Аналітико-синтетична обробка документів», «Інформаційно-пошукові системи» тощо. Як творчий і досвідчений викладач, вона кардинально оновила їхній зміст і структуру, розробила оригінальні авторські програми та навчально-методичне забезпечення, яке згодом запозичили інші вищі навчальні заклади бібліотечно-інформаційного профілю не лише України, а й інших країн близького зарубіжжя.

Інноваційно мислячий педагог, блискучий методист — такою Ельвіра Тихонівна залишилась у пам'яті колишніх колег і студентів. Її лекції зацікавлювали не лише студентів, а й викладачів, бібліотечних фахівців, оскільки читалися вони завжди на високому науковому і методичному рівні з використанням новітніх освітніх технологій, емоційно, доступно. Нині ці форми занять прийнято називати «майстер-класами». Неперісична особистість Е. Карачинська асоціюється з авторитетним ученим-викладачем, який осмислює складні теоретико-методологічні та прикладні проблеми каталогогізації, що завдяки таланту популяризатора вміє логічно й доступно довести до кожної аудиторії, зацікавити ними і викликати бажання глибше вникнути у ці проблеми, спонукати до їхнього розв'язання. Не випадково, що ювілярка часто виступала на науково-практичних конференціях, методичних семінарах, нарадах тощо. Відомо, що для проведення показових занять, упровадження нових навчально-методичних прийомів Ельвіру Тихонівну неодноразово запрошували провідні вищі навчальні заклади бібліотечного профілю колишнього Радянського Союзу, зокрема Московський і Ленінградський державні інститути культури. Вона часто викладала на факультетах і курсах підвищення кваліфікації викладачів і бібліотечних фахівців. Навчальні заняття та публічні виступи досвідченого каталогознавця завжди мали великий успіх. Про це з глибокою вдячністю і захопленням згадують студенти, викладачі і бібліотечні фахівці не одного покоління, з якими вона щедро ділилася і продовжує ділитися своїми знаннями, ідеями, досвідом. Упродовж тривалого часу Ельвіра Тихонівна була науковим керівником науково-дослідних робіт (НДР) кафедри «Специфіка викладання навчальних дисциплін каталогознавчого і фондознавчого циклу», членом науково-методичної ради академії, незмінно очолювала науково-методичну раду бібліотечного факультету. За високу професійну майстерність, плідну навчально-виховну роботу та значні заслуги перед вітчизняною бібліотечною наукою й освітою Ельвіру Тихонівну Карачинську неодноразово нагороджували почесними грамотами, їй оголошували подяки, а в грудні 1989 р. Е. Карачинській присуджено вчене звання доцента без захисту кандидатської дисертації, що було тоді достатньо рідкісним явищем.

Пристрасна натура, сприйнятлива до всього нового, Е. Карачинська в 1997 р. за власним бажанням звільнилася з академії, щоб повністю зосередитися на дослідженні валеології як наукової і навчальної дисципліни, якою вона захоплювалася упродовж тривалого часу. Ельвіра Тихонівна працювала доцентом на кафедрі валеології Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна, однак не втрачала зв'язків із кафедрою книгознавства та фондознавства ХДАК, плідно поєднувала валеологічні знання з проблемами каталогогізації: на замовлення Міжнародного консорціуму Універсальної десятикової класифікації вона працювала над визначенням місця, розробленням змісту і структуру розділу «Валеологія» в системі УДК.

Ельвіра Тихонівна Карачинська пішла з життя у лютому 2019 р., але вона назавжди залишиться в пам'яті своїх колег та вихованців як професіонал та людина з великої літери.

Основні праці Е. Т. Карачинської

1. Класифікація творів друку : учб. посіб. / Е. Т. Карачинська, Л. І. Котенко, Д. А. Кумок, Т. Ф. Марченко, Є. П. Тамм ; Харків, держ. ін-т культури. — Харків : [б. в.], 1973. — 158 с.
2. Предметний каталог. Система каталогів. Централізована каталогогізація : учб. посіб. / Карачинська Е. Т., Котенко Л. І., Кумок Д. А., Марченко Т. Ф., Мільман В. А., Тамм Є. П., Удалова В. К. ; за заг. ред. Є. П. Тамма ; Харків, держ. ін-т культури. — Харків : [б. в.], 1975. — 138 с.
3. Котенко Л. І. Розвиток книгоопису в Українській РСР (1921—1927) / Л. І. Котенко, Е. Т. Карачинська // Бібліотекознавство і бібліографознавство : респ. міжвід. наук.-метод. зб. / Харків, держ. ін-т культури. — Харків, 1981. — Вип. 21. — С. 73—83.
4. Котенко Л. І. Розвиток книгоопису в Українській РСР (1928—1941) / Л. І. Котенко, Е. Т. Карачинська // Бібліотекознавство і бібліографознавство : респ. міжвід. наук.-метод. зб. / Харків, держ. ін-т культури. — Харків, 1982. — Вип. 22. — С. 78—86.

5. Карачинська Е. Т. Самостійна робота студентів — важливий засіб удосконалення підготовки спеціалістів / Е. Т. Карачинська // Бібліотекознавство і бібліографознавство / Харків, держ. ін-т культури. — Харків, 1989. — Вип. 29. — С. 82–89.
6. Карачинська Е. Т. Бібліотечні каталоги : навч. посіб. / Е. Т. Карачинська, В. К. Удалова. — Харків : Основа, 1992. — 160 с.
7. Аналітико-синтетична обробка документів : підручник / Харків. держ. ін-т культури ; уклад.: Е. Т. Карачинська, Є. А. Медведєва, В. К. Удалова, Л. Г. Хромченко ; за заг. ред. В. К. Удалової. — Харків: [б. в.], 1996. — 257 с.
8. Описание, классификация и предметизация художественной литературы и литературы по искусству : программ курса для студентов библ. фак. : (специализация «Библиотековедение и библиография художеств. лит. и лит. по искусству» / Харьков. гос. ин-т культуры ; сост. Э. Т. Карачинская. — Харьков : [б. и.], 1980. — 10 с.
9. Систематизация произведений печати. Систематический каталог : учеб. пособие / Харьков. гос. ин-т культуры ; В. К. Удалова, Э. Т. Карачинская, Д. А. Кумок, Т. Ф. Марченко ; под общ. ред. Е. П. Тамма. — Харьков : [Ин-т культуры], 1982. — 97 с.
10. Карачинская Э. Т. Предметизация произведений печати. Предметный каталог : учеб. пособие / Э. Т. Карачинская, В. К. Удалова ; Харьков. гос. ин-т культуры. — Харьков : [Харьков. гос. ин-т культуры], 1987. — 88 с.
11. Карачинская Э. Т. О самостоятельной работе студентов при изучении библиотечных фондов и каталогов / Э. Т. Карачинская, Н. Н. Кушнарченко // Совершенствование преподавания курсов «Библиотечные фонды» и «Библиотечные каталоги» : межвуз. сб. науч. тр. / Моск. гос. ин-т культуры. — Москва, 1991. — С. 69–76.
12. Карачинская Э. Т. Курс каталогизации в условиях интеграции специальных дисциплин / Э. Т. Карачинская, В. В. Седых, В. К. Удалова // Развитие библиотечного образования в России : межвуз. сб. науч. тр. / Моск. гос. ин-т культуры. — Москва, 1994. — С. 86–94.

Розділ 2

ВИДАТНІ КНИГОЗНАВЦІ І БІБЛІОГРАФОЗНАВЦІ ХАРКІВСЬКОЇ БІБЛІОТЕЧНОЇ НАУКОВО-ОСВІТНЬОЇ ШКОЛИ

І. Зборовець

ІСААК ЯКОВИЧ КАГАНОВ

Гмя Ісаака Яковича Каганова — талановитого вченого, майстерного лектора, блискучого знавця мистецтва книги й новатора-просвітника назавжди вписано в історію українського книгознавства. Майже тридцять п'ять років свого життя Ісаак Якович присвятив підготовці висококваліфікованих фахівців книжкової справи й залишився в пам'яті своїх учнів та колег як добрий й тактовний вчитель, завзятий бібліофіл, інтелігентна й порядна людина, чуйний друг та блискучий співбесідник.

Народився Ісаак Якович 12(25) жовтня 1898 р. у м. Лубни Полтавської губернії в інтелігентній родині, яка виховала в нього любов до книги та читання. У 1917 р. із срібною медаллю він закінчив гімназію і вступив до історико-філологічного факультету Московського університету, з якого у 1918 р. внаслідок бурхливих революційних подій перевівся до Харківського університету. Після закінчення навчання на літературному факультеті Академії теоретичних знань, в яку був реорганізований більшовиками

Харківський університет, він вступив до аспірантури при кафедрі історії європейської культури, яку закінчив у 1924 р. Його науковим керівником був відомий український учений, академік Олександр Іванович Білецький. Як відомий літературознавець, дослідник проблем психології творчості, історії української і світової літератури, він уміло й фахово формував наукові інтереси Ісаака Яковича. Так, за редакцією О. Білецького в 1923 р. вийшов друком переклад з німецької монографії р. Мюллер-Фрейенфельса «Поэтика», перекладачами якого були І. Каганов та Е. Паперна.

З 1920 р. І. Каганов почав працювати літературним та технічним редактором у провідних журналах та видавництвах: «Держвидав України», «Научная мысль». Одночасно він працював доцентом кафедри книгорозповсюдження Кооперативного інституту (1925–1934 рр.); 1927–1934 рр. — кафедри книгознавства Інституту народної освіти (ХІНО, ХІПО, ВУІКО — назви Харківської державної академії культури у 1920–30-ті рр.); у 1930–1933 рр. — у Поліграфічному інституті, де викладав різноманітні курси з історії книги, видавничої справи, техніки художнього оформлення видання, історії зарубіжної літератури та ін. Окрім викладацької діяльності в ці роки І. Каганов публікує десятки рецензій книгознавчого та літературознавчого характеру на сторінках українських журналів «Пламя», «Шлях освіти», «Печатник», «Нова Книга», «Критика», «Червоний шлях», «Радянський книгар».

У 1939 р. І. Каганова запрошують на посаду старшого викладача кафедри зарубіжної літератури Харківського державного університету й обирають секретарем вченої ради філологічного факультету.

Евакуюювавшись у 1941 р. разом з ХДУ до м. Кзил-Орда, що в Казахстані, І. Каганов викладав в Об'єднаному українському університеті. У воєнні роки працював над дисертаційним дослідженням «Роман И. Эренбурга «Падение Парижа». Опыт тематико-композиционного анализа» і, повернувшись до Харківа у 1944 р., захистив його у Харківському державному університеті. Як кандидату філологічних наук у тому ж році І. Я. Каганову присвоєне вчене звання доцента.

Безпідставно звинувачений у космополітизмі, він був звільнений з університету і більше п'яти років не мав можливості друкуватись.

З 1949 і до 1970 рр. життя І. Я. Каганова пов'язане з Харківським державним бібліотечним інститутом (з 1964 р. — ХДІК). Доцент кафедри бібліотекознавства (1949–1968 рр.), книгознавства (1968–1970 рр.) І. Каганов читав лекційні курси «Історія книги», «Історія зарубіжної літератури», був

науковим керівником студентських дипломних робіт, консультував своїх колег і учнів з питань книгознавства.

1960–70-ті рр. найпродуктивніші у творчому житті вченого. Щорічно він публікував свої праці на сторінках авторитетних журналів «Советская библиография», «В мире книг», «Наука і життя», наукових збірників «Книга. Исследования и материалы», «Бібліотекознавство і бібліографія», «Альманах библиофила» та ін. Усього І. Я. Каганову належить 175 публікацій з різноманітних проблем, пов'язаних з книгою. Так, проблемам книгознавства присвячено майже 80 праць, бібліотекознавства — 30, літературознавства — понад 60 робіт [7, 8].

Харківський книгознавець був широко відомий перш за все як бібліофіл, який створив одне з перших в СРСР громадське об'єднання книголюбів. Воно згуртувало сотні людей, фанатично відданих книзі. Непересічна особистість І. Я. Каганова, спілкування з ним, його публічні виступи перед громадськістю надихали на книгозбирання. Метою його діяльності було прищепити молоді повагу до книги і читання. Бібліофіла, говорив він, легко розпізнати по тому, як він бере книгу до рук, розглядає її, гортає сторінки, оцінює якість видання. Бібліофільське оточення Ісаака Яковича складали кращі представники харківської інтелігенції. Високий культурний рівень харківських книголюбів відзначали й гості з інших міст.

У 60-ті роки ХХ ст. І. Я. Каганов найповніше виявив себе як організатор і натхненник спілки книголюбів. У роки першої політичної відлиги деякі автори були реабілітовані, а їх твори з'явилися в книгарнях. У Харкові відкрили магазин поезії. Інтерес до книгозбирання охопив тисячі громадян. За книгами полювали!

І. Я. Каганов залучив харківську еліту в засновані ним «Клуб шанувальників книги» і «Клуб екслібристів», які стали вершиною його бібліофільської діяльності. Фактично вчений створив трибуну не тільки для місцевих, але й для всесоюзних книголюбів. На засіданнях «Клубу шанувальників книги» виступали з доповідями і повідомленнями Н. А. Никифоров, автор книги «Пошуки і знахідки» та «Оповідань колекціонера», А. П. Толстяков («Видання «Кобзаря» Т. Г. Шевченка»), П. М. Богданов («Книжкові знаки книголюбів м. Кемерово»), С. Б. Шоломова («Життя і книги Лариси Рейснер»), М. В. Черняков («Дарчі автографи О. М. Горького на книгах письменників»), Н. А. Нікіпелова («Літературні пам'ятники Ленінграду»), А. Ю. Лейбфред («Музей Платенов у Антверпені») та багато інших. Члени клубу відзначали такі видатні події, як відкриття Всесоюзного добровільного товариства шанувальників книги (1974), Міжнародна книжкова виставка «Москва-1975», обговорювали тематику і науковий зміст збірок «Книга» і «Альманах бібліофила».

І. Я. Каганов читав потужні навчальні дисципліни «Історія зарубіжної літератури» по кафедрі літератури та «Історія книги» по кафедрі бібліотекознавства. Україна знала його насамперед як лектора. Кілька поколінь студентів цінували лекції І. Я. Каганова з історії книги, які мали велике пізнавальне, практичне і виховне значення. Від нього майбутні книгознавці вперше дізнавалися про те, що вступна лекція називається «Інтродукція», завдяки йому засвоювали такі головні елементи давньої книги, як ініціал, рубрик, кустод, маргіналії, мініатюри тощо.

Як історик книги І. Я. Каганов залучав студентів до дослідження найскладніших періодів культурного життя в Україні. Про це свідчить, наприклад, зміст його лекції «Українська книжкова культура в першій половині ХІХ ст.». Автор не приховував, що її розвиток здійснювався далеко від друкарських верстатів, адже газети, журнали, книги, брошури рідною мовою майже не друкували. Новий шрифт було запроваджено в Україні лише у 80-ті рр. ХІХ ст. Петербург, Москва і Харківський імператорський університет — центри, де друкували найбільшу кількість книг українською мовою і за українською тематикою. Так, у Петербурзі була видана перша українська світська книга «Малоросійська Енеїда, перелицьована Іваном Котляревським» (1798), твори Г. Квітки-Основ'яненка (1834), «Кобзар» Т. Г. Шевченка (1840), «Народні оповідання» Марка Вовчка (1857).

І. Я. Каганов у своїх лекціях розповідав про те, як українська інтелігенція першої половини ХІХ ст. відкрила скарби усної народної творчості. Пам'ятки пісенної культури українського народу були зібрані й оприлюднені М. Максимовичем, А. Метлинським, князем Церетелевим, М. В. Гоголь зібрав 500 українських пісень і виступив зі статтею, в якій доводив, що це жива історія народу.

Постійно збагачуючи зміст книгознавчої освіти, І. Я. Каганов залучив до текстів своїх лекцій розгляд таких видатних суспільних подій, як поява рукопису «Історія русів», «Історія Малоросії»

М. Маркевича, наукових праць О. Бодяньського, видатних істориків І. Срезневського і Д. Бантиш-Каменського. На основі аналізу багатьох незаперечних наукових фактів учений доводив, що література українською мовою завжди мала свого читача!

Майстерність І. Я. Каганова як лектора втілювалася в притаманному тільки йому стилі викладу думок. Як інтелектуал він був унікальною людиною, живою енциклопедією. Свої знання і життєвий досвід Ісаак Якович передавав студентам в легкій, дуже цікавій, захоплюючій манері. Його лекції були глибоко науковими і в той же час доступними, зрозумілими. Він умів інколи розважити студентів жартом, викликати в них посмішку. Розповідаючи про нелегкий труд переписувальників за часів рукописної книги, І. Я. Каганов наводив цікавий факт: втомлені ченці, яким набридало працювати у скрипторіях, радо доручали цю роботу студентам, що позначалося на якості переписування, в якому траплялися помилки. За працю молодь вимагала спиртне. Хтось із студентства написав таке на останній сторінці переписаної книги: «Кончил работку — давай на водку».

І. Я. Каганов здобув цілком заслужену популярність не тільки як лектор, але й як історик книги, відомий учений. Його книгознавчі праці знали і в Радянському Союзі, і за кордоном, зокрема в Німеччині.

Як науковець І. Я. Каганов починав ще у 20-ті рр. ХХ ст. на могутній хвилі Українського Відродження. Цей період був тріумфом прояву творчих сил української інтелігенції, що привів до небаченого розквіту видавничої справи. Саме тоді І. Я. Каганов здійснив перші розвідки про культуру української книги [1]. Особливо його цікавили стародруки.

Через несприятливі суспільно-політичні обставини, репресії 30-х рр. ХХ ст., огульні обвинувачення науковців у буржуазному націоналізмі в творчій діяльності вченого настала вимушена перерва. Писати про українські стародруки, про національну культуру можна було лише в шухляду. «Історія української книги» сприймалася як небезпечний напрям наукових досліджень. І. Я. Каганов був свідком того, як заарештовували не лише людей, але й книги, з яких вирізали передмови, вступні або заключні статті, якщо автори їх були ув'язнені як українські націоналісти. Палітурки репресованих книг чоботарі використовували як устілки для дешевого парусиногового взуття. Ці операції здійснювалися безпосередньо в бібліотеках того часу.

І. Я. Каганов повернувся до наукової роботи лише через 25 років, переживши війну і втрату цінної власної бібліотеки, що налічувала близько чотирьох тисяч примірників. Політична відлига 1956 р. позитивно вплинула на моральний і творчий стан науковців. Відчинилися архіви, найбільші державні бібліотеки зняли замки із засекречених раніше спецфондів.

У цих сприятливих умовах І. Я. Каганов виступив як ініціатор оновлення і розвитку вітчизняного книгознавства, бібліофільства і видавничої справи. Нарешті, після тривалої перерви його статті почали друкувати [3]. З великим творчим піднесенням книгознавець працював над нарисами з історії вітчизняних стародруків. Його монографія «Українська книга кінця XVI–XVII століть» [4] вийшла 1959 р. у видавництві Книжкової палати УРСР і стала не тільки науковою, але й суспільною подією. Її автор повернувся до історії української книги, не побоюючись обвинувачень у націоналізмі. Пафосом його дослідження був захист національних інтересів. І. Я. Каганов довів, що розвиток друкарства вплинув на рівень освіти, науки і культури України XVI–XVII ст. Високий патріотичний зміст книги відчутний не лише в тексті, але й у багатому ілюстративному матеріалі. Автор сміливо посилається на «Постановление с запорожцами» (1699), цитує українських духовних письменників К. Транквіліона-Ставровецького, Л. Барановича, І. Галятовського, І. Гізеля, подає унікальні гравюри «Український козак», «Портрет гетьмана П. Сагайдачного», «Герб П. Могили», наводить мініатюру про весільний обряд, де можна побачити типове для того часу українське вбрання тощо. Освіта через слов'янську книгу набула великого значення в боротьбі за збереження національної самобутності.

І. Я. Каганов високо цінував внесок друкарні Львівського братства в справу видання підручників (граматик) слов'янської мови, але як історик обрав інший шлях дослідження. Він зосередив увагу на численних мандрівних друкарнях, які були типовим явищем культурного життя XVI–XVII ст. Усупереч канонізації Івана Федорова, який за версією радянського книгознавства започаткував видавничу справу в Україні, харківський історик довів, що українські книги друкувалися в багатьох монастирях, містах і містечках, і виокремив Острогоз як великий осередок української освіти і культури,

друкарню Києво-Печерської лаври і Чернігівську друкарню Лазаря Барановича. Зокрема, у Лаврській друкарні публікувалися книги, які нині вражають складною технікою друку, шрифтами різноманітних розмірів і малюнками, чудовими зразками дерев'яної та металевої гравюри.

Віддавши належне богослужбовим і богословським книгам, І. Я. Каганов вважав подвигом українських друкарів XVI–XVII ст. видання навчальної літератури, що стала подією національного значення. Тільки друкарня Львівського братства видала понад 35 000 букварів. Автор нарисів називає такі видатні пам'ятники, як острожка «Грамматика словенська язика» (1586), «Грамматика словенська» Лаврентія Зізанія, «Грамматика» Мелетія Смотрицького, «Лексикон словяноросский» Памви Беринди, що містив переклад і тлумачення близько 7 000 слів, і перший підручник з історії «славенского народа» — «Синопис» І. Гізеля. І. Я. Каганов переконливо виявив зв'язок книжкової слов'янської і народної мов і обґрунтував виникнення книжково-української мови, доступної широкому загалу.

Цінними для книгознавства є наукові висновки І. Я. Каганова про межі використання друкарства в XVII ст. У його нарисах доведено, що в монастирських друкарнях готувалися і цілком світські видання, призначені для широких верств населення того часу. Це свідчить про те, що друкарство використовувалося з метою надання різноманітної інформації про громадсько-політичне життя.

Важливим є внесок І. Я. Каганова і в дослідження оформлення української друкованої книги XVI–XVII ст., зокрема шрифтів — основних і заголовочних. Учений висловив цікаву думку про те, що «модернізація» кирилиці, можливо, була першим кроком до шрифтової реформи, проведеної на початку XVIII ст. І. Я. Каганов простежив, як у XVII ст. книга поступово зменшується в розмірі. Замість незграбних, важких фоліантів почнуть видавати книги, друковані на одну чверть аркуша і навіть ще менші за розміром, які зручно тримати в руках. Зменшується використання червоної фарби, що залишається переважно на спускових полосах і не часто трапляється в середині текстів.

І. Я. Каганов докладно дослідив головне нововведення в оформленні української книги — титульний аркуш — і визначив його довідкову функцію, яка полегшує користування книгою, і художню, що втілюється в оформленні титульної сторінки.

Майже 20 років свого життя І. Я. Каганов віддав історії української книжкової культури XVIII ст. Його приваблювала цікава постать мандрівника В. Г. Григоровича-Барського. Ісаак Якович долучив до наукового обігу «Каталог бібліотеки Харківського колегіуму» 1769 р., що було визнано відкриттям європейського значення [5].

У 1963 р. дослідження харківського книгознавця було надруковано німецькою мовою в Берліні. А повідомлення І. Я. Каганова про пересувні друкарні в Україні стало справжньою окрасою ювілейного видання «400 лет русского книгопечатания. 1564–1964» у двох томах [6]. Науковець окреслив шлях вивчення української книжкової культури на багато років уперед.

І. Я. Каганов і його колеги пишалися своєю історичною публікацією у ювілейному фоліанті. Цю збірку кілька років демонстрували різним комісіям, які перевіряли наукову роботу ХДІК, й усі ревізори були в захваті, і визнавали, що престиж інституту культури — на належному рівні.

З легкої руки І. Я. Каганова в Україні відродилося мистецтво книжкового знака. У 1966 р. вийшли друком «100 книжкових знаків М. З. Фрадкіна» з передмовою Ісаака Яковича. Цю подію він щиро називав «іменинами серця». Бібліофіл вважав екслібрис важливим елементом книжкового дизайну й одним із складних видів образотворчого мистецтва. Він доводив студентам на лекціях, що книжковий знак лаконічними графічними засобами відбиває обличчя власника бібліотеки, його професію, коло інтересів, а також великі історичні події, глобальні ідеї, інтимні думки і почуття людей. На думку І. Я. Каганова, екслібрис — це мініатюрне дзеркало окремої людської долі у тісному зв'язку з історією і долею народу.

І. Я. Каганов був невтомним пропагандистом екслібриса як спеціального жанру книжкової графіки. Він товаришував із Г. Нарбутом і М. Фрадкіним, слідкував за творчістю В. Фаворського, А. Кравченка, П. Богданова, В. Зверева, А. Давидовича, К. Козловського, добре знав нові тенденції в галузі книжкової графіки. І це не випадково. Адже художники-графіки віддзеркалювали склад особистих бібліотек не тільки інтелектуальної, творчої еліти суспільства (провідних учених, акторів, художників, мистецтвознавців), але й широких мас любителів книги, людей різних професій.

Як колекціонер екслібрисів І. Я. Каганов користувався чіткою системою вимог до якості книжкового знака. В екслібрисі він найбільше цінував лаконізм художньої деталі, що вбирає в себе цілий світ,

органічний синтез двох головних елементів — шрифтового і сюжетно-образотворчого. Ісаак Якович вважав книжковий знак вдалим, якщо обидва елементи сприймалися як графічний сплав, утворюючи глибокий художній і смисловий зв'язок. Він завжди дотримувався головної вимоги: екслібрис має бути чітким, зрозумілим і втілювати якусь одну рису особистості книголюбів.

І. Я. Каганов не схвалював вензелеві і шрифтові книжкові знаки, які позбавлені символіки духовного життя і не відбивають інтереси власника бібліотеки. Його приваблювали екслібриси, які мали багаті емоційні можливості й декоративні засоби. Бібліофіл наполягав на тому, щоб основу екслібриса складав малюнок книги або купка книг, пов'язаних з ініціалами власника. Найбільш переконливо виглядала окрема розкрита книга, з якої, немов із вічного джерела, люди черпають знання і різну інформацію.

І. Я. Каганов розрізняв монументальні та сюжетні композиції, які стверджують домінуючу роль книги в духовному житті людини, а також інтимні композиції з романтичними й ліричними мотивами. Один із екслібрисів особистої бібліотеки бібліофіла нагадує книгу, а з літери К проростає гілочка — перо. Лаконічними засобами художник створив образ ученого, все життя якого присвячене книгам.

У роботах українських художників-екслібрисістів І. Я. Каганов цінував вірність національним традиціям, хоч і визнавав, що культура книжкового знаку в Україні ще недостатньо висока.

Думки І. Я. Каганова про співвідношення книги й екслібрису актуальні і сьогодні. Новим поколінням книголюбів він заповідав екслібрис як символ любові людини до книги, дбайливого і поважного ставлення до неї. Щедрою рукою він дарував молодим бібліотекарям книги «Мистецтво книжкового знаку», «Екслібрис», «Український екслібрис», «100 книжкових знаків М. Фрадкіна», як сіяч, що кидає зерна в майбутнє.

І. Я. Каганов — центральна постать, що вирішила долю книгознавства і бібліофілства в Україні другої половини ХХ ст. Він залишив нам у спадок свої фундаментальні наукові праці, численних учнів, послідовників і харківську школу книгознавців, бібліофілів — школу невгасимої духовності. Харків завдяки його науковій і організаційній діяльності став визначним містом книжкової культури на теренах колишнього СРСР — містом видавництва, книжкових крамниць, клубів бібліофілів. І. Я. Каганов відродив книгознавство в Україні як науковий напрям, повернув з небуття мистецтво екслібрису, започаткував перший клуб книголюбів. На жаль, більше 20 наукових праць, серед яких «Курс лекцій з історії української преси та друку» (225 арк.) і монографія «Український радянський екслібрис» (119 арк.), залишилися неопублікованими. Вони зберігаються в архівному фонді І. Каганова відділу рукописів Харківської державної наукової бібліотеки ім. В. Г. Короленка.

Бібліофілство І. Я. Каганова було основою його унікальної особистості, навколо якої відбувалося об'єднання наукової, художньої інтелігенції, книголюбів-аматорів, що вплинуло на розвиток культурного життя Харкова й України в цілому. Внесок видатного книгознавця в науку про історію української книги є незаперечним.

Основні праці І. Я. Каганова та література про нього

1. Каганов І. Я. Культура української книги: [замість огляду] / І. Я. Каганов // Критика. — 1928. — №2. — С. 100–115.
2. Каганов І. Я. Культура радянської книги за 15 років / І. Я. Каганов // Рад. Книгар. — 1932. — №31. — С. 20–22.
3. Каганов І. Я. Українська книга за роки громадянської війни / І. Я. Каганов // Прапор. — 1987. — №2. — С. 113–119.
4. Каганов І. Я. Українська книга кінця XVI–XVII століть: нариси з історії книги / І. Я. Каганов. — Харків: Кн. палата УРСР, 1959. — 144 с.
5. Каганов І. Я. Каталог библиотеки Харьковского коллегиума 1769 года: (из истории украинской книжной культуры XVIII ст.) / И. Я. Каганов // Книга: исслед. и материалы. — Москва, 1962. — Сб. 6. — С. 105–122.
6. Каганов И. Я. Передвижные типографии XVII века на Украине / И. Я. Каганов // 400 лет русского книгопечатания. 1564–1964. — М., 1964. — Т.1. — С. 78–84.
7. Колосова Н. Ісаак Якович Каганов — книгознавець і педагог / Н. Колосова, Т. Самійленко // Вісн. Кн. палати. — 1999. — №1. — С. 33–34.
8. Ісаак Якович Каганов (1898–1981): біобібліографічний покажчик / ХДАК; уклад. Н. Ф. Колосова, Т. П. Самійленко; за ред. І. Я. Лосієвського. — Харків: ХДАК, 1998. — 28 с.

ВІКТОР ТИМОФІЙОВИЧ ВИТЯЖКОВ

Віктор Тимофійович Витяжков (1922–1982) — непересічна особистість, талановитий фахівець і людина з великої літери, що належить до когорти тих професіоналів, про яких говорять: «Нам пощастило з ним працювати...». Його роль у становленні та розвитку бібліотечного факультету Харківського державного інституту культури як фундатора вищої бібліотечної освіти в Україні надзвичайно важлива. Він очолював його тринадцять років, які, можливо, були найуспішнішими в історії факультету. Його випускники обіймали найпрестижніші посади в бібліотеках України та поза її межами. Водночас В. Т. Витяжков стає знаним бібліографознавцем й авторитетнішим педагогом, одним із справжніх лідерів харківської бібліотечної школи.

Віктор Тимофійович народився у 1922 р. на Ставропольщині. Мав козацьке коріння. З дитинства він важко працював на землі, але у вільний час захоплювався винахідництвом. Майстрував різні технічні засоби, які б мали полегшити сільську працю, і навіть електровітряки. Цей творчий потяг у нього зберігся на все життя. Він неодноразово надсилав свої розробки до Комітету з науки і техніки, але їх там навіть не оцінювали, оскільки автор не мав технічної освіти.

Після закінчення в 1941 р. середньої школи він вступає до Чорноморського військово-морського училища та вчиться в ньому не довелося через наближення лінії фронту. Під час Другої світової війни В. Т. Витяжков виявив себе як мужній, кмітливий воїн і молодший командир. Його військова біографія є дивовижною. Тричі опинявся в полоні і тричі зумів втекти з нього. Декілька разів був важко пораненим, останнім разом — уламком у голову, який залишився в ньому на все життя. Як звичайна молода людина спромоглася на таку звитягу, звідки вона черпала сили, жагу до волі, подальшої боротьби, як вона пережила всі жахи полону, не скорившись, й таки перемогла?! Повернувшись на фронт, відважно й чесно воювала. Після багатомісячного лікування в грудні 1944 р. Віктор Тимофійович був демобілізований з другою групою інвалідності. Та перебування в полоні за будь-яких причин для тодішніх можновладців вважалося довічною чорною плямою в біографії людини. Зокрема, це вплинуло на вибір його майбутньої професії. Він був змушений навчатися там, де йому дозволили. У 1946 р. вступає на факультет бібліографії Московського бібліотечного інституту, закінчує й аспірантуру при ньому. Цікаво, що Віктор Тимофійович навчався там разом із відомими у майбутньому радянськими бібліотекознавцями і бібліографознавцями К. І. Абрамовим, О. П. Коршуновим, М. Н. Беспаловим, С. А. Трубніковим, І. І. Решетинським, І. О. Вовченко та ін. Тут він одружився, одна дружина — на все життя. У 1954 р. успішно захищає кандидатську дисертацію, а з вересня цього ж року стає старшим викладачем, а потім і доцентом кафедри бібліографії Харківського державного бібліотечного інституту (ХДБІ, нині — ХДАК). Отже, друга половина його життя минала в Україні, у Харкові. Тут його очікувала складна, але й улюблена праця, визнання як педагога, керівника і науковця, щира повага та любов студентів і викладачів, вірні друзі. А за військову звитягу Віктор Тимофійович нагороджений двома бойовими нагородами, орденом Вітчизняної війни II ступеня та медаллю «За перемогу над Німеччиною у Великій Вітчизняній війні».

Викладацький досвід він здобуває у Харківському бібліотечному інституті, де на той час було небагато педагогів з ученими ступенями, як у В. Витяжкова, але вони були досвідченими, наполегливими й вимогливими до себе та студентів. Молодий педагог захоплено викладає студентам курс «Бібліографія», продовжуючи глибинно досліджувати бібліографічні явища і процеси. В. Витяжков був здібним увченим, творчий потенціал якого, шкода, не був повністю реалізованим. По-перше, його ідеї випереджали тогочасну реальність, тому не всі правильно розуміли їх значення. По-друге, ще в недалекому минулому не вистачало фахових періодичних видань, зокрема і конкурентноспроможних, яким можна було б запропонувати для опублікування результати власних наукових досліджень. По-третє, життєві обставини, тобто хронічне перенавантаження на посаді керівника найбільшого навчального підрозділу інституту, насамкінець, стан здоров'я.

Як справжній учений, він постійно відслідковував проблемні питання, брав участь у їх вирішенні. І хоча Віктор Тимофійович оприлюднив не так багато наукових праць (18), однак всі вони відзначені, процитовані як ґрунтовні, оскільки положення, висновки, що в них відбивалися, мали стратегічне значення. Отже, В. Витяжков ще у молодому як для науковця віці долучається до складної дискусії щодо теорії бібліографії (1956 р.).

Приводом для неї став факт багатозначності терміна «бібліографія», яким позначали і діяльність, і показники, і галузь знань. Подібна полісемічність вирішується лише аргументованими теоретичними положеннями. Розпочав дискусію І. І. Решетинський, який окреслив завдання теорії і практики бібліографії. Зокрема, практика — це є інформування про твори друку (тогочасна термінологія), а теорія — наукова дисципліна, предметом вивчення якої є ця діяльність [21]. І. І. Решетинського підтримали І. С. Баренбаум, Б. Я. Бухштаб, В. Т. Витяжков та ін., зокрема, редакція збірника «Советская библиография». До дискусії долучилися провідні вчені П. Н. Берков, М. А. Бріскман, які дещо по-іншому уявляли статус і зміст теорії бібліографії [5, 10, 11, 21].

В. Витяжков долучається до обговорення, опублікувавши статтю «Про предмет бібліографії» [5], де висловлює незгоду із визначеннями поняття «бібліографія», зафіксованими в публікаціях В. Денісьєва та М. А. Бріскмана. Перший визначає бібліографію як практичну діяльність. Другий не вбачає користі від відділення теорії від практики бібліографії, вважаючи, що теорія — це лише розділ у структурі «бібліографія». Зокрема, М. А. Бріскман акцентує: «Бібліографія — це допоміжна наукова дисципліна...». Предметом бібліографії він вважає «вивчення творів друку», а об'єктом — твори друку [10, 11].

Але Віктор Тимофійович не сприймає таку точку зору, оскільки «Бібліографія працює не просто з книгами і над книгами, а з людьми, з читачами та для читачів...», вважає, що не твори друку, а читач є реальним і головним об'єктом бібліографічної роботи. Так само науковець підтримує погляди І. І. Решетинського про необхідність поділу понять «теорія» і «практика» бібліографії [21].

Значно глибше вчений розкриває цю проблему в опублікованій для студентів лекції «Задачі та принципи бібліографії» (1961). Використовуючи історичні і сучасні на той час матеріали, В. Витяжков висновує, що бібліографія як феномен перетворилася з інвентаря на дієвий засіб поширення літератури (читай — інформації) в суспільстві — керівництво читанням, а бібліограф, водночас, обернувся на порадишника читача.

Отже, бібліографічна діяльність не можлива без вивчення читача, як неможливі розвиток науки без інформації, а бібліографія — без знання літератури і самої науки. Це цілком точний і сучасний висновок! Як завжди, В. Витяжков глибоко і вдумливо опановує проблему, робить правильні і сміливі висновки. Саме так оцінює його внесок у теорію бібліографії й проф. В. Лутовинова. Вона зазначає, що на той час не всі чітко розрізняли методи теорії бібліографії і методіку бібліографічної роботи, а В. Витяжков їх правильно розмежовує [19].

Загальнотеоретичні проблеми обов'язково стосувалися термінологічних питань, у розробці яких В. Витяжков також залишив помітний слід. Йдеться про ГОСТ 16448-70 «Бібліографія. Терміни та визначення». Активним розробником цього документа був його колега й однодумець І. І. Решетинський, який спеціально відвідав Харківський державний інститут культури (ХДІК), щоб обговорити з ним безпосередньо деякі поняття. Так, термін «бібліографія» ними визначався як «галузь діяльності, основною соціальною функцією якої є передавання читачам інформації про твори друку». Але водночас використовується й поняття «бібліографічна діяльність» як сукупність процесів щодо підготовки й доведення інформації про твори друку до читачів. Порівняння визначень названих понять дозволяло однозначно тлумачити їх як синоніми. Саме через це термін «бібліографічна діяльність» вилучено зі стандарту ГОСТ 7.0-77 «Бібліографія. Терміни та визначення». Однак наведений факт ніяк не знижує позитивного значення, яке відіграв перший стандарт, що регламентував бібліографічну терміносистему [8].

В. Витяжков постійно звертався до стандартизації термінології, підготував з цього приводу статтю «Про методологію “бібліографічної” стандартизації», текст якої, на жаль, не зберігся, лише залишилась відповідь на неї з рецензії «Наукові і технічні бібліотеки СРСР» про відмову в публікації через надмірну полемічність. У цьому немає нічого дивного, оскільки Віктор Тимофійович був небайдужою, по-доброму емоційною людиною.

У 1990 р. опубліковано загальновідомий підручник О. П. Коршунова «Библиографоведение. Общий курс» [14]. Розглядаючи історіографію становлення поняття «бібліографія», автор посилається на дискусію 1950–1960-х рр., зокрема, наводить думку В. Витяжкова, який визначав бібліографію як знання «про систему, принципи, методи інформації про літературу [документи], її пропаганду й керівництво читанням». Водночас предметом бібліографії вчений вважає вивчення бібліографічної практики. Цікаво, що це положення відображено в змісті популярного підручника для училищ культури «Библиографоведение. Общий курс» Г. М. Діомідової (1991). Навіть в останньому виданні підручника О. П. Коршунова «Бібліографознавство» (СПб, 2014) також не обійшлося без посилання на статті І. І. Решетинського та В. Т. Витяжкова [15, с. 234].

Слід підкреслити, що відомий російський бібліографознавець О. П. Коршунов цитує й згадує В. Т. Витяжкова у своїх модерних як на той час монографіях, присвячених проблемам теорії бібліографії: «Із розвитком рекомендаційної бібліографії виникла точка зору, відповідно до якої справжнім об'єктом бібліографічної діяльності є читач. Цю точку зору захищали наприкінці 1950-х рр. І. І. Решетинський та В. Т. Витяжков» [21, с. 20]. Не обійшли увагою науковий спадок В. Витяжкова й автори навчального посібника «Українська радянська бібліографія» [25]. Отже, голос авторитетного вченого був почутим, хоча було б краще, якби це сталося за його життя.

Дискусія з визначення сутності поняття «бібліографія» підштовхнула вчених до дослідження проблеми про місце феномену бібліографії в системі суміжних галузей знань, таких як книгознавство, бібліотекознавство та молода наука інформатика. Пошук наукової істини розпочався на зламі 1960/1970-х рр., коли інформаційно-бібліотечна діяльність була найбільш активною.

Отже, яким чином співвідносяться бібліографія й книгознавство? Тривалий час, тобто у XVIII–XX ст., існував книгознавчий підхід до бібліографії; тільки на початку XX ст. відомий книгознавець і бібліограф М. Лисовський спробував довести, що бібліографія як наукова дисципліна зовсім не тожджна книгознавству. Вона є його автономною (описовою) часткою. Але на початку радянської доби, а саме у 1930-ті рр., дискусія припинилася, оскільки один із об'єктів дослідження — книгознавство — оголосили «буржуазною наукою».

Відродження книгознавчих студій збігається за часом з таким феноменом як «інформаційний вибух», що стався в середині XX ст. Він же й зумовив появу нової наукової дисципліни — інформатики. Природно, що вчені почали досліджувати можливості інтеграції між цими науками, а також між бібліографічною, бібліотечною та науково-інформаційною діяльностями. Очевидно, що між ними є спільне й окреме. Так, один із класиків інформатики р. С. Гіляревський заявив, що мета й об'єкти цих дисциплін різні, і, отже, вони безумовно розмежуються. Більшість учених також схилилася до такої думки.

Серед учасників полеміки був В. Витяжков, який опублікував фундаментальну статтю «Бібліографія в системі суміжних галузей» [1], що й нині цікава науковцям й не втратила своєї актуальності. До речі, усі його статті містять такі компоненти, які можуть бути сьогодні актуалізовані. Наприклад, у названій статті, розглядаючи зв'язки між книгознавством і бібліографією, Віктор Тимофійович підтримує тезу, що книгознавство є комплексом наукових дисциплін, який містить бібліотекознавство, бібліографознавство, історію книги, теорію і практику видавничої справи, книжкової торгівлі. Він, нарешті, правильно констатує, що теорія та історія бібліографії, подібно іншим дисциплінам, зберігає свій специфічний предмет — інформацію про літературу й пропаганду кращих видань і, таким чином, зберігає зв'язки з іншими науками.

Одночасно він не підтримує іншу тезу, яка й нині має право на існування. Сутність її полягає в тому, що книгознавство вважають суспільною наукою, отже, усі конкретні дисципліни ніби розчиняються в цьому конгломераті. Звісно, що й ми такий погляд вважаємо недоцільним.

Надзвичайно продуктивними є думки вченого про співвідношення бібліографії, бібліотечної справи та інформатики. Він доводить, що кожна з цих сфер діяльності має власний предмет, але спільну мету — задоволення інформаційних потреб. Зокрема, науково-інформаційна діяльність орієнтована на відбір, аналіз, узагальнення відомостей, вилучених з первинних документів для створення вторинних — оглядів, рефератів, фактографічних даних тощо, довідково-інформаційного фонду, які безпосередньо пропонуються фахівцям, позбавляючи їх від читання великої кількості первинних документів, але не виключаючи цього в разі потреби. Водночас, як влучно зауважує В. Т. Витяжков, на відміну від

наукової інформації, бібліотечна справа й бібліографія навіть не намагаються здійснювати «логічний перепплав» наукових знань і фактів, пропонуючи користувачам, головним чином, саме наукові твори або й виробничі, деякі вторинні документи у вигляді бібліографічних покажчиків чи каталогів тощо. Саме таке бачення проблеми властиве сучасним науковцям і фахівцям.

Бібліотечна справа і бібліографія також не втрачають свого значення з появою органів НТІ, які не здатні замінити бібліотечно-бібліографічного обслуговування. В. Витяжков зауважує, що всі види інформаційної діяльності, розвиваючись, приречені використовувати не лише власні форми і методи інформаційного обслуговування, але й збагачувати їх запозиченнями з інших сфер.

Заклучна частина статті присвячена проблемі встановлення меж між бібліотекознавством і бібліографознавством. В. Витяжков визнає, що в практичній площині такої проблеми не існує. Усім відомо, що з появою писемності бібліографія є функцією і завданням бібліотек, що вони завжди поруч, не можуть існувати одна без одної. Та проблема виникає в умовах формування навчальних планів та програм курсів із метою усунення з них дублювання. Віктор Тимофійович як талановитий методист-організатор усвідомлював цю проблему. Це мало позитивні наслідки, оскільки, на наш погляд, вона сьогодні успішно розв'язана, зокрема, завдяки й стратегічному баченню колишнього декана бібліотечного факультету ХДІК, його реального внеску в розробку навчальних програм з бібліографічних курсів. Отже, проблема розмежування наукових дисциплін і сфер діяльності є актуальною в умовах диференціації та інтеграції наукових знань, тому й може бути розглянута в будь-який час.

Ім'я В. Витяжкова й нині знаходимо на сторінках навчальної літератури, коли розглядається питання розвитку методики анотування документів. Науковець увійшов в історію бібліографознавства дисертаційним дослідженням, присвяченим проблемі анотування документів (1954). Хоча загалом у дисертації розглядалося відносно вузьке й нині зовсім неактуальне питання — особливості анотування творів К. Маркса, Ф. Енгельса та В. Леніна — у ній міститься багато цікавих думок, суджень, умовиводів щодо природи анотації як окремого жанру вторинних документів. Викладаючи бібліографічні курси, Віктор Тимофійович постійно заглиблювався в сутність проблеми. У результаті В. Витяжков сформував цілісну концепцію анотування документів. У ній ідеться про сутність, функції і призначення анотації, про їх залежність від типів бібліографічних посібників, універсальну й спеціальну методику анотування документів, де головною визнається спеціальна, про процес анотування, про окремішність анотування та рецензування, навіть про їх несумісність, структуру анотації як такої тощо.

Зокрема, В. Т. Витяжков доводив, що анотації як органічна частина посібника призначені реалізувати його мету, тому анотування є засобом реалізації його цільового й читацького призначення. Водночас усі анотації в ньому мають бути однотипними, що означатиме, що за змістом анотація на одну й ту саму книгу є різною для різних за цільовим призначенням покажчиків. Сьогодні ця особливість анотацій називається індикативністю. Також актуальним є погляд на структуру анотації як сукупність ключових слів, взаємопов'язаних між собою. Ключові слова нині є найпоширенішим входом до інформаційних систем. Звісно, що на той час Віктор Тимофійович послуговувався іншою термінологією [6].

З 1960 р. В. Т. Витяжков виконує обов'язки заступника декана, а з 1966 р. обраний на посаду декана бібліотечного факультету, але проблеми вдосконалення бібліотечної освіти його цікавили й раніше. Разом з Є. П. Таммом, колегою і другом, вони підготували статтю для всесоюзного журналу «Библиотекарь», де йшлося про недоліки універсальної підготовки бібліотечних кадрів [7].

Автори статті стверджують, що бібліотекарі-універсали виявились неготовими працювати з інформаційними запитамі наукових універсальних і спеціальних бібліотек (технічних, медичних, сільськогосподарських тощо). Причина ж полягала в тому, що універсалізм навчальних планів початку 1960-х рр. обмежувався фактично підготовкою галузевика, а реально спеціаліста з художньої літератури, оскільки в них на вивчення художніх творів й літературознавства виділялась астрономічна кількість годин (до 1000!, як на філологічних факультетах, враховуючи обов'язкове вивчення української літератури). Ось чому, вважають В. Витяжков і Є. Тамм, виникає непроста ситуація, коли керівники наукових бібліотек воліють брати на роботу випускників університетів, інших інститутів, а не бібліотекарів-бібліографів вищої кваліфікації. Учені заявляють, що для підготовки висококваліфікованих кадрів достатньо випускати фахівців 4-х основних профілів: соціально-економічного, природознавчого, технічного, гуманітарного — з художньої літератури та мистецтва.

Бібліотекарі-галузевики будуть кориснішими, ніж універсали, навчені усьому потроху, зокрема галузевики здатні правильніше комплектувати фонди, вести консультаційну роботу, надавати методичну допомогу.

Де-факто, галузева підготовка бібліотекарів вже триває, уважають дописувачі, оскільки на вечірньому й заочному відділеннях Московського, Ленінградського, Харківського бібліотечних інститутів ведеться окремо підготовка спеціалістів для технічних бібліотек.

Цікаво, що першим кроком до серйозних змін став навчальний план підготовки фахівців за типами бібліотек, який передував галузевому. Він передбачав набирати студентів за відділеннями «масових і наукових бібліотек», «технічних» і «дитячих». За бажанням можна було здійснювати підготовку фахівців для медичних та сільськогосподарських. За свідченням колег В. Витяжкова, він цей навчальний план уважав доречним, відносно збалансованим, перспективним, хоча й не позбавленим багатьох недоліків, наприклад, багатопредметності, але водночас навчальна і виробнича практика в ньому обіймали солідну нішу: 4 тижні на II курсі, 7 тижнів — на III курсі, 8 тижнів — на IV курсі. В. Витяжков завжди повторював, що практика — це основне. У сучасному навчальному плані, який набагато досконаліший, вона складає аж 8 тижнів.

Багаторічна робота щодо узгодження навчальних планів з реаліями бібліотечного життя (від універсала — до галузевика) узагальнена у фундаментальній статті В. Т. Витяжкова «До питань підготовки бібліотечних кадрів...» [2]. Тут він логічно, доступно, надзвичайно аргументовано аналізує проект нового навчального плану, цілком погоджуючись, що має бути єдина основа, на якій здійснюється підготовка бібліотекаря (ґрунтовне наукове наповнення, глибоке знання етапів, оволодіння професійною майстерністю). В. Витяжков був категорично незгодний, щоб вузька спеціалізація розпочиналася з першого курсу; а також з тим, що в ньому не передбачено поглибленої функціональної підготовки.

Він пропонує звести всі можливі спеціалізації до трьох базових: 1) гуманітарні або соціальні галузі наук; 2) природничі й технічні галузі; 3) дитяча література. А функціональну підготовку починати на старших, випускних курсах (на той час термін навчання в інститутах культури обмежувався 4 роками).

Як наслідок реформування навчальних планів В. Т. Витяжков очікує проблему перекваліфікації викладачів, обов'язкові труднощі з розподілом студентів. Тогочас у бібліотеках склалася парадоксальна ситуація: там все більше працюють не спеціалісти, а бібліотекарі-бібліографи вищої кваліфікації не можуть знайти місце роботи.

Нині проблема укладання навчального плану з організаційної точки зору, звісно, вирішується простіше. Заклад вищої освіти такого рівня як ХДАК має право самостійно розробляти та затверджувати навчальні плани для своїх студентів. У період, про який ідеться, їх надсилали з Москви, однак з можливістю адаптації деяких курсів до регіональних (республіканських) умов. Отже, починаючи з 1990-х рр. підготовка бібліотечних фахівців в Україні здійснюється за оригінальними планами, але які узгоджуються з досвідом провідних європейських навчальних закладів бібліотечно-інформаційного профілю [18, 20, 22, 23]. Саме за такими навчальними планами навчаються сьогодні студенти ХДАК.

Працюючи над вдосконаленням навчальних планів, де змістовий аспект найголовніший, де важливі семестри й години, яких ніколи не вистачає, раціональні форми контролю тощо, В. Т. Витяжков завжди бачив людей, які мають його виконувати. Людські якості декана були ідеальними як для викладача, науковця, адміністратора: неабияка працездатність, повна відданість справі, бачення перспективи, організаторські здібності, вміння об'єктивно оцінити людину, безмежна людяність, вроджена інтелігентність, а також про виняткову мужність і рішучість, небайдужість... Кожний, хто з ним спілкувався, обов'язково відзначить гідність та інші чесноти. А звідси рідкісна любов студентів до свого декана і викладача. Вони йому довіряли, між собою ніжно називаючи його «батею». Розповідали про всі свої проблеми: від навчання — до сім'ї і кохання. Як міг він усім допомагав.

Автори цієї статті є щасливими, що вчилися і працювали разом з Віктором Тимофійовичем, під його безпосереднім керівництвом. Вони на собі відчували дивовижний позитив, який випромінювала ця людина. Тому гірко констатувати, що постать такого масштабу й доброчесності не була справедливо поцінована в останній період його життя, а також після смерті. Не зрозуміло, чому В. Витяжков ніяк не був відзначений до 50-річчя ХДІК (він це важко переживав), а персональна стаття про нього написана лише нині, до 90-річчя ХДАК. Справжня історія завжди об'єктивна. Ми вважаємо, що В. Витяжков

має посідати одне з найпочесніших, найпомітніших місць у пантеоні видатних діячів ХДАК, передусім як легендарний декан і відомий бібліографознавець. Усі, хто його знав, наголошували на його енциклопедичних знаннях, відмічали гнучкий розум, філософічність, вміння розпізнати людину. На ньому тримався величезний факультет. Наслідки війни, хвороба, яка прогресувала, конфлікти, без яких неможливе управління, не додавали йому здоров'я, але по життю він залишався борцем, й тому ще збирався написати навчальний посібник, нові статті, вдосконалювати навчальні плани, навчати й захищати студентів і викладачів від адміністративних та партійних органів, які не завжди приймали компетентні рішення. Багато років В. Витяжков був змушений писати пояснювальні записки в органи КДБ у зв'язку з перебуванням у полоні, іншими подіями війни. Проректор Л. М. Коломійченко у своїх спогадах записала: «Надтрагічною була доля цієї мужньої й незвичайної людини...» [13].

Його наукова спадщина, як ми намагались довести, не втратила своєї актуальності. В. Витяжков був справжнім ученим, який не розкрився сповна, оскільки йому забракло духовних і фізичних сил. Професор І. О. Вовченко зазначала: «Якби не адміністративна робота, він відбувся б як знаний значний вчений. Він мав відповідний хист від природи, але був затиснутий адмініструванням, системою, яка постійно відволікала його від науки...» [13]. Зокрема, йдеться про його внесок у теорію бібліографії, методику бібліографування (анотування документів), теоретичне обґрунтування навчальних планів підготовки бібліотечних кадрів, окреслення проблем інформаційної культури читачів (користувачів), раціональних способів задоволення їхніх інформаційних потреб нарешті. Це й його мудрі рецензії, жанр, який нині втрачає своє значення, мемуари.

Безсумнівно, що В. Т. Витяжков має посідати одне з найпочесніших, найпомітніших місць у пантеоні видатних діячів ХДАК.

Основні праці В. Т. Витяжкова та література про нього

1. Витяжков В. Т. Бібліографія в системі суміжних галузей / В. Т. Витяжков // Бібліотекознавство та бібліогр. — Харків, 1971. — Вип. 10. — С. 5-10; Вип. 11. — С. 5-14.
2. Витяжков В. Т. До питань підготовки бібліотечних кадрів у світлі постанови ЦК КПРС «Про підвищення ролі бібліотек у комуністичному вихованні трудящих і науково-технічному прогресі» / В. Т. Витяжков // Бібліотекознавство та бібліогр. — Харків, 1976. — Вип. 16. — С. 40-49.
3. Витяжков В. Т. Задачи и принципы библиографии: (ввод. лекция для студентов-заочников) / В. Т. Витяжков. — Харьков, 1961. — 42 с.
4. Витяжков В. Т. О методике аннотирования произведений основоположников марксизма-ленинизма / В. Т. Витяжков // Сов. библиогр. — 1957. — №48. — С. 44-48.
5. Витяжков В. Т. О предмете библиографии / В. Т. Витяжков // Сов. библиогр. — 1956. — №44. — С. 40-45.
6. Витяжков В. Т. О разработке методики аннотирования / В. Т. Витяжков // Ученые записки Харьк. гос. библ. ин-та. — Харьков, 1956. — Вып. 11. — С. 65-86.
7. Витяжков В. Т. Отраслевик или универсал / В. Т. Витяжков, Е. Тамм // Библиотекарь. — 1962. — №5. — С. 48-49 с.
8. Библиография. Термины и определения: ГОСТ 16448-70. — Введ. 01.07.1971. — Москва, 1971. — 12 с.
9. Библиография. Термины и определения: ГОСТ 7.0-77. — Введ. 01.01.1978. — Москва, 1978. — 20 с. — (Система информ.-библиогр. документации).
10. Брискман М. А. Введение в библиографию / М. А. Брискман. — Москва, 1954. — 135 с.
11. Брискман М. А. Советская теория библиографии в 20-е — 30-е годы / М. А. Брискман // Труды ЛГБИ. — Т. 9. — С. 97-125.
12. Диомидова Г. Н. Библиография. Общий курс : учеб. для библ. техникумов / Г. Н. Диомидова. — 2-е изд., перераб. и доп. — Москва : Кн. палата, 1991. — 240 с.
13. Жбанова Т. Г. Виктор Тимофеевич Витяжков как ученый, организатор библиотечного образования и педагог Харьковского государственного института культуры / Т. Г. Жбанов ; науч. руководитель Е. П. Щербинина. — Харьков, 1992. — 68 с.
14. Коршунов О. П. Библиографоведение. Общий курс / О. П. Коршунов. — Москва : Книга, 1990. — 231 с.
15. Коршунов О.П. Библиографоведение : учебник / О. П. Коршунов, Л. К. Леликова, Т. Ф. Лиховид. — Санкт-Петербург : Профессия, 2014. — 287 с.
16. Коршунов О. П. Библиография: теория, методология, методика / О. П. Коршунов. — Москва : Книга, 1986. — 287 с.

17. Коршунов О. П. Проблемы общей теории библиографии: (монография) / О. П. Коршунов. — Москва : Книга, 1975. — 191 с.
18. Кушнарченко Н. М. Вища бібліотечна освіта України в контексті тендерного підходу / Н. М. Кушнарченко // Вісн. Харків. держ. акад. культури : зб. наук. пр. — Харків, 2014. — Вип. 43. — С. 69–78.
19. Лутовинова В. Позиция українських учених у дискусії з питань теорії бібліографії 50–60-х років ХХ ст. / В. Лутовинова // Вісн. Кн. палати. — 2001. — №3. — С. 5–8.
20. Новальська Т. В. Вища бібліотечна освіта в Україні: сторони історії, шляхи модернізації / Т. В. Новальська // Зб. матер. Всеукр. наук.-практ. конф. до 75-річчя заснування національної іст. Бібліотеки України / Нац. іст. б-ка України. — Київ, 2014. — С. 96–101.
21. Решетинський І. І. О теорії і практиці бібліографії / І. І. Решетинський // Сов. библиогр. — 1956. — Вип. 42. — С. 37–44.
22. Соляник А. А. Культуроцентрическая модель модернизации высшего библиотечно-информационного образования / А. А. Соляник // Вісник ХДАК. — Харків, 2013. — Спецвип. 40. — С. 31–41.
23. Соляник А. А. Флагман бібліотечно-інформаційної освіти України / А. А. Соляник // Вісник ХДАК. — Харків, 2009. — Вип. 27. — С. 74–83.
24. Тодорова Є. М. Харківська бібліографознавча школа: внесок у розвиток українського бібліографознавства / Є. М. Тодорова // Вісник ХДАК. — Харків, 2011. — Вип. 34. — С. 120–128.
25. Українська радянська бібліографія : навч. посіб. / за ред. : Ф. К. Сороки, Д. Д. Тараманова. — Київ : Вища шк., 1980. — 263 с.

Є. Тодорова

ІГОР ІВАНОВИЧ КОРНЕЙЧИК

Ігор Іванович Корнейчик — видатний український бібліографознавець, історик бібліографії, кандидат педагогічних наук, доцент, авторитетний рецензент фундаментальних бібліографічних праць, блискучий викладач бібліографічних дисциплін Харківського державного інституту культури.

Народився Ігор Іванович 21 листопада 1924 р. у селищі Чечерське Гомельської обл., Білоруської РСР в сім'ї вчителів. У 1942 р. після закінчення Кімирського педагогічного училища пішов на фронт. Повернувшись із війни, навчався в Московському бібліотечному інституті (МБІ). Здобув вищу бібліотечну освіту, працював викладачем Мінського бібліотечного технікуму.

У 1950 р. він вступив до аспірантури МБІ, де працював над дисертаційним дослідженням «Крайова бібліографія художньої літератури і літературознавства», яке захистив у 1955 р., здобувши науковий ступінь кандидата педагогічних наук. З цього ж року молодий дослідник почав викладацьку діяльність у Харківському бібліотечному інституті (нині — Харківська державна академія культури — ХДАК) на посаді старшого викладача, згодом — доцента кафедри бібліографії.

Відомим бібліографознавцем опубліковано понад 60 праць з питань бібліографії художньої літератури, літературознавства, краєзнавчої бібліографії, історії української бібліографії. Декілька його рецензій на нові бібліографічні видання пов'язують автора з бібліографічною практикою, свідчать про глибоке знання методики укладання бібліографічних посібників.

І. І. Корнейчик був членом ученої і редакційно-видавничої ради Книжкової палати УРСР, членом редколегії видань «Нові книги УРСР», «Державна бібліографія на Україні», а також міжвідомчого республіканського збірника «Бібліотекознавство і бібліографія». Брав участь у першому виданні Української Радянської Енциклопедії (УРЕ), підготувавши для неї декілька статей.

Головним науковим доробком ученого були праці з історії української бібліографії як дожовтневого, так і радянського періодів. Дожовтнева бібліографія висвітлена в п'яти друкованих випусках лекцій для студентів ХДБІ (1961), а також у широковідомій бібліотечній громадськості фундаментальній монографії «Історія української бібліографії. Дожовтневий період» (1971).

Окремим напрямом творчої діяльності вченого стало дослідження зв'язків українських революціонерів-демократів із бібліографією, аналіз їхніх поглядів і внеску в пропаганду прогресивної літератури, ролі бібліографії в їхньому житті й творчості.

Заслугує на особливу увагу дослідження І. І. Корнейчиком життя і творчості українських бібліографів І. Франка, С. Маслова, Ф. Максименка, М. Ясинського та ін.

Краєзнавча бібліографія була пріоритетним напрямом наукового доробку вченого. Окрім дисертації, присвяченій цій темі, ним опубліковано декілька лекцій для студентів, статей про бібліографів-краєзнавців.

Окрім наукової і викладацької діяльності, І. І. Корнейчик понад 15 років був керівником студентського наукового гуртка кафедри бібліографії, учасники якого брали участь у конференціях різного рівня, були відзначені дипломами і преміями, а в подальшому стали науковцями, викладачами закладів вищої освіти.

І. І. Корнейчик залишив помітний слід у теорії бібліографії, вирішуючи теоретико-методологічні проблеми дослідження як загальної, так і галузевої бібліографії, зокрема історичної, краєзнавчої, літературно-художньої [7].

Завдання історика української бібліографії І. І. Корнейчик убачав в узагальненні бібліографічного досвіду, накопиченого зусиллями українського народу, у показі процесу розвитку цієї діяльності в умовах суспільно-політичних, економічних змін, у розкритті особливостей бібліографічної діяльності, зокрема класових, у різні періоди, у визначенні історичної зумовленості виникнення бібліографічних явищ. У процесі дослідження історії української бібліографії вченому необхідно було вирішити, передусім, таку складну, але принципову проблему, як визначення предмета історії української бібліографії та його обсягу, тобто відповісти на запитання: як розуміти українську бібліографію, спільно чи окремо розглядати розвиток бібліографії в Східній і Західній Україні тощо. Враховуючи історичні та культурні умови розвитку України, І. І. Корнейчик цілком правомірно відносить до історії української бібліографії всі ті бібліографічні явища, що мали місце в Україні. Історію бібліографії в Східній і Західній Україні він досліджує як єдиний процес, пов'язаний зі спільністю культури нації. Термін «українська», що його використовує дослідник, вказує не лише на національну, а й на територіальну ознаку, оскільки у творенні історії бібліографії брали участь також представники інших народів, що проживають в Україні, бібліографічні праці виходили тут не лише українською мовою. В «Історії української бібліографії» І. І. Корнейчик розглядає також і позатериторіальні бібліографічні матеріали, які були виявом культурної діяльності українців. «Головною підставою для зарахування бібліографічних явищ до української бібліографії, — писав він, — є їхній зв'язок із розвитком культури українського народу — з його літературною, мистецькою, освітньою, науковою, друкарською, книготорговельною і бібліотечною діяльністю» [3].

Серед інших теоретико-методологічних проблем, які вирішував у процесі своїх історико-бібліографічних досліджень та написання праць І. І. Корнейчик, були: історіографія і стан наукової розробки історії української бібліографії; джерельна база історичних досліджень української бібліографії; методика подання фактичного матеріалу в навчальних та наукових публікаціях з історії бібліографії. Значним є внесок І. І. Корнейчика в розвиток журналу наукових бібліографій, створення галереї портретів українських бібліографів [5].

Без сумніву, Ігор Іванович Корнейчик був корифеєм у розробці проблем історії вітчизняної бібліографії. Цьому видатному науковцю і талановитому педагогу належить ґрунтовна монографія «Історія української бібліографії. Дожовтневий період», де відображено весь історичний шлях, який пройшла бібліографія України, сформувавшись як самостійна галузь науково-практичної діяльності. Крім цього, його перу належать наукові розвідки життя й бібліографічної діяльності таких видатних осіб, як І. Франко, С. Маслов, Ф. Максименко, М. Ясинський, Б. Комаров та ін. Не залишилася поза його увагою і історія краєзнавчої бібліографії України, а також художньої літератури та літературознавства, інші цікаві історичні факти [7].

Наприкінці 50-х — на початку 60-х рр. ХХ ст. історія української бібліографії стає провідною темою в дослідженнях І. Корнейчика. Вивчення ним унікального феномену української дожовтневої бібліографії підсумоване в п'яти друкованих випусках лекцій для студентів Харківського бібліотечного інституту «Розвиток бібліографії на Україні» (Харків, 1961). Використавши різні бібліографічні, історичні джерела, показчики другого ступеня, архівні, рукописні матеріали, І. Корнейчик уперше подав системне висвітлення розвитку бібліографії в Україні ХІХ — початку ХХ ст. (до 1917 р.). У неопублі-

кованій рецензії на цю працю М. Ясинський пише, що «це смілива і дуже цінна спроба такого масштабу заповнити важливу прогалину в українській бібліографії» [3, с. 245].

Монографія І. І. Корнейчика «Історія української бібліографії. Дожовтневий період» (Харків, 1971 — 373 с.), над якою він працював понад 10 років, стала, за висловом І. Вовченко і Л. Іллічової, «вершиною, що увінчала багаторічні наукові пошуки і роздуми вченого» [1, с. 122].

Розвиток бібліографії в Україні показано в книзі в нерозривному зв'язку з історією країни на широкому тлі соціальної та національно-визвольної боротьби українського народу. Характеризуючи особливості розвитку бібліографії в Україні, які були зумовлені на той час входженням українських земель до складу різних держав (Росії, Польщі, Австро-Угорщини), І. Корнейчик доводить, що цей розвиток відбувався як єдиний процес.

Цінно, що джерельну базу дослідження, крім друкованої літератури різними мовами (польською, німецькою, угорською, чеською та ін.), становили документальні матеріали з бібліотек і архівів Києва, Львова, Одеси, Харкова, Чернігова, Москви, Ленінграда, де виявлено чимало раніше невідомих або маловідомих бібліографічних матеріалів, які по суті І. Корнейчик уперше увів до наукового обігу.

Українська бібліографія в книзі показана не ізольовано, а в міжнародних зв'язках з іншими народами — російським, білоруським, польським, чеським та іншими, у контактах з різними міжнародними бібліографічними і науковими товариствами й осередками. І це є лейтмотивом всієї праці.

У монографії І. Корнейчик використовує з деякими корективами періодизацію, прийняту в курсах історії України і української літератури. У книзі знаходимо такі основні розділи:

- I. Давня бібліографія (XI–XVIII століття);
- II. Бібліографія в першій половині XIX століття;
- III. Бібліографія в другій половині XIX століття;
- IV. Бібліографія кінця XIX — початку XX століття.

Усередині III–IV розділів матеріал згруповано за видами бібліографії: поточна, загальна ретроспективна (репертуарна), рекомендаційна бібліографія, бібліотечні і книготорговельні каталоги, галузева й краєзнавча бібліографія, бібліографічна інформація на сторінках періодичних видань тощо. Кожна сторінка дослідження насичена цінними матеріалами, що становлять особливий інтерес для дослідників історії бібліографічної справи в Україні.

Прикрасою книги І. Корнейчика є прикнижковий бібліографічний список і коментарі, виконані надзвичайно сумлінно, скрупульозно і бібліографічно грамотно. Тут включено 1 066 позицій, а в багатьох з них є по 5–10 бібліографічних записів, тобто всього їх понад 2 000 — це й описи окремих бібліографічних праць, і література про них, матеріали про життя та діяльність окремих бібліографів, про бібліографічні товариства України, міжнародні зв'язки української бібліографії і різні коментарі тощо. Монографія є безмежним джерелом для подальшого глибшого вивчення історії вітчизняної бібліографії.

Новатор-дослідник ішов непротореним і ще непізнаним шляхом вивчення української бібліографії і створив першу узагальнюючу ґрунтовну працю з її історії, яку відомий історик російської бібліографії М. Машкова назвала «найвидатнішою працею 60-х років XX ст.». Фундаментальна монографія здобула високу оцінку бібліографів, книгознавців, істориків, філологів, котрі й досі широко використовують її у своїх дослідженнях. Першоджерелом вона є і для викладачів та студентів інститутів культури [3].

Не лише тематика та її аргументоване викладення зумовили наукову цінність дослідження, але й точно визначені його об'єкт та предмет, про що йдеться в передмові. Об'єктом є українська бібліографія як галузь діяльності, що забезпечує потребу людства в бібліографічній інформації. А предметом — її розвиток як загальний процес на всіх українських землях. Однак Ігор Іванович мав точно окреслити зміст поняття «українська бібліографія», яке на той час не було остаточно визначеним бібліографознавцями. Він блискуче впорався із цим складним завданням, основувшись на спадщині українських бібліографів різних поколінь, їхньому розумінні природи і завдань національної за змістом бібліографії. Отже, на думку І. І. Корнейчика, до української бібліографії належать бібліографічні матеріали, складені українськими діячами, зокрема ті, що друкувались за межами України українською, російською, польською, іншими мовами; ті, що створені в Україні. «Головною підставою для зарахування бібліографічних явищ до української бібліографії є їхній зв'язок з розвитком культури українського

народу — з його літературною, мистецькою, ... бібліотечною діяльністю. Оскільки цей розвиток причетний в основному до національної території українського народу, об'єктом уваги дослідників історії української бібліографії повинні бути ... всі ті бібліографічні явища, що мали місце на Україні» [3].

Безперечно, праця Ігоря Івановича має великий науковий потенціал, є методологічною базою для подальших досліджень з історії української бібліографії, зокрема у сфері українського бібліографічного репертуару та галузевої бібліографії. Без перебільшення можна стверджувати, що всі кандидатські дисертації з історії української бібліографії періоду 1970–1990-х рр. ХХ ст. «виросли» з цієї роботи, а вона містить ще значний резерв для майбутніх досліджень, особливо з проблем літературної, українознавчої та бібліотечної бібліографії [8].

Цікавою сторінкою у творчості І. Корнейчика стала книга «Украинские революционные демократы и библиография» (Москва: Книга, 1969. — 144 с.). Використовуючи спогади сучасників, праці українських письменників, маловідомі або невідомі факти, почерпнуті з архівних фондів, автор уперше систематизував погляди на бібліографію Т. Шевченка, І. Франка, М. Павлика, М. Коцюбинського, П. Грабовського, Лесі Українки, показав їхній внесок у пропаганду прогресивної літератури, безпосередню участь у складанні бібліографічних матеріалів, а також висвітлив роль, яку відіграла бібліографія в їхньому житті та діяльності, їхній вплив на формування і розвиток бібліографії в Україні в ХІХ — початку ХХ ст. Саме в друкованому слові вони вбачали важливе виховне, ідейне, культурне та освітнє знаряддя, необхідне для народних мас. До того ж українські діячі розуміли, що не будь-яка книга буде корисна читачеві, тому активно застосовували засоби бібліографії для поширення та пропаганди передової української і зарубіжної літератури. Піклуючись про розвиток усіх видів бібліографії, не тільки рекомендаційної, а й краєзнавчої, національної, галузевої, вони нерідко самостійно склали бібліографічні посібники.

Автор висвітлив не лише їхню безпосередню участь в укладанні бібліографічних посібників, написанні оглядів, думки з приводу бібліографії, а й інші аспекти їхніх бібліографічних інтересів: використання різних показників, ставлення до діяльності окремих бібліографів. При написанні нарисів І. Корнейчик використав документальні, архівні матеріали з відділу рукописів Інституту літератури ім. Т. Шевченка АН УРСР, Центрального державного історичного архіву УРСР і його Львівської філії та Державного літературно-меморіального музею М. Коцюбинського в Чернігові. У книзі окреслюються книгознавчі та бібліографічні інтереси письменників, наводяться особливі думки про роль і місце бібліографії в житті суспільства.

Загалом у книзі відтворена бібліографічна атмосфера навколо видатних українських письменників, окреслені їхні книгознавчо-бібліографічні інтереси й висвітлено використання різних бібліографічних засобів у їхній діяльності [3].

Як зазначалося в біографії Ігоря Івановича, у 1955 р. він у Москві захистив кандидатську дисертацію «Крайова бібліографія художньої літератури і літературознавства». Перші публікації бібліографа також присвячені краєзнавчій бібліографії художньої літератури: особливостям бібліографування художньої літератури, добору імен письменників для краєзнавчих бібліографічних словників і різним питанням методики їхнього укладання.

Вагомим досягненням наукової творчості І. Корнейчика на ниві краєзнавчої бібліографії стала стаття, присвячена автору відомого бібліографічного покажчика «Литература о Харьковской губернии» (Харків, 1886. — 240 с.) І. Устинову. У дореволюційний період, зазначається в статті, було не так багато бібліографічних посібників, які б могли зрівнятися за якістю з працею І. Устинова, оскільки вона виконана з великою точністю і майже без помилок. І. Корнейчик під час написання статті активно використовував місцеву друковану продукцію, вивчав деякі архівні матеріали. Тому він не обмежується оглядом життя І. Устинова, історією створення і аналізом його краєзнавчої праці «Литература о Харьковской губернии», а подає короткий нарис стану краєзнавчої бібліографії в Харківській губернії в 70–80-ті рр. ХІХ ст. Дослідник зазначає, що після скасування кріпацтва в Україні виникли сприятливі умови для видання краєзнавчих праць, активізувалася краєзнавча діяльність губернських статистичних комітетів і вчених архівних комісій, редакцій губернських та єпархіальних відомостей, різних наукових товариств. Покажчик складався понад 10 років і став однією з перших в Україні узагальнюючих краєзнавчих праць й одним із кращих зразків дожовтневої краєзнавчої бібліографії. Наприклад,

І. Корнейчик зазначає, що бібліографічний досвід І. Устинова мав важливе значення для зростання ролі краєзнавчої бібліографії в Україні. Його «Литература о Харьковской губернии» до цього часу не втратила практичної цінності [3].

Ігор Іванович був добре обізнаним зі станом краєзнавчої бібліографії в бібліотеках України, чому сприяли щорічні інспекторсько-методичні відрядження в різні бібліотеки. Про це свідчить, наприклад, його виступ на дебатах на Республіканській нараді-семінарі бібліотечних працівників з питань краєзнавчої роботи, що відбулась у Києві в 1965 р.

Найґрунтовнішим дослідженням І. Корнейчика в цій галузі стали три випуски конспектів-лекцій для студентів Харківського бібліотечного інституту «Краеведческая библиография на Украине», де висвітлюється розвиток краєзнавчої бібліографії в Україні від її виникнення до 1967 р. Це дослідження здійснене на основі лекцій, прочитаних автором у Харківському бібліотечному інституті протягом 1962–1968 рр. Тут розглядаються як бібліографія місцевого друку та бібліографія місцевих діячів і уродженців, так і література про край, оскільки вони розвивалися в тісному взаємозв'язку. При вивченні історії краєзнавчої бібліографії України, як зазначається в передмові, враховані праці українських бібліографів, а також культурних діячів інших народів — російського і польського. Головним чином розглядалися ті матеріали, які присвячені окремим місцевостям України, а не всій її території. Виняток становлять лише деякі зведені бібліографічні праці, що відрізняються широкими територіальними межами і які зберігають краєзнавче спрямування. У передмові І. Корнейчик висловлює та обстоює сміливу принципову думку, яка мала особливу актуальність у той час і далеко не всіма підтримувалася: не можна ототожнювати та не відрізняти бібліографію літератури про союзну республіку від краєзнавчої бібліографії — це зовсім різні види бібліографії.

У висновках автор відзначає певні досягнення української краєзнавчої бібліографії, але більше означає завдань, які треба вирішувати бібліографам-краєзнавцям, зокрема розробити положення про краєзнавчу бібліографію України, створити систему посібників з краєзнавства, удосконалити методику бібліографування краєзнавчої літератури тощо, тобто все те, що актуально і тепер [3].

Усебічне і науково обґрунтоване дослідження історії української бібліографії неможливе без ознайомлення й використання праць відомих науковців і фахівців-практиків. Складовою історико-бібліографічних досліджень є персоналії бібліографів і бібліографознавців, оскільки їхній науковий і творчий доробок — основа національного й наукового розвитку країни.

Цінні та цікаві матеріали про життя й діяльність українських дореволюційних бібліографів представлені в монографії І. І. Корнейчика «Історія української бібліографії. Дожовтневий період», а також у його публікаціях та різноманітних виданнях.

50–60 рр. ХХ ст. позначилися в науковій спадщині І. І. Корнейчика дослідженням історичного шляху української бібліографії, що відображено в п'яти друкованих випусках лекцій для студентів Харківського бібліотечного інституту «Розвиток бібліографії на Україні (Харків, 1961) [7]. Різноманітні джерела інформації, що використані ним, — бібліографічні, історичні, архівні, рукописні, — надали авторові змоги систематично висвітлити розвиток бібліографії в Україні в ХІХ — на початку ХХ ст. У контексті цієї теми особливий інтерес представляють матеріали, присвячені бібліографічній діяльності М. Максимовича, першого ректора Київського університету (1-й випуск), О. Лазаревського, Я. Головацького та ін. (2-й випуск).

Найретьельніше автором проаналізована бібліографічна спадщина І. Я. Франка (3-й випуск), М. Комарова й І. Левицького (4-й випуск).

Монографія І. І. Корнейчика «Історія української бібліографії. Дожовтневий період» надає дослідникам найцінніший матеріал щодо бібліографічної діяльності М. Максимовича, М. Костомарова, О. Лазаревського, М. Комарова, І. Франка, М. Павлика, І. Левицького, Х. Алчевської, С. Пономарьова, Б. Грінченка, П. Тутковського та багатьох інших видатних представників української бібліографії.

Але, на думку Н. Ф. Королевич, не всім бібліографам поталанило: про одних надаються біографічні дані, про інших — їх зовсім немає. Якщо бібліограф працював у різних видах бібліографії, то природно, що його діяльність розглядається у відповідних підрозділах, тобто відомості про нього подаються на різних сторінках. Те саме спостерігаємо й тоді, коли бібліограф жив і працював у різних хронологічних періодах [3, с. 248]. Дослідниця наполягає, що доцільно було б виокремити персоналії-портрети біб-

ліографів, де були б представлені всі напрями їхньої бібліографічної діяльності. На нашу думку, такий підхід, навпаки, не дозволив би авторові представити цілісну картину того або іншого періоду розвитку певних видів бібліографії. Щодо необхідності представити іменний покажчик, то це зауваження вважаємо цілком слушним і доречним. Сподіваємося, що така робота може стати темою дипломного або навіть кандидатського дослідження [6].

Ще одним цінним джерелом дослідження бібліографічної діяльності окремих відомих осіб стала книга І. І. Корнейчика «Украинские революционные демократы и библиография». У ній автор, використовуючи спогади сучасників, праці українських письменників, архівні матеріали та інші документи, вперше подав у систематизованому вигляді погляди на бібліографію Т. Шевченка, І. Франка, М. Павлика, М. Коцюбинського, П. Грабовського, Лесі Українки, показав їхній внесок у пропаганду прогресивної літератури, безпосередню участь у складанні бібліографічних матеріалів, висвітлив роль, яку відіграла бібліографія в їхніх житті та діяльності, вплив на формування й розвиток бібліографії в Україні в XIX – початку XX ст. Українські діячі активно застосовували засоби бібліографії для поширення та пропаганди передової української й зарубіжної літератури, проте в їхньому полі зору була не лише рекомендаційна бібліографія, але й краєзнавча, національна, галузева тощо. Нерідко вони самотійно склали бібліографічні посібники.

Цікавими є також думки письменників щодо ролі й місця бібліографії в житті суспільства, особливо висловлювання Т. Г. Шевченка з питань репертуару української книги, її рекомендації для народного читання тощо. Усе це, на думку автора, прискорило формування української національної бібліографії.

Життя й творча спадщина українських бібліографів були предметом постійного дослідження І. І. Корнейчика, що відбилося в публікаціях нарисів-портретів про І. Франка, І. Устинова, С. Маслова, Ф. Максименка, М. Яшека, Д. Балику, М. Ясинського, Б. Комарова.

Високо оцінивши бібліографічну розвідку «Друковані праці професорів, викладачів і співробітників Львівського університету за 1944–1960 роки» (Львів, 1962. – 768 с.), І. І. Корнейчик запропонував і безпосередньо керував підготовкою аналогічного покажчика «Друковані праці викладачів та співробітників Харківського державного інституту культури (1947–1970)», який і нині є важливим джерелом цінної біобібліографічної інформації.

Отже, наукова спадщина І. І. Корнейчика, присвячена історії української бібліографії, життю й діяльності українських бібліографів, й понині є потужним каталізатором нових дослідницьких та бібліографічних проектів, що повною мірою дозволяє вважати Ігоря Івановича класиком української бібліографії.

Основні праці І. І. Корнейчика

1. Корнейчик І. І. Бібліографічна діяльність І. Я. Франка / І. І. Корнейчик // Уч. зап. / Харк. держ. бібл. ін-т. – Х., 1960. – Вип. 4. – С. 135–162.
2. Корнейчик І. І. Розвиток бібліографії на Україні : лекції для студентів-заочників / І. І. Корнейчик. – Харків, 1961. – Вип. 1–5.
3. Корнейчик І. І. Бібліографічні товариства // Укр. рад. енцикл. : [У 17 т.]. – К., [1959]. – Т.1. – С. 547.
4. Корнейчик І. І. Сопіков Василь Степанович // Укр. рад. енцикл. : [У 17 т.]. – Київ, 1963. – Т. 13. – С. 323.
5. Корнейчик І. І. «Харьковские известия» // Укр. рад. енцикл. : [У 17 т.]. – Київ, 1964. – Т. 15. – С. 456.
6. Корнейчик І. І. Краеведческая библиография на Украине : конспект лекций по курсу «Краевед. библиогр.» для студентов ХГБИ / И. И. Корнейчик. – Харьков, 1964 – 1968. – [Вып.] 1–3.
7. Корнейчик И. И. Сергей Иванович Маслов / И. И. Корнейчик // Книга: Исслед. и материалы. – М., 1968. – Сб. 16. – С. 203–209.
8. Корнейчик И. И. Украинские революционные демократы и библиография / И. И. Корнейчик. – Москва : Книга, 1969. – 143 с.
9. Корнейчик І. І. Історія української бібліографії. Дожовтневий період: [нарис] : монографія / І. І. Корнейчик ; ред.-вид. відділ Кн. палати. – Харків, 1971. – 373 с.

Праці про І. І. Корнейчика

1. Вовченко І. О. Вагомий внесок у розвиток українського радянського бібліографознавства [І. І. Корнейчик] / І. О. Вовченко, Л. С. Іллічова // Бібліотекознавство та бібліогр. — Харків, 1989. — Вип. 29. — С. 120-128.
2. Коцур Я. Мій незабутній вчитель / Я. Коцур // Вісн. Кн. палати. — 2004. — №11. — С. 40-41.
3. Королевич Н. Ф. Ігор Корнейчик / Н. Ф. Королевич // Українські бібліографи ХХ ст. : навч. посіб. — Київ, 1998. — С. 243-260.
4. Кушнарєнко Н. М. Наукова школа І. І. Корнейчика (до 80-річчя з дня народження лідера) / Н. М. Кушнарєнко // Інформаційно-культурологічна та мистецька освіта. Стан і перспективи : матеріали міжнар. наук. конф., 12-13 жовт. 2004 р. ; ХДАК. — Харків, 2004. — С. 53-55.
5. Пашкова В. С. І. І. Корнейчик і розвиток української бібліографії як наукової дисципліни / В. С. Пашкова // Шк. 6-ка. — 2007. — № 8. — С. 35.
6. Тодорова Є. М. Персоналії визначних українських бібліографів як складова історії української бібліографії / Є. М. Тодорова // Короленківські читання 2016 : матеріали ХІХ Міжнарод. наук.-практ. конф. 12 жовтня 2016 р. — Харків, 2017. — С. 98-111.
7. Тодорова Є. М. Харківська бібліографознавча школа : внесок у розвиток українського бібліографознавства / Є. М. Тодорова // Вісн. Харків. держ. акад. культури: зб. наук. пр. — Харків, 2011. — Вип. 34. — С. 120-128.
8. Щербініна О. П. Ігор Іванович Корнейчик — видатний український бібліографознавець (до 75-річчя від дня народження) / О. П. Щербініна // Короленківські читання — 1999 : матеріали наук.-практ. конф. ХДНБК, 8 жовт. 1999 р. — Харків, 1999. — С. 98-107.

Є. Тодорова

ДМИТРО ДМИТРОВИЧ ТАРАМАНОВ

У 60-ті рр. ХХ ст. авторитет харківської бібліотечно-бібліографічної школи утверджували такі знані науковці, як І. Я. Каганов, І. І. Корнейчик, Є. П. Тамм, В. Т. Витязков, М. Д. Рябченко та ін. Серед найвидатнішої плеяди цих авторитетних постатей слід виокремити особистість Дмитра Дмитровича Тараманова — кандидата історичних наук, доцента, завідувача кафедри бібліографії (1956–1978), який залишив помітний слід в історії харківської бібліографознавчої школи.

Народився Дмитро Тараманов у 1912 р. в с. Мало-Янисоль Маріупольського повіту Катеринославської губернії. У 1932–1934 рр. працював учителем Дитячої колонії ім. Ф. Дзержинського в Маріуполі, у вересні 1934 р. вступив на факультет бібліотекознавства Українського бібліотечного інституту в Харкові (нині ХДАК), який успішно закінчив у 1938 р. У 1941 р. завершив навчання в аспірантурі з бібліографії Московського державного бібліотечного інституту. Під час Великої Вітчизняної війни нагороджений трьома орденами (Червоного Прапора, Червоної Зірки, орденом Олександра Невського) і шістьма медалями.

У 1944–1953 рр. займав посаду заступника директора з наукової роботи ХДНБ ім. В. Г. Короленка, з 1950 р. за сумісництвом — викладач кафедри бібліографії ХДБІ, а з 1956 по 1978 рр. — завідувач кафедри бібліографії, 1978–1985 рр. — доцент кафедри галузевого бібліографознавства ХДІК.

У 1968 р. Д. Д. Тараманов успішно захистив в Харківському державному університеті дисертацію «Великая Октябрьская социалистическая революция на Украине в исторических журналах 20-х годов», подану на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук, у 1969 р. здобув наукове звання доцента.

Дмитро Дмитрович — автор більше 20 публікацій, з них 8 — підручників і навчально-методичних посібників, друкованих лекцій; 5 — наукових статей; 4 — тез доповідей на наукових і науково-практичних конференціях; статей в енциклопедіях — 2; рецензій — 1 [5].

Незважаючи на невелику кількість наукових праць, Д. Д. Тараманов брав активну участь у вдосконаленні теоретичної та навчально-методичної бази підготовки бібліотечних фахівців, постійно підвищував свій фаховий рівень, сприяючи зростанню наукового цензу складу факультету. Протягом

1960–1970-х рр. успішно захистили кандидатські дисертації І. О. Вовченко, С. І. Волкова, Є. П. Тамм, Д. Д. Тараманов та ін. Цей факт значно підвищив в науковому світі повагу до харківської наукової бібліотечної школи (ХНБШ), офіційне видання наукового доробку харківських учених окреслило коло лідерів ХНБШ, забезпечило суттєвий привід для активізації захистів дисертацій наступними поколіннями викладачів ХДІК [6].

У 1950–1960 рр. ХХ ст. на базі Харківського бібліотечного інституту видавався збірник наукових статей під різними назвами: «Труды», «Ученые записки», «Учені записки», «Наукові записки», членом редколегії яких був і Д. Д. Тараманов.

Однією з традицій Харківської бібліотечної наукової школи є активне впровадження результатів наукових досліджень у навчальний процес, що відповідало специфіці наукової школи як провідного науково-освітнього осередку України в галузі книгознавства, бібліотекознавства, бібліографознавства, центру підготовки фахівців і науково-педагогічних кадрів. Наукові здобутки лідерів та кращих представників нашого навчального закладу публікувалися в статтях, конспектах лекцій, навчальних посібниках, науково-методичних працях [7]. Серед найважливіших із них, які й понині зберегли актуальність та мають найвищий рівень цитованості, слід назвати такі наукові розвідки Д. Д. Тараманова, як «Методично-бібліографічні посібники на допомогу масовим бібліотекам» (1960), «До питання про теорію бібліографічного розшуку» (1962), «Історичні журнали 20-х років» (1968), «Види бібліографій суспільно-політичної літератури» (1968), «Українська радянська бібліографія» (1980), «О справочно-библиографическом обслуживании читателей» (1956), «Об основных видах библиографии» (1960).

У 1970–1980 рр. активізація розвитку бібліотекознавчих і бібліографознавчих досліджень позначилася виходом друком в Україні значної кількості оригінальних авторських підручників, навчальних посібників, конспектів лекцій тощо, які сприяли суттєвому збагаченню змісту наукового, навчального і виховного процесу. За відсутності монографічних видань вони виконували на той час не лише освітню, але й наукову функцію [6]. Серед таких видань почесне місце посідає і навчальний посібник «Українська радянська бібліографія» (Київ, 1980) для студентів інститутів культури, що вийшов друком за редакцією Ф. К. Сарани і Д. Д. Тараманова. У підготовці цього фундаментального навчального видання брали участь відомі науковці харківської бібліографознавчої школи: І. О. Вовченко, О. П. Довгополова та ін.

Навчальний посібник характеризує історію (до 1980 р.) основних видів бібліографії: державної, науково-допоміжної, рекомендаційної, книготорговельної, красознавчої бібліографії, бібліографії бібліографії (метабібліографії), методики і організації бібліографічної діяльності в Українській РСР. Певне місце в посібнику посідають і теоретико-методологічні питання бібліографії, отже, бібліографознавство як єдина наукова та навчальна дисципліна, до складу якої входять теорія, історія, організація і методика, представлені в цій книзі хоча і оглядово, але достатньо повно. Позитивним здобутком авторів посібника є й матеріал, що висвітлює республіканські наукові бібліотечно-бібліографічні конференції, участь у них українських бібліографів, їхні публікації в періодиці тощо.

Окрім загальної редакції, Д. Д. Тараманову належить вступ до навчального посібника, в якому розкриваються мета, джерельна база, цільове та читацьке призначення, структура та склад авторського колективу посібника. Він долучився й до розроблення складних питань теорії бібліографії, про що свідчить українська дослідниця бібліографознавства В. Лутовінова, яка ґрунтовно проаналізувала розвиток бібліографічної науки і практики в Україні в післявоєнний період, а саме в 50–60-х рр. ХХ ст., порівнявши його з 1920–1930-х рр.

Так, період 20 — початку 30-х рр. ХХ ст. позначився в історії бібліографознавства дослідженням ґрунтовних теоретичних проблем, передусім різних напрямів національної бібліографії, на сторінках фахової періодици публікувалися матеріали теоретичних дискусій щодо українського бібліографічного репертуару, місця і ролі бібліографії в системі суміжних галузей знань, визначення об'єкта і предмета бібліографії тощо.

Масові арешти і гноблення творчої інтелігенції України 30-х рр. ХХ ст. призвели до занепаду теоретичного напрямку і поширенню практичної бібліографічної роботи як професійної галузі діяльності.

Н. Ф. Королевич і І. В. Одинока, дослідивши друковані матеріали 30-х рр. і довоєнних десятиріч, дійшли висновку про зниження і навіть повну відсутність зацікавленості фахівців теоретичними про-

блемами бібліографії. Так, за їхніми даними, з 1933 до 1983 рр. впродовж півстоліття в колишньому загальносоюзному журналі «Советская библиография» українськими авторами опубліковано 14 статей теоретичного та методологічного характеру. Згідно з їхніми підрахунками за цей же період у журналі українськими авторами надруковано близько 200 інших матеріалів — оглядів, рецензій, хронікальних нотаток та статей з окремих питань, методики, історії та сучасного стану бібліографії [2].

За підрахунками Н. Ф. Королевич, невісні цифри надав аналіз міжвідомчого науково-методичного збірника «Бібліотекознавство і бібліографія», який виходив у 1964–1993 рр. в Харкові, підготовлений редакцією переважно силами викладачів Харківського державного інституту культури (нині ХДАК). З усіх публікацій українських фахівців лише дві статті мали теоретико-методологічний характер. Тобто цей факт сам по собі свідчить про суттєве відставання розвитку теорії бібліографії в Україні [1, с. 6].

Більшість публікацій того часу мали описово-емпіричний характер, присвячувалися або характеристиці бібліографічних посібників, або методиці їхнього укладання. Майже до середини 50-х рр. ХХ ст. не було чіткого уявлення про сутність бібліографії, вона вважалася суто практичною діяльністю, але бібліографічний посібник, на думку переважної більшості бібліографів, був результатом наукової роботи. Непоміченим залишився навіть факт появи в статті І. Маркова нового терміна «бібліографознавство», який позначав саме науку про бібліографію.

Після тридцятирічного мовчання дискусія щодо теорії бібліографії відновилася наприкінці 50-х рр. ХХ ст. у зв'язку з виходом у світ двох підручників «Общая библиография» В. Денисьєва і О. Ейхенгольца. Науковці вважали за потрібне уважно проаналізувати формування окремих положень підручників, передусім визначення самого терміна «бібліографія».

Так, В. Денисьєв уважав бібліографію галуззю ідеологічної діяльності, яка має виключно практичний характер. Автори другого підручника наполягали на визначенні бібліографії як допоміжної дисципліни, що вивчає твори друку в контексті їхнього розповсюдження і використання. Водночас науковці розрізняли практичні і наукові аспекти дисципліни, але перевага надавалася все ж таки її практичним складовим.

Поява вищезгаданих підручників слугувала відправною точкою для дискусії з питань теорії бібліографії на сторінках журналу «Советская библиография», в якій взяли активну участь і українські бібліографознавці, передусім представники харківської бібліографознавчої школи — доцент Харківського бібліотечного інституту В. Т. Витяжков і Д. Д. Тараманов.

В. Т. Витяжкову належить концептуальна стаття «О предмете библиографии», в якій він проаналізував положення, представлені в підручнику В. Н. Денисьєва. Базуючись на науковому доробку видатних українських бібліографознавців 20-х рр. ХХ ст. Ю. Меженка і Д. Балики, В. Т. Витяжков відокремлював теорію бібліографії від практичної діяльності, доводив, що об'єктом є не лише книга, а й читач, наголошував на необхідності вивчення читачів як основи не лише практичної, але й теоретичної роботи.

Заслуга В. Т. Витяжкова полягає також у тому, що він розрізняв методологію теорії бібліографії і методику бібліографічної практичної роботи, наполягав на необхідності розробки теорії галузевої бібліографії, а також поглибленому дослідженні історії бібліографії в поєднанні з її теорією.

Оскільки результатом бібліографування і засобом бібліографічного обслуговування є бібліографічний посібник, В. Т. Витяжков наполягав на необхідності багатоаспектного вивчення типологічних, видових, жанрових особливостей, форм існування бібліографічних посібників, що стало б у нагоді не лише в практичній, але й у теоретичній бібліографічній діяльності.

Перша загальносоюзна дискусія з теоретичних проблем бібліографії стосувалася й видової класифікації бібліографії.

Представник України Д. Д. Тараманов, долучившись до дискусії в статті «Про основні види бібліографії», звернув увагу на відсутність в полемічних статтях з означеного питання історичних підходів до вирішення існуючих проблем бібліографознавства. Автором цілком справедливо доведено, що види бібліографії, їхня суспільна спрямованість перебувають у прямій залежності від змін у соціальному й культурному житті суспільства, яке вони обслуговують. «Наприклад, — писав Д. Тараманов, — в жодній капіталістичній країні рекомендаційна бібліографія не набула такого розмаху, як у нас. Водночас бібліографія, що переслідує цілі реклами й посідає тепер вельми поважне місце в капіталістичних країнах, не характерна для країн соціалізму» [1, с. 7].

Д. Тараманов здійснив класифікацію видів бібліографії, скориставшись класифікацією бібліографічної продукції, як це робили до нього фахівці ще в 1920-х рр. Однак він зазначив: «Класифікуючи бібліографічні праці, необхідно врахувати, наскільки вони відповідають рівню науки та культури певного історичного періоду, чим зумовлена їхня поява» [1, с. 7].

Такий підхід, стверджував Д. Тараманов, уможливить визначення залежності певних видів бібліографії від конкретних історичних умов, стану теорії бібліографії та реальних можливостей виокремлення певного виду бібліографії. А це сприятиме розробці системи необхідних на той час видів бібліографії. «Було б куди правильніше, — висновок Д. Тараманов, — виділити види бібліографії, характерні для кожного історичного періоду» [1, с. 8].

Загалом учений мав рацію: історичні обставини й умови накладають відбиток на все, що відбувається в суспільстві, зокрема на науку, її інтенсивність, загальну розвиненість, можливість зворотного впливу на внутрішнє життя суспільства. Однак сама реалізація цих взаємозв'язків і взаємовпливів також безпосередньо залежить від історичних умов і обставин. Тому концепція Д. Тараманова правильна лише в загальному вигляді. У конкретних деталях вона потребує уточнень.

У другій частині статті Д. Тараманова знаходимо суттєве зауваження, яке згодом, у 1970-х рр., буде доповнене й розвинуте О. Коршуновим, А. Барським та іншими російськими бібліографами. Він підкреслив, що інформаційну функцію виконують усі без винятку бібліографічні джерела, що оціночна функція бібліографії реалізується не тільки в рекомендаційних, а й в обліково-реєстраційних та науково-інформаційних виданнях. Тому основною ознакою видового ділення бібліографії, на якому наполягав Д. Тараманов, доцільно визначити її цільове призначення.

Свою точку зору щодо дискусійних бібліографознавчих проблем у 1958 р. висловила також редакція журналу «Советская библиография». Її позицію підтримали Д. Тараманов, А. Барсук, І. Гудовщикова, Б. Смірнова та інші вчені й практики. В цілому, Д. Д. Тараманову належить пріоритет в українському бібліографознавстві в розробці теорії бібліографічного пошуку, видової класифікації бібліографії, проблем рекомендаційної бібліографії тощо [4].

Отже, Д. Д. Тараманов, як і інші відомі українські бібліографознавці, зробив значний внесок у розроблення вагомих теоретичних засад науки про бібліографію, становлення її організаційно-методичного та теоретичного розділів, що слугувало поштовхом для її подальшого розвитку.

Основні праці Д. Д. Тараманова

1. Тараманов Д. Д. Історичні журнали 20-х років: лекція з спецкурсу «Історіографія Жовтневої революції на Україні» / Харків. держ. ін-т культури / Д. Д. Тараманов. — Харків, 1968. — 31 с.
2. Тараманов Д. Д. Види бібліографій суспільно-політичної літератури / Д. Д. Тараманов. — Харків: Видво Кн. палати України, 1968. — 64 с.
3. Українська радянська бібліографія: навч. посіб. для студ. ін-тів культури / І. О. Вовченко, О. П. Довгопола, Н. Ф. Королевич та ін.; за ред. Ф. К. Сарани; Д. Д. Тараманова. — Київ: Вища шк., 1980. — 263 с.
4. Тараманов Д. Д. О справочно-библиографическом обслуживании читателей (Из опыта работы науч. б-к Украины) / Д. Д. Тараманов // Учен. записки Харьков. гос. библ. ин-та. — Харьков, 1956. — Вып. 2. — С. 119–139.
5. Тараманов Д. Д. Об основных видах библиографии / Д. Д. Тараманов // Сов. библиогр. — 1960. — № 5. — С. 30–36.

Праці про Д. Д. Тараманова

1. Лутовінова В. Позиція українських учених у дискусії з питань теорії бібліографії 50–60 років ХХ століття / В. Лутовінова // Вісн. Кн. палати. — 2001. — № 3. — С. 5–8.
2. Королевич Н. Ф. Участь бібліографів України в журналі «Советская библиография» (1933–1983) / Н. Ф. Королевич, І. В. Одинока // Бібліотекознавство і бібліогр. — Харків, 1987. — Вип. 27. — С. 122–129.
3. Соляник А. А. Флагман бібліотечно-інформаційної освіти України / А. А. Соляник // Вісн. Харків. держ. акад. культури: зб. наук. праць. — Харків, 2009. — Вип. 27. — С. 74–83.
4. Тодорова Є. М. Харківська бібліографознавча школа: внесок у розвиток українського бібліографознавства / Є. М. Тодорова // Вісн. Харків. держ. акад. культури: зб. наук. праць. — Харків, 2011. — Вип. 34. — С. 120–128.
5. Харківська державна академія культури: до 80-річчя з дня заснування: монографія / В. М. Шейко [та ін.]. — Харків: ХДАК, 2009. — 196 с.

6. Шейко В. М. Харківська бібліотечна наукова школа : історико-генетичний вимір / В. М. Шейко, Н. М. Кушнарєнко, А. А. Соляник // Вісн. Харків. держ. акад. культури : зб. наук. праць. — Харків, 2011. — Вип. 34. — С. 56–73.
7. Шейко В. Харківська наукова школа книгознавства, бібліотекознавства та бібліографіознавства : система комунікаційних зв'язків / В. Шейко, Н. Кушнарєнко, А. Соляник // Вісн. Кн. палати. — 2012. — № 10. — С. 45–45; № 11. — С. 40–45.

І. Давидова

НАТАЛІЯ ФЕОКТИСТІВНА КОЛОСОВА

Однією з відомих представників харківської бібліографознавчої школи є Наталія Феоктистівна Колосова — кандидат педагогічних наук, професор, завідувач кафедри галузевого бібліографознавства Харківського державного інституту культури (ХДІК, нині ХДАК).

Тисячі випускників бібліотечного факультету ХДІК згадують Наталію Феоктистівну як чудову людину й талановитого педагога, визнають її своїм першим вчителем на шляху професійного зростання, яка не лише дала ґрунтовні знання в галузі бібліографознавства, але й назавжди закохала в бібліотечну професію, розкривши велич безмежного інформаційного простору. Її життєвий і творчий шлях, чудові управлінські якості, вміння гуртувати колектив і орієнтувати його на досягнення високих цілей, активне, небайдуже ставлення до життя і професії з шаною та подякою відзначають у своїх працях вдячні учні й колеги Наталії Феоктистівні, серед яких такі

відомі фахівці, як І. Я. Лосієвський, Л. Я. Філіпова, Т. П. Самійленко, В. В. Сєдих, Л. П. Семененко, А. А. Соляник, Л. І. Курило, О. П. Щербініна та багато інших.

Трудова діяльність Н. Ф. Колосової в Харківському державному бібліотечному інституті розпочалася в 1963 році, коли вона була запрошена на посаду викладача кафедри бібліографії Харківського державного бібліотечного інституту. На цей час Н. Ф. Колосова вже була досвідченим бібліографом. Відразу після закінчення в 1950 р. навчання в Харківському технікумі культосвітніх працівників, вона продовжила освіту в Харківському державному бібліотечному інституті на факультеті бібліографії і в 1954 р. отримала диплом бібліографа з відзнакою.

Практичну діяльність бібліографа вона розпочала в науково-бібліографічному відділі Харківської державної наукової бібліотеки ім. В. Г. Короленка (ХДНБК), де працювала з 1954 по 1963 рр.: спочатку на посаді бібліографа науково-бібліографічного відділу; з 1957 р. — бібліографа, а з 1960 р. — старшого бібліографа довідково-бібліографічного сектора цієї бібліотеки. Світ книги й творча атмосфера найстарішої в Харкові публічної бібліотеки приваблювали молодого бібліографа, як вона сама згадувала, ще з дитинства.

Народилася Наталія Феоктистівна 31.10.1932 р. у Харкові в сім'ї агронома (батько — Феоктист Никифорович Феоділов) і медичної сестри (мати — Лідія Олександрівна Сокольська). Робота бібліографом у ХДНБК була не лише відображенням ранніх уподобань та любові до книжок, але й визначила в майбутньому наймасштабніший і найпотужніший напрям діяльності вченого — галузь бібліографії. Як зазначає І. Я. Лосієвський, співробітники відділу і його керівник Т. Г. Шерстюк відразу зрозуміли, що в колективі з'явилась ще одна творча особистість, фахівець, працююча, енергійна й ініціативна людина, здатна до самоаналізу та самостійних плідних рішень [1].

Результати практичної бібліографічної діяльності Наталії Феоктистівни реалізовано у багатотомному бібліографічному словнику «Українські письменники. Радянська література»: Т.4 і Т.5, співавтором яких вона була. Патріотизм, притаманний Н. Ф. Колосовій, був тією основоположною базою, на якій ґрунтувалась її практична а в подальшому наукова й освітня діяльність. Словник акумулював національну історико-культурну спадщину від найдавніших часів, у ньому «зібрані найважливіші перевірені часом факти літературного і літературознавчого життя українського народу, всієї його історії...» [1]. Авторським колективом складено 530 персональних покажчиків українських письмен-

ників. Короленківці відзначають, що «вказаний проект — найзначніша бібліографічна праця в історії ХДНБК, а для молодого бібліографа Н. Ф. Колосової це була справжня «вища школа» бібліографічної практики» [1]. Завдяки цій роботі Н. Ф. Колосова сформувалась як дослідник, досконало вивчила систему довідково-бібліографічних джерел, архівних установ, оволоділа методикою пошуку нових фактів і документів.

Під час роботи в Харківському державному інституті культури Наталія Феоктистівна обіймала посади спочатку викладача, старшого викладача кафедри бібліографії (1964–1966); працювала старшим викладачем новоствореної кафедри технічних бібліотек та науково-технічної інформації (1966–1978). З 1979 р. — старший викладач кафедри галузевого бібліографознавства, а з 1980 р. — завідувач цієї кафедри. Як науковець у цей час вона повною мірою зосереджувалась на розвитку саме галузевого бібліографознавства: в 1978 р. в Московському державному інституті культури успішно захистила дисертацію «Библиографическое и типологическое исследование технической книги Украинской ССР (1926–1932 гг.)» і здобула науковий ступінь кандидата педагогічних наук. Це було перше наукове дослідження з цієї проблематики, у якому ґрунтовно розкрито типологічні особливості українських науково-технічних видань. Напрацювання науковиці дозволили проаналізувати особливості розвитку потоку видань української технічної книги, слугували теоретичною базою для подальших наукових досліджень у галузі технічної бібліографії. У 1982 р. Н. Ф. Колосовій присвоєно вчене звання доцента, а в 1989 р. — вчене звання професора.

Н. Ф. Колосова зробила вагомий внесок у розвиток українського галузевого бібліографознавства. За її ініціативи на кафедрі галузевого бібліографознавства запроваджуються нові курси, інноваційні форми й методи бібліотечно-інформаційної освіти, активізується науково-дослідна діяльність. Н. Ф. Колосова розробила й опанувала методику викладання курсів «Бібліографія технічної літератури», «Бібліографія природознавчої, технічної і сільськогосподарської літератури», опікувалась кваліфікацією «Бібліограф-укладач бібліографічних посібників», розробивши для цього комплекс навчально-методичного забезпечення: програми курсів, методичні рекомендації до практичних і семінарських занять. Запроваджені нею нові навчальні дисципліни, які почали викладатись майбутнім бібліотекарям та бібліографам, сприяли глибшому вивченню розвитку технічної книги, науково-технічної інформації і технічної бібліографії в Україні.

Пізніше Н. Ф. Колосова підготувала і видала навчальний посібник «Организация технической библиографии в СССР и библиографическое обеспечение техники» (1986 р.), у якому бібліографія науково-технічної сфери розглянута як теоретична основа формування галузевих бібліографічних ресурсів, а також ґрунтовні проаналізована її структура та засоби орієнтації в бібліографічних науково-технічних ресурсах. Безсумнівною заслугою авторки є окреслення змістовних меж бібліографії науково-технічної сфери як частини загальної системи бібліографії, галузі наукової та практичної діяльності щодо створення й поширення інформації про зміст наукових і технічних документів. Ґрунтовне дослідження специфіки й закономірностей розвитку природничих і технічних наук, галузевих особливостей матеріального виробництва, управління, організації, економіки надали змоги автору окреслити змістовно-галузеві межі бібліографії науково-технічної сфери та започаткувати теоретико-методичні засади підготовки бібліографів. Нині ми можемо впевнено відзначити, що цей посібник був найпопулярнішим серед студентів бібліотечного факультету навчальним виданням.

Наталія Феоктистівна постійно опікувалась якістю освітнього процесу, навчала і виховувала одностайно, передаючи студентам не лише знання, а й любов, відданість бібліотечній професії. Можна повністю погодитись з Л. П. Семененко, яка зазначає, що «соромно було чогось не знати, прийти на заняття невідповідно, чи то вигадувати щось на своє виправдання. Логіка подання матеріалу завжди залишалась бездоганною і тому студенти легко опановували галузеву бібліографію. А коли їм це не вдавалося, Наталя Феоктистівна була поблажливою і терпляче пояснювала навчальний матеріал знову. Практичні заняття проходили жваво, часом перетворюючись у наради бібліографів, кожен студент був учасником творчого процесу» [2, с. 14].

Високий рівень відповідальності, поваги до студентів і спільної справи Наталія Феоктистівна підтримувала завжди. Будучи досвідченим лектором, викладачем з великим стажем, вона якось зазначила: «Хвилююсь перед кожною лекцією, іду в аудиторію неначе вперше». Так працювати можна лише з великої любові до обраного фаху — бібліотечно-бібліографічної справи!

Кафедра галузевого бібліографознавства, яку в 1979–1989 рр. очолювала Н. Ф. Колосова, повною мірою гарантувала високу якість підготовки молодих фахівців. Кафедра забезпечувала читання 17 навчальних дисциплін бібліографознавчого профілю. Члени кафедри брали активну участь не лише в освітньому процесі, а й в наукових дослідженнях теоретичних та організаційних проблем галузевого бібліографознавства, пов'язаних зі станом і перспективами розвитку суспільно-політичної, технічної, сільськогосподарської, художньої бібліографії. Наталія Феоктистівна як керівник кафедри приділяла особливу увагу якості розробки нових навчальних програм та оригінальних бібліографічних курсів з урахуванням інноваційних тенденцій бібліографічної діяльності в Україні й за кордоном; оснащенню освітнього процесу навчально-методичною документацією, конспектами лекцій, навчальними посібниками.

Для багатьох студентів і колег, передусім, для членів кафедри Н. Ф. Колосова була цікава не тільки як науковець, дослідник, викладач, але й як керівник, що дав путівку в життя декільком поколінням викладачів. Із захопленням перелічуючи професійні й особистісні якості Н. Ф. Колосової, члени кафедри галузевого бібліографознавства завжди підкреслюють її високу відповідальність і ретельну організованість у науковій, викладацькій роботі та керівництві кафедрою. Вона завжди подавала приклад поважного ставлення до своїх молодших колег, слугувала зразком організації наукової та викладацької діяльності, надихала на нові звершення.

Під час цієї кропіткої, складної щоденної діяльності повною мірою проявлялась її особистість — інтелігентної, чесною, порядною, вдячною, ерудованою людиною. Саме ці якості відзначають викладачі кафедри галузевого бібліографознавства, стверджуючи, що вони «ніколи не бачили, щоб Н. Ф. Колосова діяла попри її принципів та життєвих настанов. Вона завжди говорила «так», коли вбачала в цьому істину, і ніколи не вагалася казати «ні», якщо це суперечило її поглядам. Наш життєвий досвід довів, що в цій розумній принциповості — корені інтелігентності, які живлять людину соками» чесності і порядності, а загальна освіченість, невтомна працездатність, незаспокійливість, інформаційна обізнаність надають особистості отієї вишуканості, що і є інтелігентністю» [2, с. 21]. Для всіх викладачів та співробітників, які мали щасливу нагоду працювати під керівництвом Наталії Феоктистівни, — вона є Інтелігентом з великої літери.

Усі буремні роки, попри часом складні життєві обставини та неприхильність долі, Наталія Феоктистівна невтомно трудилася і вела наукові дослідження. Важливим напрямом її діяльності стає наукове керівництво виконанням науково-дослідних держбюджетних тем: «Бібліографія бібліографії Української РСР (1976–1980 рр.)», за матеріалами якої спільно з Книжковою палатою УРСР ім. І. Федорова виданий перший в Україні державний ретроспективний покажчик «Бібліографічні посібники УРСР, 1976–1980» і «Система пропаганди бібліотечно-бібліографічних знань у бібліотеках м. Харкова та шляхи її вдосконалення». Ці авторитетні бібліографічні видання були своєчасною відповіддю на відсутність в Україні спеціальних джерел, які б подавали повну ретроспективну інформацію про випуск бібліографічних посібників, аналогічних тим, які вже існували в Білорусії, Естонії, Латвії, Литві. Україна на той час ще не мала репертуару бібліографічних посібників і кафедра галузевого бібліографознавства започаткувала таке дослідження. Її завідувач, Н. Ф. Колосова, була ініціатором цих досліджень, членом редколегії, укладачем і автором оглядових статей до підсумкового ретроспективного покажчика. Результатом такої кропіткої роботи став масив посібників універсального і галузевого змісту обсягом 4036 назв. Ця робота мала велике наукове і практичне значення в умовах формування системи науково-технічної інформації незалежної української держави.

У 1998 р. вийшов друком наступний навчальний посібник Н. Ф. Колосової «Бібліографія науково-технічної сфери» для студентів спеціалізації «Бібліографічне забезпечення бібліотечної діяльності». У цьому виданні зацікавлює розроблена авторкою типізація бібліографічних посібників науково-технічної сфери. Вирішення однієї з найскладніших проблем галузевого бібліографознавства базується на різноманітності функцій і форм бібліографічних посібників, виокремленні їх суттєвих ознак. Професор Н. Ф. Колосова в цьому посібнику акцентувала на перспективах розвитку галузевого бібліографознавства, пов'язаного зі створенням автоматизованих систем науково-технічної інформації, нових засобів накопичення, зберігання та оперативного поширення інформації, генеруванням автоматизованих баз даних, заклавши теоретичне підґрунтя визначенню ролі й місця бібліографії в комп'ютеризованому інформаційному середовищі близького майбутнього.

Наталії Феоктистівні належить виняткове місце у вітчизняному бібліографознавстві, передусім як творцеві потужного бібліографознавчого наукового доробку. Засвоє творче життя Наталія Феоктистівна Колосова опублікувала понад 80 наукових праць, серед яких наукові статті у фахових виданнях, методичні посібники, науково-допоміжні бібліографічні покажчики. Результати своїх досліджень щодо актуальних проблем галузевого бібліографознавства вона доповідала на численних наукових конференціях, що відбувалися в Харкові, Києві, Москві, Санкт-Петербурзі, Пермі, Вільнюсі. Вона сумлінно виконувала обов'язки члена редакційної колегії республіканського збірника «Бібліотекознавство і бібліографія», члена Всесоюзної навчально-методичної ради Міністерства культури СРСР, Комісії з підготовки бібліотечних кадрів Міністерства культури УРСР.

Плідна освітня, науково-дослідна та виховна діяльність Наталії Феоктистівни неодноразово відзначалася нагородами та грамотами: Міністерства вищої освіти СРСР, медаллю «Ветеран праці», Грамотою ЦК ЛКСМУ і Міністерства вищої і середньої спеціальної освіти УРСР. Її сумлінна діяльність на ниві культури, освіти і науки відзначена понад сороками подяками, грамотами адміністрації Державної наукової бібліотеки ім. В. Г. Короленка, адміністрації Харківської державної академії культури та Міністерства культури України. Але головне — це щира повага, подяка і добра пам'ять від студентів, а нині фахівців з усіх куточків України, колег, за долучення до таємничого світу бібліографії, професіоналізм, відданість професії. Виховавши за 36 років педагогічної роботи сотні бібліографів, професор Наталія Феоктистівна Колосова завжди залишалася скромною й відкритою до спілкування людиною, справжнім педагогом, поважним ученим, відповідальним керівником. Ці якості чудовим чином поєднувались з людяністю, порядністю, гідністю, прагненням допомогти іншим. Дивлячись на пройдений шлях, лише зараз повною мірою можна зрозуміти велич постаті Вчителя.

Основні праці Н. Ф. Колосової

1. Колосова Н. Ф. Видання технічної літератури на Україні (1917–1940). Вип. 1. (1917–1925) : конспект лекцій для студ.-заочників / Н. Ф. Колосова ; Харк. держ. ін-т культури. — Харків, 1970. — 26 с.
2. Колосова Н. Ф. До питання про організацію видавництва технічної літератури на Україні / Н. Ф. Колосова // Бібліотекознавство та бібліогр. : міжвід. респ. зб. / Харк. держ. ін-т культури. — Харків, 1972. — Вип. 12. — С. 70–77.
3. Колосова Н. Ф. Технічна книга Української РСР за часів соціалістичної індустріалізації (1926–1932 рр.) / Н. Ф. Колосова // Бібліотекознавство і бібліогр. : респ. міжвід. наук.-метод. зб. / Харк. держ. ін-т культури. — Харків, 1978. — Вип. 18. — С. 102–110.
4. Колосова Н. Ф. Організація і випуск в УРСР рекомендаційної бібліографічної продукції з питань техніки / Н. Ф. Колосова // Бібліотекознавство і бібліогр. : респ. міжвід. наук.-метод. зб. / Харк. держ. ін-т культури. — Харків, 1983. — Вип. 23. — С. 79–87.
5. Колосова Н. Ф. Сучасний стан і перспективи розвитку бібліографії технічної бібліографії / Н. Ф. Колосова // Бібліотекознавство і бібліогр. : респ. міжвід. наук.-метод. зб. / Харк. держ. ін-т культури. — Харків, 1984. — Вип. 24. — С. 52–56.
6. Колосова Н. Ф. Бібліографія науково-технічної сфери : навч. посіб. для студ. стаціонару і заоч. від-ня з курсу спеціалізації «Бібліогр. забезп. бібл. діяльн.» / Н. Ф. Колосова ; Харк. держ. ін-т культури. — Харків, 1998. — 66 с.
7. Колосова Н. Ф. Техническая книга Государственного издательства Украины в 1922–1930 годах / Н. Ф. Колосова // Науч. и техн. б-ки СССР. — 1975. — №7(139). — С. 18–22.
8. Колосова Н. Ф. Совершенствование подготовки культурно-просветительных кадров в Украинской ССР / Ильичева Л.С., Колосова Н.Ф. // Сов. библиотековедение. — 1976. — № 1. — С. 119–120.
9. Колосова Н. Ф. Рабочее авторство на Украине в годы первой пятилетки (1928–1932 гг.) / Н. Ф. Колосова // Книга: Исслед. и материалы / Всесоюз. кн. палата. — Москва, 1976. — Сб. 33. — С. 173–181.
10. Колосова Н. Ф. Организация технической библиографии в СССР и библиографическое обеспечение техники : учеб. пособие / Н. Ф. Колосова ; Харьк. гос. ин-т культуры. — Харьков, 1986. — 122 с.
11. Колосова Н. Ф. Библиография библиографии как модель потока библиографических пособий в УССР: (По результатам науч.-исслед. работы «Библиогр. библиогр. Украинской ССР») / Н. Ф. Колосова // Библиография библиографии в СССР: Современное состояние. Организация. Проблемы : сб. науч. тр. / Гос. публ. б-ка им. М. Е. Салтыкова-Щедрина. — Ленинград, 1987. — Вып. 2. — С. 53–61.
12. Колосова Н. Ф. Исследование массивов и потоков библиографических пособий как модели ядра библиографических ресурсов республики / Н. Ф. Колосова // Совершенствование отраслевой библиографии в условиях ускорения научно-технического прогресса : межвуз. сб. науч. тр. / Моск. гос. ин-т культуры. — Москва, 1989. — С. 132–139.

13. Колосова Н. Ф. «Блок-схема алгоритма составления библиографического указателя» и «Модель проспекта библиографического пособия» / Н. Ф. Колосова // Науч. и техн. б-ки СССР. — 1990. — № 11. — С. 37–38.
14. Колосова Н. Ф. Библиографознавець Ірина Олександрівна Вовченко / Н. Ф. Колосова, Є. А. Медведєва // Вісн. Кн. палати. — 1999. — № 5. — С. 39–40.
15. Колосова Н. Ісаак Якович Каганов — книгознавець і педагог / Наталія Колосова, Тамара Самійленко // Вісн. Кн. палати. — 1999. — № 1. — С. 33–34.
16. Колосова Н. Ф. Библиографічна підготовка фахівців вищої кваліфікації у Харківській державній академії культури / Н. Ф. Колосова, І. С. Трушевська // Вісник Харківської державної академії культури. — Харків, 2000. — Вип. 3. — С. 180–189.

Праці про Н. Ф. Колосову

1. Лосієвський І. Я. Библиографічна діяльність Н. Ф. Колосової у ХДНБ ім. В.Г. Короленка // Вісн. Харків. держ. акад. культури : зб. наук. праць. — Вип. 34. — Харків, 2011. — С. 142–149.
2. Наталія Феоктистівна Колосова : біобібліогр. покажчик / Харків. держ. акад. культури ; [уклад. Г. М. Лях ; відп. ред. Л. П. Семененко]. — Харків : ХДАК, 2002. — 48 с. — (Видатні педагоги Харківської державної академії культури).
3. Самійленко Т. Колосова Наталія Феоктистівна : [до 35-річчя педагогічної діяльності] / Тамара Самійленко // Вісн. Кн. палати. — 1998. — №1. — С.44.

Н. Колосова, Є. Медведєва

ІРИНА ОЛЕКСАНДРІВНА ВОВЧЕНКО

Ірина Олександрівна Вовченко увійшла в історію харківської школи бібліографознавства завдяки вагомому внеску в розвиток методології, теорії, історії, методики галузевої бібліографії, самовідданому багаторічному служінню на ниві підготовки висококваліфікованих бібліотечно-бібліографічних кадрів в Харківському державному інституті культури.

Вона народилася 15 травня 1929 р. в Москві в родині службовців. Змалку мати виховувала її у повазі до знань, до книги. Формування її світогляду і ставлення до праці припали на важкі роки Другої Світової війни.

Після закінчення школи Ірина Вовченко вирішила присвятити своє життя просвітницькій діяльності й вступила на факультет бібліографії Московського державного бібліотечного інституту (МДБІ). Навчалася старанно і закінчила його з відзнакою у 1952 р. У цьому ж році Ірина Олександрівна вступає до аспірантури МДБІ, але навчатися довелося не довго. Вона зу-

стріла того самого «єдиного» — харків'янина Володимира Семеновича Вовченка, людину порядну та творчу, який став і її чоловіком, і батьком її дітей, добрим другом на все життя.

Ірина Олександрівна переїхала до Харкова і з 1953 р. назавжди пов'язала своє життя з Харківським державним бібліотечним інститутом (тепер Харківська державна академія культури).

І. Вовченко пощастило: кафедра бібліографії радо прийняла її у свій творчий колектив, який очолював Дмитро Тараманов — людина досвідчена, з багатим життєвим досвідом. Її вчителями і колегами були відомі бібліографи Валентина Масленнікова, Віктор Витяжков, Ігор Корнейчик — автор першої фундаментальної монографії «Історія української бібліографії. Дожовтневий період» та посібників з краєзнавчої бібліографії України дореволюційного та радянського часів.

Спочатку Ірина Вовченко викладала курс «Бібліографія художньої літератури». Невдовзі їй було доручено започаткувати новий курс — іноземна бібліографія. Щорічно під час відпусток І. Вовченко працює в бібліотеках Москви (насамперед у Всесоюзній державній бібліотеці іноземної літератури), вивчаючи історію та сучасні джерела іноземної бібліографії. З власної ініціативи привозить до Харкова бібліографічні посібники різних країн світу, поповнюючи фонд кабінету бібліографії, щоб студенти могли наочно ознайомитись з іноземними бібліографічними виданнями.

Двічі І. Вовченко брала участь у засіданнях Міжнародної федерації бібліотечних асоціацій і установ ІФЛА (1963 р. — Болгарія, 1969 р. — Польща).

Водночас з плідною викладацькою діяльністю, розробкою навчально-методичних матеріалів з бібліографічних курсів Ірина Олександрівна розпочала наукові дослідження з історії бібліографії України. Вона входить до авторського колективу кафедри, який у 1960-ті роки розпочав підготовку підручника з української радянської бібліографії. Підсумком поглибленого вивчення Іриною Вовченко архівних документів, спеціальних періодичних видань України та інших першоджерел з історії бібліографії став навчальний посібник «Становлення та розвиток бібліографії в Україні» [Х., 1976. — 99 с.]. У ньому були висвітлені питання формування національної бібліографії в Україні у 1917–1929 рр., подавалися висновки наукових досліджень автора. Посібник дістав схвальну оцінку у рецензії українського книгознавця І. Каганова.

У 1978 р. Ірина Олександрівна захищає дисертацію на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук за темою «Становлення радянської бібліографії в УРСР (1917–1929)».

Через декілька років побачив світ перший навчальний посібник для студентів інститутів культури, створений викладачами Харківського і Київського інститутів культури «Українська радянська бібліографія» [К., 1980. — 263 с.]. З історіографічної точки зору він і нині залишається цінним джерелом дослідження еволюції бібліографічної думки в Україні. Серед його авторів — Ірина Олександрівна Вовченко.

З 1979 р. і протягом десяти років І. Вовченко — завідувач кафедри загального бібліографознавства і книгознавства ХДІК. Кожне доручення ця принципова людина виконувала вчасно і сумлінно; працювала спокійно, наполегливо йдучи до накресленої мети. Ці риси характеру допомагали їй у керівництві кафедрою, організації ритмічної та злагодженої роботи колективу, створенні творчої атмосфери. На кафедрі розроблявся цикл лекцій з нових дисциплін, створювалися навчальні посібники, розширювалася тематика наукових студентських і дипломних робіт. Кафедра встановила плідні творчі контакти з Харківською державною бібліотекою ім. В. Короленка і Книжковою палатою України.

Ірина Вовченко брала активну участь у розробці міжкафедральної науково-дослідної теми «Бібліографія бібліографії УРСР (1976–1980)», була укладачем розділів, автором трьох оглядових статей, членом редколегії першого в Україні державного ретроспективного покажчика «Бібліографічні посібники УРСР. 1976–1980» [Х.: Ред.-вид. від. Кн. палати УРСР, 1985. — LXIX 174 с.], неодноразово була учасником міжнародних, всесоюзних, республіканських наукових конференцій.

Успіхи кафедри загального бібліографознавства і книгознавства у багатьох випадках були обумовлені принциповою вимогливістю її керівника — більшість членів кафедри навчалися в аспірантурі, захищали кандидатські дисертації, ставали доцентами.

З 1990 р. Ірина Олександрівна як професор кафедри викладає провідний курс «Бібліографознавство. Теорія та історія», керує дипломними та науковими працями студентів, вимагаючи від них творчого підходу до вивчення основних питань бібліографознавства. Провідними темами досліджень були національна бібліографія України, бібліографічна діяльність Національної парламентської бібліотеки, бібліографія української бібліографії тощо.

За результатами тривалих наукових досліджень І. О. Вовченко започаткувала читання майбутнім бібліографам повного курсу іноземної бібліографії. У 1992 р. вона видала ґрунтовний навчальний посібник з означеної дисципліни.

У лекціях Ірина Олександрівна, викладач з 46-річним педагогічним стажем, завжди використовувала найактуальнішу інформацію не лише з друкованих джерел, але й з профільних ресурсів Інтернету. Науковець багато років була членом Вченої ради Харківської державної академії культури, користувалася заслуженою повагою колег та студентів. Вона — автор 60 наукових і навчально-методичних праць, що свідчить про працьовитість і надзвичайну сумлінність бібліографа, педагога, усе життя відданого своїй улюбленій справі.

Основні праці І. О. Вовченко

1. Вовченко І. О. Становлення та розвиток радянської бібліографії на Україні : посіб. з історії рад. бібліогр. для студ. ін-тів культури / І. О. Вовченко ; Харк. держ. ін-т культури. — Харків, 1976. — 97 с.
2. Українська радянська бібліографія : навч. посіб. для студ. ін-тів культури / І. О. Вовченко, О. П. Довгопола, Н. Ф. Королевич та ін.; під ред. Ф. К. Сарани, Д. Д. Тараманова. — Київ : Вища шк., 1980. — 263 с.

3. Вовченко І. О. Проблеми удосконалення жанрово-типологічної структури рекомендаційно-бібліографічної продукції УРСР (1976–1980) / І. О. Вовченко // Бібліотекознавство та бібліогр. — Харків, 1986. — Вип. 26. — С. 44–50.
4. Вовченко И. А. Современное состояние и проблемы развития библиографии в СССР / И. А. Вовченко // Библиография библиографии в СССР. Современное состояние. Организация. Проблемы. — Ленинград, 1987. — Вип. 2. — С. 62–69.
5. Вагомий внесок у розвиток українського радянського бібліографознавства (І. І. Корнейчик) / І. О. Вовченко, Л. С. Іллічова // Бібліотекознавство та бібліогр. — Харків, 1989. — Вип. 29. — С. 120–126.
6. Вовченко І. О. Іноземна бібліографія : навч. посіб. / І. О. Вовченко ; Харк. держ. ін-т культури. — Харків, 1992. — 85 с.
7. Вовченко І. О. Створення бібліографічного репертуару книг України — важливе завдання української національної бібліографії / І. О. Вовченко // Бібліотекознавство та бібліогр. — Харків, 1992. — Вип. 31. — С. 94–101.
8. Вовченко І. О. Державна (національна) бібліографія України і міжнародні вимоги / І. О. Вовченко // Бібл. вісн. — 1994. — № 1. — С. 13–17.
9. Вовченко І. О. Бібліографія бібліографії в Україні / І. О. Вовченко // Національна бібліографія в Україні: стан і тенденції розвитку : матеріали міжвід. наук. конф., 12–14 квіт. 1994 р., м. Київ. — Київ, 1995. — С. 93–98.
10. Вовченко І. О. Ю. А. Меженко — библиограф и библиотековед / І. О. Вовченко // Историко-библиографические исследования : сб. науч. тр. — СПб., 1996. — Вип. 6. — С. 127–138.
11. Вовченко І. О. М. А. Годкевич — директор Книжкової палати (1922–1933 рр.) / І. О. Вовченко // Вісн. ХДАК : зб. наук. пр. — Харків, 2001. — Вип. 8. — С. 69–79.

Публікації про І.О. Вовченко

1. Вовченко Ірина Олександрівна // ЕСУ. — К., 2005. — Т. 4. — С. 687.
2. Вовченко Ірина Олександрівна // Українська бібліотечна енциклопедія [електронний ресурс]. Режим доступу: <http://ube.nlu.org.ua/article/%D0%92%D0%BE%D0%B2%D1%87%D0%B5%D0%BD%D0%BA%D0%BE%20%D0%86%D1%80%D0%B8%D0%BD%D0%B0%20%D0%9E%D0%BB%D0%B5%D0%BA%D1%81%D0%B0%D0%BD%D0%B4%D1%80%D1%96%D0%B2%D0%BD%D0%B0>

В. Шейко, Н. Кушнарєнко

МИКОЛА АНДРІЙОВИЧ НИЗОВИЙ

Одним з відомих представників харківської книгознавчої школи є Микола Андрійович Низовий — професор, кандидат педагогічних наук, завідувач кафедри бібліографознавства Харківського державного інституту культури (ХДІК, нині ХДАК).

Вибір книгознавчого та бібліотечно-бібліографічного фаху Микола Андрійович зробив ще на початку свого життєвого шляху. Закінчивши з медаллю школу робітничої молоді, він вступив на бібліотечний факультет Харківського державного бібліотечного інституту. Саме тут прийшла впевненість у правильності вибору майбутньої професії, відбулося найголовніше — зустріч з талановитими педагогами — літературознавцем С. Трушевським, бібліографознавцями В. Масленниковою, І. Корнейчиком, В. Витяжковим та багатьма іншими, які ненав'язливо показали красу щоденних невеликих власних відкриттів і повели у незнаний до цього світ знань і творчої праці.

Після закінчення інституту він більше чотирьох років працював у Харківській державній обласній бібліотеці старшим бібліографом, головним бібліотекарем, завідувачем методичного відділу. У 28 тодішніх районах Харківщини бібліотечні працівники швидко звикли до легкого на підйом «методиста», який тоді щиро вірив у реальність «доведення книги до кожної сім'ї», у можливість охоплення бібліотечним читанням кожної дорослої людини, і у багато інших проєктів «найпередовішої» соціальної системи у світі.

Якісно новим шаблоном фахового росту став перехід М. Низового до Книжкової палати України на посаду завідувача відділу статистики друку. Саме тут відбулося усвідомлення значення цієї невеликої за обсягом, але надзвичайно важливої ділянки духовного життя нації й держави.

Постійне статистичне спостереження за потоком усіх видів друкованої продукції відкрило молодому фахівцеві надзвичайно великі можливості статистики у справі вивчення й «корегування» видавничого процесу і, одночасно, показало низьку ефективність використання статистичних даних, напрацьованих Книжковою палатою. З'ясування причин такого становища виявило не лише зневажливе ставлення більшості керівної еліти до пошуків першопричин невдач у плановій економіці, а й майже суцільне невміння значної частини споживачів «бачити» і «читати» цифри.

Тому основним завданням відділу його новий завідувач вважав не лише підвищення якості поточного статистичного обліку, а й видання ретроспективних статистичних довідників, які б у хронологічній динаміці розкривали основні напрями розвитку друку в республіці і давали б переконливий матеріал для усвідомлення закономірностей розвитку. Результатом такого спрямування стало не лише щомісячне інформування керівних органів про поточний випуск книжкової продукції за її змістом, цільовим призначенням, мовами видання та видавництвами, а й три ретроспективні статистичні збірники «Преса Української РСР» за 1917–1966, 1918–1975 рр., підготовлені під керівництвом та за безпосередньою участю М. Низового.

Здавалося б, що основний напрям подальшої науково-практичної діяльності остаточно визначився. Однак життя, як відомо, завжди багате на несподіванки. У січні 1969 р. у відділі статистики друку з'явився І. І. Корнейчик з проханням до свого колишнього студента замінити його на викладацькій посаді на час творчої відпустки, наданої йому інститутом для завершення докторської дисертації. З цього часу доля назавжди пов'язала Миколу Андрійовича з кафедрою бібліографії Харківського інституту культури. Тут він зростав як педагог, сюди приніс повагу до цифри і щире бажання навчити якомога ширше коло фахівців вмінню користуватися нею.

Практична й дослідницька робота М. Низового спонукала його показати пріоритет українських фахівців у розробці теоретичних і методичних проблем статистики друку. Цим, очевидно, був зумовлений вибір ним проблематики кандидатської дисертації, присвяченої розвитку статистики друку України у 1917–1936 рр. Цей децентралізований період — один з найбільш плідних у розвитку державної бібліографії й статистики друку України, коли ці галузі розвивалися більш-менш автономно і коли українські фахівці (перш за все А. І. Козаченко) зробили суттєвий внесок в організацію, теорію та методику статистики друку.

По закінченню аспірантури Московського інституту культури та успішного захисту у 1976 р. кандидатської дисертації і повернення до рідного інституту Микола Андрійович працює заступником декана (В. Т. Витяжкова), а потім очолює кафедру бібліографії. У 1979–1986 рр. він працює завідувачем кафедри бібліографії Рівненського інституту культури та 3 роки — деканом бібліотечного факультету.

Після повернення до Харкова М. Низовий невдовзі стає завідувачем кафедри галузевого бібліографознавства, а потім — об'єднаної кафедри бібліографознавства. Саме в цей період він завершує обґрунтування сутності і значення статистики друку як важливої складової частини української культури і науки, її зв'язків зі спорідненими та суміжними галузями, зокрема з бібліографією та бібліотечною справою, визначення основних напрямів статистичного дослідження видавничої продукції, дослідження витоків та основних етапів розвитку української статистики друку та ін.

Він стає ініціатором впровадження в навчальний процес ХДІК курсу «Статистика друку» як першого щабля реальної математизації бібліотечно-бібліографічної та книгознавчої освіти, розробляє програму даного курсу (1991 р.), видає навчальний посібник «Основи статистики друку» (1993 р.).

Поглиблене вивчення статистики друку не могло не привести Миколу Андрійовича до основних проблем книгознавства, з яким вона поєднана найтіснішими зв'язками. Результатом цього стала розробка ним нової моделі структури книжкової справи і наочного показу місця й ролі в ній статистичного моніторингу (див.: Вісник Книжкової палати. — 1997. — №2. — С. 20).

Зрозуміло, що цей спектр професійних зацікавлень неможливо було реалізувати без постійної участі в науково-практичних заходах власних і суміжних галузей, без підтримки творчих контактів з провідними фахівцями. М. Низовий довгий час підтримував дружні стосунки і листувався з Ф. Максименком, Ф. Сараною, О. Деєм та іншими діячами української книжкової культури, мав багато друзів та однодумців серед зарубіжних колег.

Однак при всій відданості бібліографічно-статистично-книгознавчій справі, М. Низовий не замикається в межах основної спеціалізації. Ще у 1960-ті роки він друкованим і лекційним словом підтри-

мав перші кроки молодих харківських літераторів (Р. Третяков, С. Шумицький), дослідив початковий період творчості Г. Тютюнника, підтримав видання «Словника українських псевдонімів» О. Дея та ін.

Микола Андрійович є автором 129 праць, серед них — 3 ґрунтовні навчальні посібники, 71 стаття, 24 тез доповідей на міжнародних та всеукраїнських наукових конференціях, 15 навчально-методичних матеріалів. Майже 43% усіх публікацій науковця присвячено проблемам історії, теорії та методики бібліографічної статистики та статистики друку. Серед них найціннішими є статті-персоналії, присвячені розкриттю внеску у розвиток статистики друку таких авторитетних особистостей як М. Годкевич, Б. Гринченко, В. Доманицький, М. Здобнов, А. Козаченко, Ф. Максименко, Ю. Медведєв, І. Франко та ін. Чверть публікацій М.А. Низового розкривають його книгознавчі напрацювання, що узагальнені у популярному серед студентства навчальному посібнику «Вступ до книгознавства» (2009).

Усе професійне життя Микола Андрійович вважав себе вірним учнем і послідовником української школи книгознавства, бібліографії й статистики друку. Любов та повагу до цих сфер книжкової діяльності він прищепив багатьом своїм вихованцям, що плідно працюють нині на видавничій та бібліотечній ниві України.

Основні праці М. А. Низового

1. Низовой Н. А. Статистика печати на Украине в дореволюционный период (1849–1917) / Н. А. Низовой // Сов. библиогр. — 1975. — № 5 (153). — С. 50–63.
2. Низовой Н. А. Статистика печати в системе государственной библиографии : учеб. пособие для студентов библ. фак. / Н. А. Низовой ; Харьк. гос. ин-т культуры. — Харьков, 1978. — 42 с.
3. Низовой Н. А. Козаченко Антон Иванович (1900–1962) / Н. А. Низовой // Книговедение : энцикл. слов. — Москва, 1982. — С. 280.
4. Низовой Н. А. Библиотечная статистика и статистика печати / Н. А. Низовой // Сов. библиотековедение. — 1991. — № 5. — С. 68–75.
5. Низовий М. А. Внесок українських фахівців у становлення і розвиток статистики друку / М. А. Низовий // Культура України : зб. ст. / Харк. держ. ін-т культури. — Харків, 1993. — С. 139–149.
6. Низовий М. А. Основи статистики друку : навч. посіб. / Харк. держ. ін-т культури. — Харків, 1993. — 116 с.
7. Низовий М. Класик українського бібліографознавства : До 75-річчя від дня народж. Ігоря Корнейчика / Микола Низовий // Вісн. Кн. палати. — 1999. — № 12. — С. 33–38.
8. Низовий М. Організація Української Книжкової палати і початок її статистичної роботи / Микола Низовий // Вісн. Кн. палати. — 1999. — № 3. — С. 22–25.
9. Низовий М. Чи було книгодрукування в Україні до Івана Федорова? : хто ставить це запитання і як на нього відповідають / Низовий М. А. // Наук. зап. Ін-ту журналістики / Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. — Київ, 2006. — Т. 25 : жовтень–грудень. — С. 7–15.
10. Низовий М. Вступ до книгознавства : навч. посіб. / М. А. Низовий. — Київ : Кондор, 2009. — 142 с.
11. Низовий М. А. Українська книжка в боротьбі за Українську Народну Республіку (за часів Центральної Ради: 1917–1918 рр.) / М. А. Низовий // Вісн. Харків. держ. акад. культури : зб. наук. пр. — Харків, 2014. — Вип. 45. — С. 84–93.
12. Низовий М. А. Українська книжка в діяльності київської дореволюційної «Просвіти» / М. А. Низовий // Вісн. Харків. держ. акад. культури : зб. наук. пр. — Харків, 2014. — Вип. 42. — С. 129–138.

ПІСЛЯМОВА

Самовіддана й консолідована праця декількох поколінь ХБНОШ, збереження наукової спадкоємності та кращих дослідницьких традицій створили міцне наукове підґрунтя для системного вирішення комплексу важливих теоретико-методологічних проблем українського книгознавства, бібліотекознавства, бібліографознавства, переходу цих наук до якісно нового етапу розвитку, прискорення диференціації та інтеграції наукового знання, генерації нових ідей, підвищення продуктивності дослідницьких студій.

З початком 1990-х рр. в історії функціонування ХБНОШ розпочинається етап якісних трансформацій, що характерний зміцненням науково-дослідної складової в діяльності членів НІШ. Було створено умови для відкриття у ХДАК аспірантури (1994), докторантури (1996); спеціалізованої вченої ради (1996) із захисту докторських (кандидатських) дисертацій із педагогічних наук із наукової спеціальності 07.00.08 — книгознавство, бібліотекознавство, бібліографознавство; відновлено на новій когнітивній базі видання всеукраїнського науково-методичного збірника «Бібліотекознавство і бібліографія». Активізуються захисти докторських дисертацій кращими представниками школи; підготовка та опублікування підручників і навчальних посібників, які набули визнання професійної спільноти не лише в Україні, а й за її межами; запровадження щорічних наукових конференцій молодих учених «Культура та інформаційне суспільство ХХ ст.» тощо. Їх можна вважати знаковими подіями етапу трансформаційних перетворень ХБНОШ.

Ключовим моментом цього етапу можна вважати відродження на принципово новій основі науково-методичного збірника «Бібліотекознавство і бібліографія», перший номер якого під назвою «Вісник Харківської державної академії культури» вийшов на базі ХДАК у 1999 р. Його відповідальним редактором з 1999 по 2007 рр. була Н. М. Кушнарєнко, відповідальним секретарем — А. А. Соляник. Перший випуск видання мав підназву «Бібліотекознавство. Документознавство. Інформатика». Однак через значний обсяг статей, які надійшли до редколегії зі споріднених і суміжних галузей знань, його профіль значно розширено. Структуру видання склали чотири основні розділи: «Теорія й історія культури»; «Бібліотечно-інформаційна освіта та наука»; «Педагогіка»; «Рецензії». Згодом бібліотечний розділ дістав назву «Бібліотекознавство. Книгознавство. Інформатика», а потім — «Соціальні комунікації». Це видання примножило авторитет ХБНОШ як потужного центру студіювання та поширення інноваційних наукових ідей. Значущості науковому збірнику додало його введення до Переліку фахових видань України: 1999 р. — з історичних наук, 2000 р. — з педагогічних наук.

Завдяки підтримці спадкоємності наукових досліджень представниками декількох поколінь наукової школи, нині провідні представники ХБНОШ мають пріоритет не тільки в Україні, але й за її межами в дослідженні таких проблем: Українське книгознавство та книжкова справа; Рекламна комунікація в книжковій галузі; Методологія та методика бібліотекознавства та бібліографознавства; Бібліотечний соціальний інститут; Історія бібліотечної справи, Вітчизняне та світове бібліотечне фондознавство та каталогознавство; Бібліотечно-інформаційна освіта в Україні та за кордоном; Бібліотечна статистика; Бібліотечне краєзнавство; Бібліотечно-інформаційна аналітика, Інформаційний менеджмент і маркетинг; Автоматизація та цифровізація бібліотечно-бібліографічних процесів і технологій.

Однією із ключових наукових подій даного етапу можна вважати актуалізоване прагнення представників ХБНОШ упроваджувати результати своїх фундаментальних і прикладних наукових досліджень у навчальний процес через підготовку і друк підручників та навчальних посібників, визнаних не лише в Україні, але й за її межами. Серед них: «Бібліотечні каталоги» (Е. Т. Карачинська, В. К. Удалова) (1992); «Бібліотечні фонди» (М. П. Васильченко, Н. М. Кушнарєнко, В. А. Мільман) (1993); «Організація діяльності бібліотек» (В. О. Ільганаєва, В. Я. Онуфрієва, М. С. Слободяник) (1993); «Історія бібліотечного краєзнавства в Україні», «Краеведческая деятельность библиотек» (Н. М. Кушнарєнко) (1993); «Бібліотекознавство: теорія, історія, організація діяльності бібліотек» (В. О. Ільганаєва, Т. П. Самійленко, М. С. Слободяник, В. Я. Онуфрієва, О. Є. Куденко, Л. В. Озарчук) (1993); «Аналітико-синтетична обробка документів» (Е. Т. Карачинська, Є. А. Медведєва, В. К. Удалова, Л. Г. Хромченко) (1996); «Документоведение» (Н. М. Кушнарєнко) (1997–2000); «Організація і методика науково-дослідницької діяльності» (В. М. Шейко, Н. М. Кушнарєнко) (1998); «Бібліографія науково-технічної сфери» (Н. Ф. Колосова) (1998); «Документні потоки та масиви» (А. А. Соляник) (2000) та ін.

Інноваційний етап функціонування ХБНОШ, датований початком ХХІ ст., найважливішими здобутками якого є захисти докторських і кандидатських дисертацій молодим поколінням членів школи; стовідсотковий науковий ценз викладачів факультету бібліотекознавства та інформатики ХДАК — «ядра» ХБНОШ; ефективне функціонування аспірантури, докторантури, вченої ради із захисту докторських (кандидатських) дисертацій; активне оприлюднення результатів наукових досліджень у монографіях, підручниках, навчальних посібниках, на численних міжнародних, всеукраїнських і регіональних наукових і науково-практичних конференціях, продукування нових ідей, ініціювання нових наукових галузей, спеціальностей, напрямів, дисциплін та ін.; успішне функціонування фахового збірника наукових праць «Вісник Харківської державної академії культури»; участь лідерів НШ в експертних радах ВАК України, спецрадах інших ЗВО, редколегіях провідних професійних періодичних і продовжуваних наукових фахових видань України, науково-методичних радах МОН України щодо розроблення нового покоління освітніх стандартів тощо.

Стрижневим явищем інноваційного етапу розбудови ХБНОШ є обґрунтування її лідерами стратегічних засад введення в Україні нової наукової галузі — «27 — соціальні комунікації», розроблення і оприлюднення переліку наукових спеціальностей галузі, проектів паспортів, формул спеціальностей, напрямів досліджень, які високо оцінила професійна громадськість та затвердили Кабінет Міністрів України, Міністерство науки і освіти України, ВАК України. Серед наукових спеціальностей: 27.00.01 — теорія та історія соціальних комунікацій; 27.00.02 — документознавство, архівознавство; 27.00.03 — книгознавство, бібліотекознавство, бібліографознавство; 27.00.04 — теорія та історія журналістики; 27.00.05 — теорія та історія видавничої справи і редагування; 27.00.06 — прикладні соціально-комунікаційні технології; 27.00.07 — соціальна інформатика. Опрацювання нової наукової галузі стало ще одним вагомим свідченням та визнанням авторитетності ХБНОШ не лише в Україні, але й за її межами, прикладом для наслідування науковими школами зазначеного профілю Росії, Білорусі, Прибалтики та ін.

Реформаторські дії кращих представників школи сприяли підвищенню ефективності функціонування організаційних структур наукової діяльності ХДАК — аспірантури, докторантури, спеціалізованої вченої ради, яка з 2006 р. набула право захисту докторських (кандидатських) дисертацій за двома науковими спеціальностями: 27.00.01 — теорія та історія соціальних комунікацій; 27.00.03 — книгознавство, бібліотекознавство, бібліографознавство. З початку 2000-х рр. захистили докторські й кандидатські дисертації понад 80 науковців України й інших країн світу, з них 18 докторських та 65 кандидатських дисертацій. Це забезпечило появу «другої хвилі» креативних докторів наук, здатних сформулювати власні наукові школи в межах «родової» ХБНОШ. Науково-комунікаційний простір українського бібліотекознавства збагачено виданням потужних докторських монографій, узагальнюючих наукові здобутки за багатьма актуальними науковими проблемами Серед них: Соляник А. «Система документопостачання бібліотечних фондів: закономірності розвитку» (Х., 2005), Давидова І. «Бібліотечне виробництво в інформаційному суспільстві» (Х., 2005), Шемяєва Г. Електронні ресурси бібліотек України в системі наукових комунікацій (Х., 2008), Маркова В. «Книга в соціально-комунікативному просторі: минуле, сучасне, майбутнє» (Х., 2010), Кобелев О. «Інформаційна аналітика в структурі бібліотечної діяльності в Україні» (Х., 2012), Чекштуріна В. «Мультиmodalність рунічного знака» (Х., 2015), Булах Т. «Рекламна комунікація в книжковій галузі» (Х., 2017), Мар'їна О. «Бібліотека в цифровому просторі» (Х., 2017).

Завдяки розширенню докторського корпусу харківських учених відбулося активне залучення до наукової діяльності нового покоління науковців, що створило своєрідний комунікаційний ланцюг: лідер-учень; учень-учень; учень-лідер НШ. Тобто формування наступного наукового ланцюга, в якому колишні учні, стаючи докторами наук, створюють «дочірні» або власні наукові об'єднання. Найпотужніші персональні наукові школи створені професорами Н. М. Кушнарєнко, В. О. Ільганаєвою, Л. Я. Філіповою, А. А. Соляник, І. О. Давидовою.

На цьому етапі функціонування ХБНОШ досягнуто найвищого рівня організації наукових досліджень; посилено розроблення теоретико-методологічних засад книгознавства, бібліотекознавства, бібліографознавства; обґрунтовуються концептуальні основи діяльності книжкових, бібліотечних і бібліографічних соціальних інституцій у сучасному інформаційному суспільстві та суспільстві знань;

визначаються пріоритети наукових досліджень як лідерів харківської школи, так і їхніх учнів: документологія; бібліотечне фондознавство; бібліотекознавство, когнітологія, соціальні комунікації; інформаціологія, автоматизація бібліотечної сфери; інноваційна та виробнича діяльність бібліотек, бібліотечне краєзнавство, наукова комунікація; книгознавство, історія книги, книжкова та рекламна комунікації; бібліографознавство, бібліографічна діяльність бібліотек; каталогознавство, інформаційно-аналітична діяльність, цифровізація бібліотек та ін.

Розвиток ХБНОШ відзначений ще однією принципово важливою подією – системне поєднання в науковій діяльності школи основ диференціації та інтеграції знання, відчутне посилення уваги до об'єднання наукових зусиль, здобутків, перспективних напрацювань як визнаних лідерів НШ, так і талановитих учнів – викладачів і співробітників ХДАК. Усі основні напрями наукових досліджень ХБНОШ за ініціативи керівництва факультету бібліотекознавства та інформатики академії були вперше об'єднано у фундаментальній загальноакадемічній НДР «Документально-комунікаційні структури суспільства: інноваційні стратегії розвитку», зареєстрованій в УкрІНТЕІ України у 2009 р. (державний реєстраційний номер 0109U00512). Цей новітній інноваційний проект – своєрідний символ єднання старшого й нового поколінь – носіїв славних традицій найпотужнішої в Україні, однієї з найавторитетніших на пострадянському, європейському та світовому науковому просторі української галузевої науково-освітньої школи, назва якої – «Харківська бібліотечна науково-освітня школа» – вписана на завжди в аннали історії та сьогодення галузевої науки.

Багаті наукові традиції; самобутній стиль наукової діяльності; високий теоретико-методологічний, концептуально-парадигмальний рівень лідерів НШ; потужний інноваційно-креативний потенціал; виняткова продуктивність і результативність фундаментальних і прикладних досліджень; принциповість, спадкоємність, повага, визнання значущості доробку колег, внеску в розбудову школи; сприйняття, підтримання та розвиток наукових ідей її елітної частини; шляхетна, вишукана комунікаційна взаємодія та етичні стосунки в системному науковому зв'язку: лідер-лідер, лідер-учень, учень-учень; учень лідера – засновник нового наукового напрямку та ін. створюють унікальне явище – цілісність «життєвого циклу» даної НШ. Ці та інші особливості ХБНОШ зумовили її статус еталонного авторитетного науково-освітнього осередка, взірця для наслідування і натхнення для багатьох поколінь науковців не лише українських, але й багатьох зарубіжних НШ книгознавчого, бібліотекознавчого та бібліографознавчого профілів.

Нині харківська бібліотечна наукова школа в розквіті своїх творчих сил, сповнена стратегічних і тактичних планів на майбутнє, здатна й надалі збагачувати своїми теоретико-методологічними здобутками вітчизняний і світовий науковий простір книгознавства, бібліотекознавства, бібліографознавства, документології та соціальних комунікацій. При цьому представники цього творчого осередку завжди із вдячністю згадують фундаторів однієї з найпотужніших НШ України, які заклали для нащадків міцне підґрунтя впевненого поступу до майбутніх наукових звершень.

Наукове видання

**ФУНДАТОРИ ХАРКІВСЬКОЇ БІБЛІОТЕЧНОЇ
НАУКОВО-ОСВІТНЬОЇ ШКОЛИ**

*(до 90-річчя ХДАК)
колективна монографія*

За науковою редакцією професора Алли Анатоліївни Соляник

Редактор: А. Троян

Комп'ютерна верстка: І. Колесник

Підписано до друку 01.10.1019 р. Формат 60x84/8.
Папір для мн. ап. Друк цифровий. Гарнітура Times.
Ум. друк. арк. 8,84, Обл.-вид. арк. 9,4
Наклад 100 прим. Зам №

Харківська державна академія культури
Бурсацький узвіз, 4, Харків, Україна, 61057
Тел. +38(057)731-27-83
Віддруковано в ТОВ «Тім Пабліш Груп»
Україна, 61124, м. Харків, пр. Гагаріна, 129